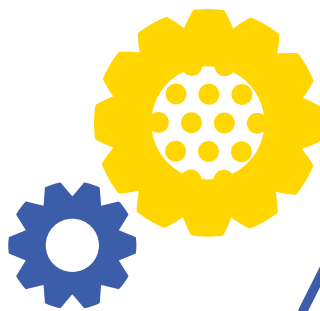

ДЕМОКРАТІЯ ідеї на практиці

ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ

ДЕМОКРАТІЯ ідеї на практиці

ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ

Цю публікацію розроблено Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) за підтримки UK International Development від Уряду Великої Британії; однак висловлені думки не обов'язково відображають офіційну політику Уряду Великої Британії.

Демократія: ідеї на практиці. Посібник для студентів.
Copyright © 2025 Міжнародна фундація виборчих систем.
Усі права застережено.

Заява про дозвіл: жодна частина цієї публікації не може бути відтворена в будь-якій формі або будь-якими засобами, електронними чи механічними, включаючи фотокопіювання, запис або будь-який інший спосіб зберігання й пошуку інформації, без письмового дозволу Міжнародної фундації виборчих систем.

Запити на отримання дозволу повинні містити таку інформацію:

- опис матеріалу, дозвіл на копіювання якого бажають отримати;
- опис того, із якою метою буде використано копійований матеріал і в який спосіб;
- Ваші ім'я, посада, назва компанії чи організації, номер телефону, номер факсу, адреса електронної пошти та поштова адреса.

Будь ласка, надсилайте усі запити на отримання дозволу до:

International Foundation for Electoral Systems
2011 Crystal Drive, 10th
Floor Arlington, VA 22202
E-mail: editor@ifes.org
Fax: 202.350.6701

Автори: Ірина Лященко, Марія Колоколова, Микола Попадюк, Юлія Пачос
Дизайн та ілюстрації: Олена Старанчук

Видавець: Федоров О.М., «Друкарський двір Олега Федорова»,
а/с 24, Київ-205, 04205, Україна, e-mail: relaks-oleg@ukr.net
Друк: ТОВ «АК-ГРУП» 01004, вул. Пушкінська, буд. 45/2 літ. «А»

ISBN: 978-617-7817-17-7

ЗМІСТ

7 Вітальне слово

8 РОЗДІЛ 1: ВСТУП ДО ДЕМОКРАТІЇ

8 Модуль 1. Вступ до курсу

8 1.1 Текстовий матеріал: Мета та структура курсу

9 1.2.1 Інфографіка: Структура курсу на онлайн платформі

10 1.2.2 Інфографіка: Структура курсу за інтерактивними вправами

11 1.2.3 Інфографіка: Структура курсу за кроками студентського проєкту

12 Модуль 2. Демократія: коли і як все почалось?

12 2.1.1 Текстовий матеріал: Роль держави та роль громадянина у демократії

15 2.1.2 Інфографіка: Форми демократії

18 Основна вправа: Аналіз цитат: «Влучно про демократію: подумай та обговори»

19 Додаткова вправа: «Освічений власний інтерес: синиця в руках чи журавель у небі?»

20 Модуль 3: Як демократія працює?

20 3.1 Текстовий матеріал: Принципи ліберальної демократії

22 3.2 Інфографіка: Принципи ліберальної демократії

24 Основна вправа: «Принципи демократії. Прогулянка галереєю»

32 РОЗДІЛ 2: ПРАВА ЛЮДИНИ

32 Модуль 4. Що таке права та обов'язки людини і громадянина?

32 4.1.1 Текстовий матеріал: Що таке права людини та громадянина

36 4.1.2 Інфографіка: Покоління прав людини

38 4.1.3 Інфографіка. Права дитини

39 4.2 Текстовий матеріал: Якими є обов'язки громадянина у демократії?

39 Основна вправа: «Барометр. Яким має бути баланс між правами та обов'язками в соціально економічній сфері життя»

43 Додаткова вправа: Визначення прав і обов'язків людини і громадянина

44 Модуль 5. Як захищати права людини?

44 5.1.1 Текстовий матеріал: Механізми захисту прав людини в Україні

- 47 5.1.2 Інфографіка: Система захисту прав людини в Україні
- 50 5.2.1 Інфографіка: Розвиток прав людини
- 51 5.2.2 Текстовий матеріал: Стамбульська конвенція: чому її ратифікація важлива для України?
- 52 Основна вправа: «Способи захисту прав людини в Україні»

55 РОЗДІЛ 3: КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

55 Модуль 6. Конституція України: про що цей документ?

- 55 6.1.1 Текстовий матеріал: Роль конституції у демократіях
- 57 6.1.2 Інфографіка: Історичні підвалини Конституції України
- 58 6.1.3 Інфографіка: Структура Конституції України
- 59 6.2.1 Текстовий матеріал: Органи влади в Україні
- 61 6.2.2 Інфографіка: Три гілки влади в Україні
- 62 6.3 Текстовий матеріал: Система стримувань і противаг
- 64 Основна вправа: «Континуум: органи влади в Україні»
- 65 Додаткова вправа: «Чотири кути. Повноваження гілок влади та місцевого самоврядування»

67 Модуль 7. Як демократія працює на національному та місцевому рівнях?

- 67 7.1.1 Текстовий матеріал: Адміністративно-територіальний поділ України
- 71 7.1.2 Інфографіка: Система адміністративно-територіального устрою України
- 72 Основна вправа: «Якими є повноваження територіальної громади?»

75 Модуль 8. Як громадяни роблять вибір?

- 75 8.1.1 Текстовий матеріал: Вибори
- 77 8.1.2 Інфографіка: Види виборів в Україні
- 78 8.2.1 Текстовий матеріал: Виборчі системи
- 79 8.2.2 Інфографіка: Види виборчих систем в Україні
- 80 8.3 Текстовий матеріал: Референдуми
- 83 8.4 Інфографіка: Політичні партії та партійні системи України
- 88 Основна вправа: «Вибори до студентського парламенту»

95 РОЗДІЛ 4: ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

95 Модуль 9. Що таке громадянське суспільство?

- 95 9.1.1 Текстовий матеріал: Громадянське суспільство

- 98 9.1.2 Інфографіка: Громадянське суспільство
- 99 9.2 Текстовий матеріал: Профспілки і професійні об'єднання
- 102 Основна вправа: Дебати «Право на свободу об'єднань і вираження поглядів проти обов'язку уряду забезпечувати»

114 Модуль 10. У чому сила громадянського суспільства?

- 114 10.1 Текстовий матеріал: Функції громадянського суспільства
- 117 Основна вправа: «Мозаїка: Громадянське суспільство і демократичні реформи. Аналіз конкретних прикладів»

124 Модуль 11. Яким є громадянське суспільство в Україні?

- 124 11.1 Текстовий матеріал: Соціальний капітал та його риси
- 128 11.2.1 Стаття: Виклики перед демократією та суспільством
- 130 11.2.2 Текстовий матеріал: Розвиток громадянського суспільства в Україні
- 134 11.2.3 Стаття: Дієві організації громадянського суспільства в Україні
- 136 Основна вправа: «Посередництво у мирному вирішенні конфліктів»
- 140 Додаткова вправа: Симуляція створення ГО

142 РОЗДІЛ 5: ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ

142 Модуль 12. Яку роль можуть відігравати громадяни в житті держави?

- 142 12.1 Текстовий матеріал: Участь громадян у житті держави
- 144 12.2 Текстовий матеріал: Драбина участі за Р. Хартом
- 146 12.3 Текстовий матеріал: Бюджет участі громадян
- 148 Основна вправа: «Оцінка методів громадянської участі»
- 152 Додаткова вправа: «Бюджет участі»

158 Модуль 13: Що таке корупція і чому вона шкідлива для суспільства

- 158 13.1 Текстовий матеріал: Що таке корупція та у чому її негативний вплив?
- 162 Основна вправа: «Антикорупційний експерт»
- 163 Додаткова вправа: «Консультації з громадськістю»

166 Модуль 14. Як активному громадянину поводитись у цифровому світі?

- 166 14.1 Текстовий матеріал: Якими навичками має володіти активний громадянин в цифрову епоху?
- 169 14.2 Текстовий матеріал: Як можна покращити свої цифрові навички?

Шановні студенти та викладачі!

Ви тримаєте в руках посібник курсу громадянської освіти “Демократія: ідеї на практиці”.

Цей посібник є частиною матеріалів курсу, розробленого Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) спеціально для закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Курс громадянської освіти «Демократія: ідеї на практиці» для студентів ЗПТО базується на глобальній методології SEED (Strengthening Engagement through Education for Democracy), розробленій IFES для зміцнення світової демократії через освіту. SEED спрямовано на формування у студентів розуміння демократичних процесів та ролі і відповідальності кожного громадянина у їх творенні. Навчальна програма курсу, розроблена за методологією SEED, забезпечує засвоєння студентами знань та формування навичок і ставлень, необхідних для ефективного та поінформованого демократичного громадянства у цифрову епоху.

Посібник є доповненням до онлайн платформи та стане в нагоді як під час підготовки студентів до заняття, так і під час заняття під час виконання інтерактивних вправ. У посібник включені:

- матеріали для ознайомлення перед заняттями, які допомагають студентам здобути знання з базових понять та основних принципів демократії, прав людини та механізмів їх захисту в Україні та світі, змісту та структури Конституції України, органів влади в Україні та їх повноважень, ознак, умов розвитку та функцій громадянського суспільства, громадських організацій та участі громадян у житті держави;
- роздаткові матеріали до інтерактивних вправ, через які студенти отримують важливі навички бути критичними і самокритичними, працювати в команді, генерувати нові ідеї, приймати обґрунтовані рішення тощо.

Переконані, що цей посібник як складова матеріалів курсу “Демократія: ідеї на практиці” допоможе викладачам і студентам у роботі в аудиторії, полегшить доступ до теоретичних матеріалів курсу у разі викликів з використанням онлайн платформи та стане надійним помічником у роботі над вправами у аудиторії.

**З побажаннями натхненної роботи,
автори курсу**

РОЗДІЛ 1:

ВСТУП ДО ДЕМОКРАТІЇ

МОДУЛЬ 1. ВСТУП ДО КУРСУ

1.1 Текстовий матеріал:

Мета та структура курсу

Матеріал розкриває мету курсу та три компоненти курсу

Шановні студенти, запрошуємо вас до опанування курсу з громадянської освіти «**Демократія: ідеї на практиці**»!

Мета курсу – сформувати у вас необхідні знання, навички та ставлення, пов'язані з ефективною (поінформованою, відповідальною) демократичною взаємодією громадян у суспільстві.

Цей курс спеціально розроблений для студентів ЗПТО. Він базується на методології IFES, яка має назву SEED (Strengthening Engagement through Education for Democracy – «Посилення залученості через освіту для демократії»).

Отже, трьома компонентами курсу є:

ЗНАННЯ

Компонент «знання» ви будете опановувати на **онлайн платформі курсу** в зручний для вас час перед заняттями.

НАВИЧКИ

Компонент «навички» ви зможете практикувати під час **інтерактивних вправ**, працюючи з викладачем та своїми одногрупниками на заняттях.

СТАВЛЕННЯ

З компонентом «ставлення» ви будете працювати виконуючи **студентські проекти громадянської дії** в групах по 4-6 студентів упродовж курсу.

Пригадайте та поміркуйте:

1. Які є три компоненти курсу? Що ви запам'ятали про кожен з компонентів?
2. Чим цей курс може бути корисним для вас?

1.2.1 Інфографіка: Структура курсу на онлайн платформі

МОДУЛІ НА ОНЛАЙН ПЛАТФОРМІ	Розділ I. Вступ до демократії	
	1 тиждень	Модуль 1. Вступ до курсу
	2 тиждень	Модуль 2. Демократія: коли і як все почалось?
	3 тиждень	Модуль 3. Як демократія працює?
	Розділ II. Права людини	
	4 тиждень	Модуль 4. Що таке права та обов'язки людини і громадянина?
	5 тиждень	Модуль 5. Як захищати права людини?
	Розділ III. Конституціоналізм	
	6 тиждень	Модуль 6. Конституція України: про що цей документ?
	7 тиждень	Модуль 7. Як демократія працює на національному та місцевому рівнях?
	8 тиждень	Модуль 8. Як громадяни роблять вибір?
	Розділ IV. Громадянське суспільство	
	9 тиждень	Модуль 9. Що таке громадянське суспільство?
	10 тиждень	Модуль 10. У чому сила громадянського суспільства?
	11 тиждень	Модуль 11. Яким є громадянське суспільство в Україні?
Розділ V. Громадянська участь		
12 тиждень	Модуль 12. Яку роль можуть відігравати громадяни в житті держави?	
13 тиждень	Модуль 13. Що таке корупція і чому вона шкідлива для суспільства?	
14 тиждень	Модуль 14. Як активному громадянину поводитись у цифровому світі?	
Простір студентського проєкту		
15 тиждень	Модуль 15. Підсумковий.	

1.2.2 Інфографіка: Структура курсу за інтерактивними вправами

Розділ I. Вступ до демократії

1 тиждень	Вступна бесіда
2 тиждень	Основна вправа: Аналіз цитат «Влучно про демократію: подумай та обговори»
Додаткова вправа: «Освічений власний інтерес: синиця в руках чи журавель у небі?»
3 тиждень	Основна вправа: «Принципи демократії. Прогулянка галереєю»

Розділ II. Права людини

4 тиждень	Основна вправа: «Барометр. Яким має бути баланс між правами та обов'язками в соціально економічній сфері життя»
Додаткова вправа: «Визначення прав та обов'язків людини і громадянина»
5 тиждень	Основна вправа: «Способи захисту прав людини в Україні»

Розділ III. Конституціоналізм

6 тиждень	Основна вправа: «Континуум: Органи влади в Україні»
Додаткова вправа: «Чотири кути. Повноваження гілок влади та місцевого самоврядування»
7 тиждень	Основна вправа: «Якими є права територіальної громади?»
8 тиждень	Основна вправа: «Вибори до студентського парламенту»

Розділ IV. Громадянське суспільство

9 тиждень	Основна вправа: «Дебати: Право на свободу об'єднань проти обов'язку уряду забезпечувати безпеку»
10 тиждень	Основна вправа: «Мозаїка: Громадянське суспільство і демократичні реформи. Аналіз конкретних прикладів»
11 тиждень	Основна вправа: «Посередництва у мирному вирішенні конфліктів»
Додаткова вправа: «Симуляція створення громадської організації»

Розділ V. Громадянська участь

12 тиждень	Основна вправа: «Оцінка методів громадянської участі»
Додаткова вправа: «Бюджет участі»
13 тиждень	Основна вправа: «Вправа на визначення, що таке корупція»
Додаткова вправа: «Консультації з громадськістю»
14 тиждень	Основна вправа: «Відповідальне споживання інформації у цифрову епоху»

1.2.3 Інфографіка: Структура курсу за кроками студентського проєкту

Розділ I. Вступ до демократії

- 1 тиждень** Крок 1. Об'єднаймося, щоб працювати разом!
- познайомимось;
- згуртуємось;
- створимо робочу атмосферу.
- 2 тиждень** Крок 2. Дізнайся, як було в інших!
- виконаємо вправу «Мозаїка: вступ до студентського проєкту».
- 3 тиждень** Крок 3. Задумайся! Скажи, що тебе хвилює!
- проведемо мозковий штурм проблем громади, регіону, суспільства.

Розділ II. Права людини

- 4 тиждень** Крок 4. Розроби план дослідження!
- розробимо план дослідження проблеми.
- 5 тиждень** Крок 5. Досліди проблему!
- проведемо дослідження проблеми.

Розділ III. Конституціоналізм

- 6 тиждень** Крок 6. Перевір!
- критично оцінимо/переоцінимо ресурси, якими ми користувались;
- виявимо потенційні маніпуляції та упередження.
- 7 тиждень** Крок 7. Підведи проміжні підсумки і продовжуй рухатись далі!
- узагальнимо досвід отриманий у процесі дослідження;
- сплануємо подальше дослідження.
- 8 тиждень** Крок 8. Придивись детальніше! Що говорить закон? Що роблять органи влади?
- проаналізуємо проблему на предмет дотримання прав людини;
- проаналізуємо проблему на предмет заходів, що вживають органи влади.

Розділ IV. Громадянське суспільство

- 9 тиждень** Крок 9. Придивись детальніше! Що роблять громадські організації? Що роблять пересічні громадяни?
- оцінимо роль громадських організацій щодо вирішення проблеми;
- оцінимо індивідуальну громадянську участь щодо вирішення проблеми.
- 10 тиждень** Крок 10. Подумай про бажані зміни!
- сформулюємо перелік бажаних змін, яких прагнемо досягти у межах проєкту.
- 11 тиждень** Крок 11. Заплануй необхідні заходи!
- розробимо план заходів вирішення проблеми;
- не забудемо про адвокаційні та просвітницькі заходи.

Розділ V. Громадянська участь

12 тиждень Крок 12. Спробуй реалізувати заплановане!
- реалізуємо план заходів вирішення проблеми.

13 тиждень Крок 13. Підготуйся до презентації!
- підготуємо презентацію свого проєкту;
- підготуємось до презентації свого проєкту.

14 тиждень Крок 14. Презентуй!
- презентуємо свій проєкт;
- ознайомимось з проєктами інших.

Простір студентського проєкту

15 тиждень Крок 15. Пригадай увесь свій шлях!
- напишемо індивідуальне есе-рефлексію.

МОДУЛЬ 2. ДЕМОКРАТІЯ: КОЛИ І ЯК ВСЕ ПОЧАЛОСЬ?

2.1.1 Текстовий матеріал:

Роль держави та роль громадянина у демократії

Матеріал присвячений історичній взаємодії громадян та держави, поняттям природного стану, загального блага, суспільного договору та функціям держави.

З моменту виникнення людства історія побачила чимало державних утворень, які стали попередниками того, що ми знаємо під поняттям «держава» у сьогоdnішньому розумінні. Пригадайте Стародавній Схід, Античну цивілізацію чи держави інших періодів і замисліться над тим, а якими були стосунки між людьми та державою раніше?

Багато століть найпоширенішою формою державного правління була **монархія, коли представники певної династії від народження мали владу над іншими людьми**. В такій державі люди мало впливали на життя суспільства і влада належала одній особі та її найближчому оточенню.

В умовах **феодальної держави**, характерної для частини Європи та Азії, часто прості люди були підданими місцевого володаря, який вже в свою чергу служив королю. Тобто люди не були підданими держави. Все змінилось з подіями Американської та Французької революцій у XVIII ст., які кардинально змінили погляди на роль людини та влади. Раніше люди вважали, що влада належить лише тим, хто отримав її за народженням чи статусом, а тепер – після революцій – є розуміння того, що саме **народ є джерелом повноважень у демократичній країні**. На сьогоднішній момент держави дійшли до того, що **люди – народ – делегують свої повноваження певним органам**, а саме, органам влади, щоб вони виконували за них певні обов'язки.

Чимало філософів замислювались над цими процесами. Цікавими є погляди мислителів XVII–XVIII століть, які для кращого розуміння принципів взаємодії держави і громадянина запропонували і обґрунтували поняття «природного стану». **Природний стан – це такий стан у суспільстві чи спільноті, коли влади не існує, коли поведінку людини не регулюють закони, звичаї або традиції, що передбачають співпрацю**.

В таких умовах серед людей виникає потреба досягнення через органи влади – **«загального блага» – стану, під час якого індивідуальні особисті інтереси перетворені органами влади у такі, що приносять користь кожному члену суспільства**. Це означає, що люди поступаються певними свободами та правами в обмін на вигоди й захист, які надаються їй державою.

Щоб зрозуміти цей обмін, англійський мислитель **Томас Гоббс** був одним з тих, хто запропонував теорію **суспільного договору, відповідно до якої люди домовляються і відмовляються від деяких прав (свобод), щоб вийти з природного стану**. Ще один англійський мислитель **Джон Локк** з цього приводу вважав, що влада та її органи правлять лише через те, що люди та їх спільноти уповноважили їх на це. Прикладом слугує звичайна сплата податків.

Інший погляд бачимо у творах франко-швейцарського філософа **Жан-Жака Руссо**, який, розглядаючи суспільний договір, вважав існування органів влади причиною появи людських негативних якостей, таких як жадібність і егоїзм.

Ідеї цих та інших мислителів зіграли важливу роль у формуванні сучасного типу демократичної держави. Існує безліч підходів та класифікацій до того, якою є держава сьогодні та які функції вона виконує, проте розглянемо їх згруповані у 5 умовних сфер.

1. Зовнішні та безпекові функції

Держава створює спеціальні закони і систему правоохоронних органів, щоб встановити порядок у суспільстві.

2. Внутрішньополітичні управлінські функції

Ці функції забезпечують стабільне життя громадян, здійснення владних повноважень, вироблення державної політики в інтересах людини й суспільства.

3. Економічні функції

Полягають в забезпеченні економічного зростання та добробуту громадян, управлінні державними коштами тощо

4. Соціальні функції

Передбачають забезпечення справедливості та турботи про найбільш вразливих членів суспільства.

5. Культурні та інформаційні функції

Реалізуються через підтримку культурної галузі та збереження національної спадщини.

Поміркуйте:

1. А чи можна назвати які-небудь функції держави важливішими за інші?
2. Якими можуть бути наслідки, якщо держава припинить виконувати одну з функцій?

2.1.2 Інфографіка: Форми демократії.

Інфографіка розкриває відмінності між прямою та представницькою демократією.

Пряма демократія

Представницька демократія

Відкритість прийняття рішень

Прямі та прозорі механізми

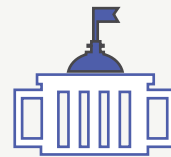

Непрямі та менш прозорі механізми

Форми реалізації

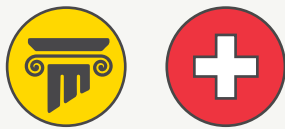

Вибори, референдуми,
плебіцити, громадські слухання
та обговорення, загальні збори,
громадян за місцем
проживання

Діяльність парламенту, діяльність
президента, діяльність органів
місцевого самоврядування

Держави, в яких реалізовано

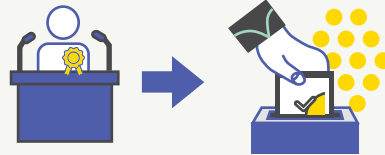

Антична Греція, Швейцарія

Сучасні Франція, Індія,
Сполучені Штати Америки

Пряма демократія**Представницька демократія****Переваги**

Висловлення власних поглядів та інтересів, не покладаючись на політиків

Дозволяє простим громадянам покласти прийняття рішень на тих, хто має кращу освіту, експертні знання та більший досвід

Недоліки

Ефективна у малих групах, громадяни можуть приймати, емоційні рішення не маючи, потрібних знань

Рішення представників можуть не відобразити реальні інтереси громадян

Основна вправа:

Аналіз цитат: «Влучно про демократію: подумай та обговори»

Вправа має на меті мотивувати вас до роздумів стосовно базових принципів демократії. Передбачає закріплення матеріалів про роль держави та роль громадянина у демократії та форми демократії

- 1** «[Демократія]... – це врядування іменем народу, силами народу і для народу»
Авраам Лінкольн, 16-й президент США¹
- 2** «Немає кращої форми державного устрою, аніж демократія, але немає і труднішої. Бо тут треба вміти поступитися. Треба бути на правду дуже зрілим політично і культурно, щоби бути справжнім демократом. Тим більше – у великій країні»
Любомир Гузар, український релігійний діяч²
- 3** «...Демократія є найгіршою формою правління, не враховуючи всіх інших форм, які людство випробувало час від часу...»
Вінстон Черчилль, британський державний діяч³
- 4** «... Така велика привабливість, майже гіпнотична сила слова “демократія” свідчить, що вона торкається чутливих струн людей, які досягли певної стадії політичної свідомості й зрілості. Однак поняття демократії охоплює різноманітні моделі політичного правління, що існували в минулому і мають місце сьогодні»
Богдан Гаврилишин, український економіст, громадський діяч⁴
- 5** «... [Махатма] Ганді – єдина людина, яка знала про справжню демократію – не демократію як право йти і купувати те, що хочеш, а демократію як відповідальність бути підзвітним перед усіма навколо. Демократія починається зі свободи від голоду, свободи від безробіття, свободи від страху і свободи від ненависті. Для мене це справжні свободи, на яких базуються добрі людські спільноти»
Вандана Шіва, індійська філософіня⁵

1 / Abraham Lincoln. The Gettysburg Address/November 19, 1863. Режим доступу: <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/gettysburg.htm>

2 / Гузар Л. Демократія: найкраще і найтрудніше. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/demokratiya_naykrasche_i_naytrudnishe.html

3 / The worst form of Government / International Churchill Society. Режим доступу: <https://winstonchurchill.org/resources/quotes/the-worst-form-of-government/>

4 / Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Havrylyshyn_Bohdan/Do_efektyvnykh_suspilstv.pdf

5 / London S. In the Footsteps of Gandhi: An Interview with Vandana Shiva. Режим доступу: <https://scott.london/interviews/shiva.html>

Додаткова вправа:

«Освічений власний інтерес: синиця в руках чи журавель у небі?»

Вправа має на меті спонукати вас до роздумів стосовно понять власного інтересу та власного освіченого інтересу.

Власний освічений інтерес передбачає явище, коли людина має на меті досягти задоволення інтересів інших осіб, при цьому може поступатися частиною свого майна чи особистих свобод, але в кінцевому результаті її дії сприяють реалізації власного інтересу. Явище досягнення громадянами власного освіченого інтересу часто розглядають як таке, що може сприяти існуванню демократії та її коректному функціонуванню, тому варто поміркувати над тим наскільки громадяни готові втілювати його у життя на реальному прикладі.

Вибір А

Зайняти цю позицію самостійно. Заявка іншого кандидата відхиляється.

Вибір Б

Роботодавець розділяє навантаження, обов'язки та заробітну плату між Вами та іншим кандидатом порівну.

Перед здійсненням вибору Ви дізнаєтесь, що роботодавець запропонував зробити вибір також і іншому кандидатові на цю посаду. Вам також стали відомі ймовірні результати:

Результат 1.

Якщо обидва кандидати здійснюють Вибір А, тобто хочуть займати посаду самостійно, то роботодавець не прийме на роботу жодного з них.

Результат 2.

Якщо Гравець 1 приймає Вибір Б, тобто поділ посади, а Гравець 2 приймає Вибір А, тобто самостійне її зайняття, то Гравець 2 займає посаду самостійно. І навпаки.

Результат 3.

Якщо обидва кандидати здійснюють Вибір Б, то обидва займають цю посаду, але роботодавець розділяє навантаження, обов'язки та заробітну плату порівну.

МОДУЛЬ 3. ЯК ДЕМОКРАТІЯ ПРАЦЮЄ?

3.1. Текстовий матеріал:

Принципи ліберальної демократії

Лекція пояснює, на яких принципах базується демократія, у яких випадках державу можна вважати демократичною.

У 1947 році знаний британський та світовий діяч Вінстон Черчіль сказав достатньо відому фразу –

«...Демократія є найгіршою формою правління, не враховуючи всіх інших, які людство випробувало час від часу».

Явище демократії не є єдиним і має достатньо форм, тому розглянемо саме принципи ліберальної демократії. Ліберальна демократія – це ідеологія і форма правління, в якій представницька демократія діє за принципами лібералізму. Вона характеризується наявністю інструменту виборів між кількома різними політичними партіями, поділом влади на різні гілки влади, верховенством права у повсякденному житті, ринковою економікою з приватною власністю та рівним захистом прав людини, громадянськими правами та свободами для всіх людей.

ЩОБ ЗРОЗУМІТИ, ЯК ПРАЦЮЄ ТАКА ДЕМОКРАТІЯ, ВАРТО РОЗГЛЯНУТИ ДЕТАЛЬНІШЕ 8 ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ:

1. УЧАСТЬ ГРОМАДЯН

Демократія передбачає безпосередню можливість вплинути на прийняття чи реалізацію тих чи інших рішень, що відбувається через різні механізми, як-от, створення чи підписання петицій, листування з політиками, організація чи участь у зборах локальних громад, мітингах чи акціях протесту – це все важливі способи висловлення своїх поглядів та думок в демократичному суспільстві.

2. ЗАПОБІЖНИКИ ПРОТИ ЗЛОВЖИВАНЬ ВЛАДОЮ СВОЇМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ

Однією з умов стабільного існування демократії є створення спеціальних заходів та установ, щоб унеможливити використання владою наданих їй повноважень для власних цілей та вигоди.

3. ЕКОНОМІЧНІ СВОБОДИ

Наявність економічних свобод у людей створює сприятливі умови для розвитку суспільства. Серед них варто відмітити вільну торгівлю, вільну конкуренцію, поняття приватної власності, захист своїх прав через професійні об'єднання.

4. ПРАВА ЛЮДИНИ

Створення сприятливих умов для реалізації та захисту прав людини є ще одним наріжним каменем демократії. Чимало держав закріплюють механізми їх забезпечення у конституціях своїх країн. Також ми знаємо, що усі люди народжуються рівними з невід'ємними правами, які держава повинна захищати. Інші ж права вона має забезпечувати.

5. НЕЗАЛЕЖНА СУДОВА СИСТЕМА

Наявність судової системи, що складається з незалежних та професійних суддів, робить демократію стійкою. Незалежна судова система робить все можливе, щоб рішення, прийняті судом, були засновані на законах та конституції, а не були виявленням думки якої-небудь особи чи групи осіб.

6. БАГАТОПАРТІЙНА СИСТЕМА

Наявність представників різних політичних партій відображає різноманітність культур, у яких вони виникають. Партії можуть утворюватися як об'єднання людей за політичними, економічними переконаннями або іншими спільними ознаками.

7. ПЕРІОДИЧНІ, СПРАВЕДЛИВІ Й ВІЛЬНІ ВИБОРИ

Вибори є одним з основних інструментів участі громадян, через який вони можуть обирати своїх представників, наділяти їх повноваженнями та таким чином визначати подальшу долю країни. Прозорість та регулярність виборів можлива лише за умов співпраці усіх представників суспільства.

8. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

Принцип верховенства права передбачає, що ніхто не може поставити себе вище закону: ні представник народу – громадянин, ні представник влади, навіть президент чи прем'єр-міністр.

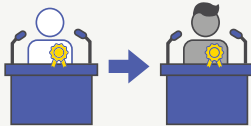
Поміркуйте:

1. Чи може держава залишатись демократичною, якщо в ній відбувається регулярне недотримання якого-небудь одного або декількох принципів?
2. Наскільки взаємопов'язаними є ці принципи демократії?

3.2 Інфографіка: Принципи ліберальної демократії

Інфографіка узагальнює ключові принципи ліберальної демократії.

Прийняття результатів виборів

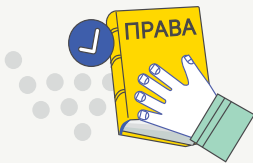
При демократії повинна відбуватися мирна передача влади від одних лідерів до інших

Підзвітність

Представники влади повинні нести відповідальність за свою діяльність та повинні діяти в інтересах кожного, а не тільки своїх прибічників чи себе

Закон про права

Зазвичай такий закон обмежує повноваження органів влади щодо утисків свободи слова, свободи преси, права на справедливий суд чи інших свобод та прав

Участь громадян

Участь – це більше, ніж просто право, це обов'язок. Існує безліч різних видів участі, включно з такими: голосування, дебати з певних питань, протест проти дій органів влади, сплата податків та участь у роботі суду присяжних.

Запобіжники проти зловживань повноваженнями

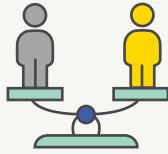
Зазвичай демократичні уряди розподіляють владу і відповідальність між різними гілками чи інституціями, щоб уникнути зловживань з боку одного посадовця.

Економічні свободи

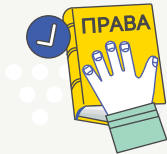
У демократичній країні має існувати вільний ринок, і уряд не повинен повністю контролювати економіку

Рівність

Всі люди заслуговують на справедливе ставлення незалежно від їхньої раси, релігії, етнічної приналежності, статі чи сексуальної орієнтації, і вони повинні мати однакові соціальні, політичні та економічні можливості.

Права людини

Усі демократичні країни намагаються цінувати життя та гідність людини, а також поважати й захищати права своїх громадян.

Незалежна судова система

Судді та судова влада повинні бути вільні від впливу й контролю з боку інших гілок влади. Вони також не повинні бути корумпованими.

Багатопартійна система

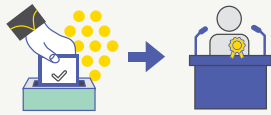
Виборці мають вибір між різними кандидатами, партіями та політиками.

Політична толерантність

Хоча б одна політична група знаходиться при владі, права інших груп залишаються захищеними.

Періодичні, справедливі й вільні вибори

Вибори повинні проводитися кожні кілька років. Люди повинні обирати представників на виборні посади у ході вільного та чесного процесу.

Верховенство права

У демократичній країні люди знають правила та закони. Ніхто не стоїть вище закону. Кожний, хто порушує закон, повинен бути покараний.

Прозорість

Люди повинні мати змогу контролювати дії органів влади. Люди повинні мати доступ до інформації про те, які рішення приймаються, хто їх приймає і чому.

Основна вправа:

«Принципи демократії. Прогулянка галереєю»

Вправа має на меті сформувати розуміння практичного втілення основних принципів демократії. Під час вправи ви зможете аналізувати приклади з українського та світового контексту спираючись на знання та розуміння цих принципів.

Поміркуйте:

1. Що таке принципи демократії?
2. Які принципи демократії Вам відомі?
3. Чи може держава залишатись демократичною, якщо в ній відбувається регулярно недотримання якого-небудь одного або декількох принципів?

Додаток 1.

Зображення 1. Верховна Рада України⁶

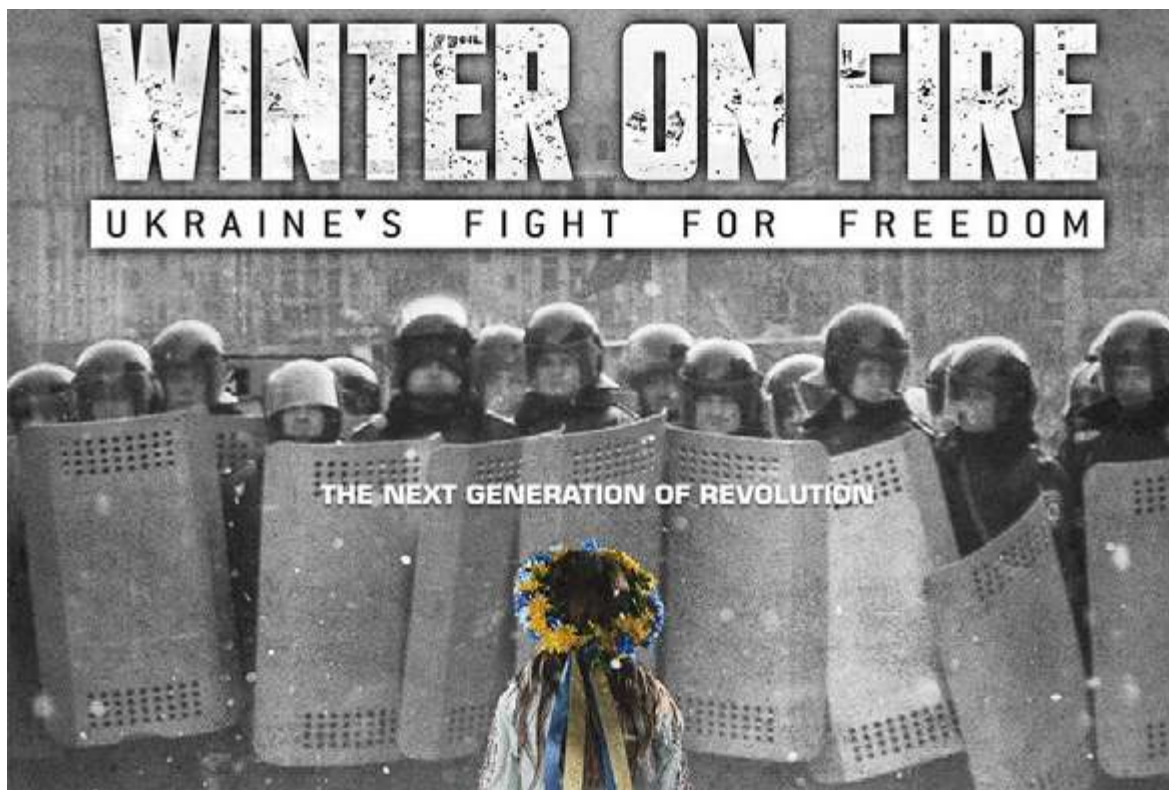
Зображення 2. Україна, жовтень 2020 року⁷

⁶ / <https://www.5.ua/media/pictures/original/117008.jpg?t=1504773970>

⁷ / <https://ifesukraine.org/news/misczevi-vybory-2020-poperedni-vysnovky-sposterigachiv/>

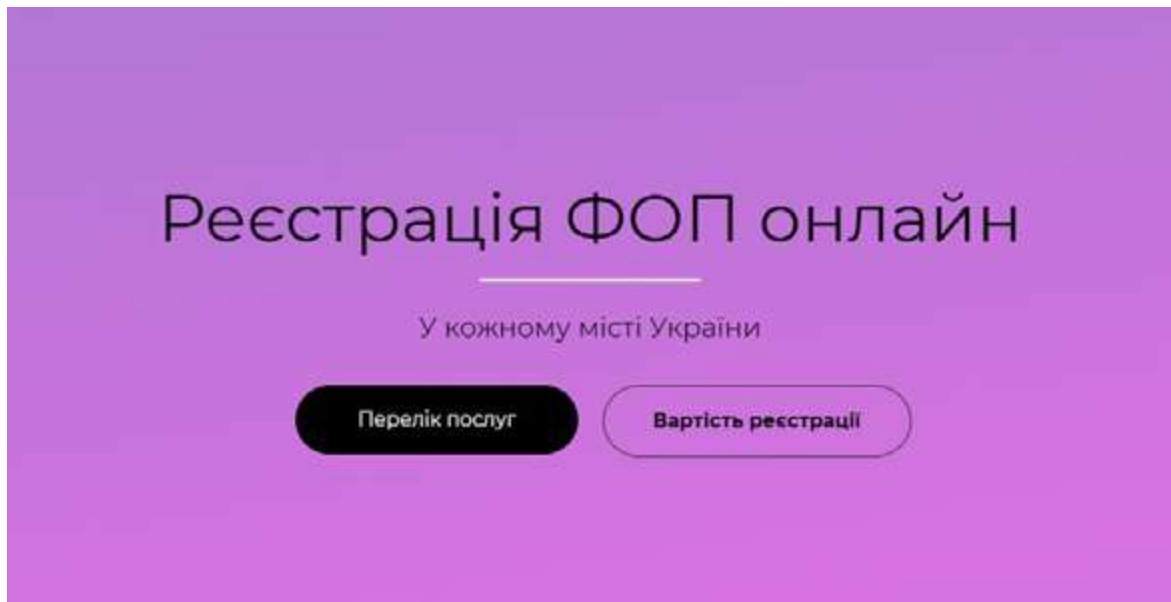
Зображення 3. ОАЕ проводить важливі реформи у сфері прав жінок, березень 2021 року⁸

Зображення 4. Документальний фільм про громадські акції протесту в Україні протягом 2013-2014 років⁹

8 / <https://www.khaleejtimes.com/news/uae-makes-important-reforms-in-womens-rights-reforms-human-rights-watch>

9 / <https://cz.usembassy.gov/winter-fire-ukraines-fight-freedom>

Зображення 5. Онлайн портал державних послуг «Дія»¹⁰

Зображення 6. «Декларація»¹¹

10 / https://www.levant.in.ua/wp-content/uploads/2021/02/2021-02-20_01-32-13.png

11 / <https://dp.tax.gov.ua/data/material/000/365/461986/photo.jpg>

Зображення 7. «Засідання»¹²

Зображення 8. Слухання в Європейському суді з прав людини (Франція, Страсбург)¹³

¹² / <https://dduvs.in.ua/wp-content/gallery/sudove-zasidannya/cache/sudov2.jpg-nggid041195-ngg0dyn-0x0x100-00f0w010c010r110f110r010t010.jpg>

¹³ / <https://dduvs.in.ua/wp-content/gallery/sudove-zasidannya/cache/sudov2.jpg-nggid041195-ngg0dyn-0x0x100-00f0w010c010r110f110r010t010.jpg>

Додаток 2.

Принципи ліберальної демократії

✓ 1. УЧАСТЬ ГРОМАДЯН

Демократія передбачає участь членів громади в урядуванні, тобто, можливість вплинути на прийняття чи реалізацію суспільних рішень. Існує безліч різних видів участі, наприклад, голосування, дебати з певних питань, протести проти дій органів влади, сплата податків, участь у роботі суду присяжних, приєднання до громадських об'єднань.

✓ 2. ЗАПОБІЖНИКИ ПРОТИ ЗЛОВЖИВАНЬ ПОВНОВАЖЕННЯМИ

Демократичні держави повинні робити все можливе аби попереджувати та контролювати зловживання повноваженнями з боку людей, які наділені певною владою, наприклад, публічних службовців. Незалежні інституції та неупереджені суди повинні карати публічних службовців, які зловживають владою або вдаються до корупції.

✓ 3. ЕКОНОМІЧНІ СВОБОДИ

Люди в демократичній країні мають мати певну економічну свободу. Це означає, що уряд повинен дозволити людям володіти майном і займатись бізнесом. Люди мають мати можливість вибирати роботу та вступати до професійних об'єднань (профспілок). У демократичній країні уряд не повинен повністю контролювати економіку.

✓ 4. ПРАВА ЛЮДИНИ

Усі демократичні країни намагаються цінувати життя та гідність людини, а також поважати й захищати права своїх громадян, наприклад, право на життя, право на свободу світогляду і віросповідання, право на свободу думки та висловлювання поглядів, право організувати мирні збори та інші.

✓ 5. НЕЗАЛЕЖНА СУДОВА СИСТЕМА

У демократичних країнах суди і правова система повинні бути справедливими. Судді та судова влада не повинні підпадати під вплив інших гілок влади або окремих людей чи контролюватися ними. Судді також не мають зловживати своїми повноваженнями.

✓ 6. БАГАТОПАРТІЙНА СИСТЕМА

У демократичних державах участь у виборах та представництво в органах влади повинна мати більше ніж одна політична партія. Це сприяє врахуванню різних суспільних інтересів.

Коли країна має лише одну партію, це, як правило, призводить до виникнення диктатури чи авторитаризму.

✓ 7. ПЕРІОДИЧНІ, СПРАВЕДЛИВІ Й ВІЛЬНІ ВИБОРИ

У демократичній країні вибори повинні проводитися кожні кілька років. Люди мають обирати представників на виборні посади у ході вільного та чесного голосування. Більшість дорослих громадян мають мати право голосу й балотування на виборну посаду, незалежно від їх раси, статі, етнічної приналежності та рівня доходу.

✓ 8. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

У демократичній країні всі люди рівні незалежно від будь-яких умов, наприклад, статі, раси, матеріального статусу та інших умов. В такій країні ніхто не стоїть вище закону. Королі, президенти, поліцейські та військові повинні підкорятися законам, як і будь-хто інший. Кожний, хто порушує закон, повинен бути покараний.

РОЗДІЛ 2: ПРАВА ЛЮДИНИ

МОДУЛЬ 4. ЩО ТАКЕ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА?

4.1.1 Текстовий матеріал:

Що таке права людини та громадянина

Матеріал присвячено розгляду прав людини та громадянина, та розкриттю основних видів прав.

Обов'язком демократичних держав є **забезпечення прав людини та громадянина**.

ПРАВО – це можливість конкретної поведінки в різних сферах життя, що гарантується державою.

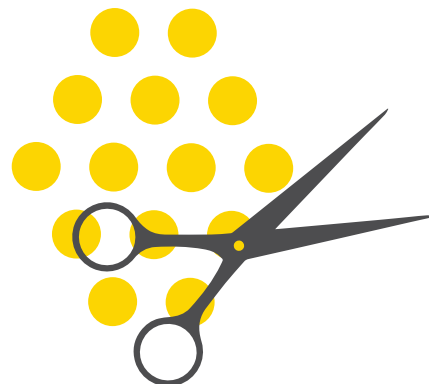
ПРАВА ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПРАВА ГРОМАДЯНИНА.

Права людини – це права, якими людина володіє від народження. Вони можуть бути **абсолютними** та **відносними**.

Абсолютні права – це права, які за жодних умов не можуть бути обмежені в демократичній державі.

Серед них, право на:

- життя;
- свободу світогляду та віросповідання;
- недоторканність особистого та сімейного життя;
- судовий захист, тощо.

ВІДНОСНІ ПРАВА – це права, які в демократичній державі можуть обмежуватися або призупинятися на деякий період часу при введенні режиму воєнного або надзвичайного стану.

Наприклад, це:

- право вільно залишати територію країни;
- право на свободу пересування;
- право на свободу думки і слова;
- право на недоторканність житла, тощо.

Поряд з правами людини виокремлюють також **права громадянина**. Вони пов'язані з громадянством конкретної держави.

Права також класифікують за таким критерієм як **сфери суспільного життя**. У такому випадку, йдеться про такі права як:

- особисті (громадянські);
- політичні;
- економічні;
- соціальні;
- соціально-економічні;
- культурні;
- екологічні тощо.

Особисті (громадянські права) покликані захищати людину і громадянина від протиправних дій з боку держави та інших громадян.

Це право на:

- життя;
- захист свого життя і здоров'я;
- повагу до гідності людини;
- свободу;
- особисту недоторканність;
- на справедливий, незалежний і публічний суд тощо.

Політичні права надають людині та громадянину можливості участі в громадсько-політичному житті держави.

До політичних прав належить:

- виборче право;
- право створювати громадські об'єднання та брати в них участь;
- право на свободу демонстрацій і зборів;
- право на інформацію, свободу слова, думки, у тому числі свободу преси, радіо, телебачення.

Економічні права надають людині та громадянину можливості в економічній сфері.

Найважливіші з цих прав:

- право на приватну власність;
- право на підприємницьку діяльність.

Соціальні права надають людині та громадянину можливості на отримання від держави матеріальних благ.

Наприклад, це право на:

- соціальний захист (що включає право на забезпечення громадян України у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від громадянина обставин, а також у старості);
- житло (що передбачає, що громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для громадян плату відповідно до закону);
- достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї (що включає достатнє харчування, одяг та житло);
- охорону здоров'я;
- медичну допомогу;
- медичне страхування тощо.

Соціально-економічні права надають можливості у сфері праці.

Наприклад, це право на:

- працю (що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується);
- вільний вибір професії;
- безпечні та здорові умови праці;
- справедливу оплату праці;
- відпочинок;
- страйк (для захисту своїх економічних і соціальних інтересів).

Культурні права надають людині та громадянину можливості у сфері культури, освіти, науки, мистецтва.

Це право на:

- освіти (у тому числі, право на здобуття професійної (професійно-технічної) освіти);
- результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності;
- участь у культурному житті тощо.

Екологічні права надають людині та громадянину можливості користуватися природним середовищем.

Це права на:

- сприятливе довкілля;
- охорону здоров'я від несприятливого впливу довкілля;
- відшкодування шкоди, завданої здоров'ю і майну екологічними правопорушеннями;
- природокористування тощо.

Отже, у демократичній державі людина та громадянин мають низку прав, які гарантуються державою.

4.1.2 Інфографіка: Покоління прав людини

Чесько-французький юрист **Карел Васак**, наприкінці 70-х років XX століття, запропонував класифікацію прав людини на **три покоління** у відповідності до їх історичного розвитку. З огляду на швидкий розвиток науки та технологій, особливо в галузі біотехнологій, перелік прав розширюється, тому наразі все більше науковці зауважують про **четверте покоління** прав.

Інфографіка представляє перелік прав, що відносяться до різних поколінь. Представлені права, не є строго визначені в межах певного покоління чи документів. Більшість прав можуть підпадати під різні види та бути представлені в різних документах.

4.1.2 Інфографіка: Покоління прав людини

I Покоління прав

Формується протягом XVII - XVIII ст., як наслідок буржуазних революцій

Список прав

Громадянські та політичні права

Право на:

- життя;
- свободу;
- недоторканність;
- свободу думки;
- совісті;
- релігії.

Ці права ще називають «негативними», оскільки вони вимагають від держави утриматися від певних дій.

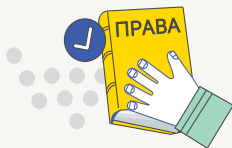
Деякі акти (документи), що закріплюють права

- Загальна декларація прав людини (1948р);
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966р);
- Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950р).

II Покоління прав

Формується після Першої та Другої світових воєн

Соціальні, економічні, культурні права

Право на:

- працю;
- відпочинок;
- соціальне забезпечення;
- медичну допомогу;
- захист материнства і дитинства.

Ці права ще називають «позитивними», оскільки передбачають втручання держави для їх реалізації.

- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966р);
- Європейська соціальна Хартія Ради Європи (1996р).

III Покоління прав

Формується після Другої світової війни

Колективні права (права людства)

Наприклад, право на:

- мир;
- розвиток;
- безпеку;
- самовизначення;
- гуманітарну допомогу;
- користування спільною культурною спадщиною людства.

Права, котрі має забезпечувати не держава, а міжнародна спільнота. Щодо цього існує стурбованість щодо гарантій виконання та відповідальності за ці права, адже міжнародна спільнота мала б гарантувати забезпечення миру в нашій державі та недопущення російсько-української війни.

- Декларація прав корінних народів (2007р);
- Декларація ООН про право на розвиток (1986р).

IV Покоління прав

Формуються з ідеї природних прав ще з часів буржуазних революцій XVIII ст. Але з розвитком генетики і медико-біологічних експериментів стають викликами для XXI ст.

Існує певна невизначеність щодо системи прав IV покоління. Різні науковці говорять про різні права.

Наприклад, право на:

- трансплантацію;
- одностатеві шлюби;
- усиновлення дітей одностатєвою парою;
- переривання вагітності;
- штучне запліднення;
- вільну від дитини сім'ю;
- клонування;
- смерть (самогубство, евтаназію);
- свободу слова в Інтернеті.

Наразі в різних країнах на суспільному, релігійному, державному рівнях точаться дискусії щодо необхідності таких прав та меж їх реалізації.

Права IV покоління не є достатньо регламентованими на законодавчому рівні.

Наприклад,

- Декларація стосовно трансплантації людських органів (1987 р.).
- Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини.
- Конвенція про права людини та біомедицину (1997 р.).

4.1.3 Інфографіка: Права дитини¹⁴

КОЖНА ДИТИНА МАЄ:

- право на життя;
- право на ім'я і набуття громадянства;
- право, наскільки це можливо, знати своїх батьків і право на їх піклування;
- право на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки;
- право на свободу думки, совісті та релігії;
- право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів;
- права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції;
- право на захист закону від незаконного посягання на її честь і гідність;
- право на особливе піклування (для неповноцінної дитини);
- право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я;
- право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування;
- право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини;
- право на освіту;
- право користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою;
- право на відпочинок і дозвілля;
- право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом;
- право на всебічну участь у культурному і творчому житті, що сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку;
- право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку;
- право на таке поведіння, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших.

4.2 Текстовий матеріал:

Якими є обов'язки громадянина у демократії?

Варто пам'ятати не лише про права, але й про **обов'язки громадян**.

ОБОВ'ЯЗОК – обов'язкова вимога щодо поведінки людини та громадянина.

Будучи громадянином України:

- дотримуйся Конституції України та законів нашої держави;
- не порушуй права та свободи, честь та гідність інших людей;
- отримай повну загальну середню освіту;
- неси військову службу або альтернативну (невійськову) службу;
- оберігай природу та навколишнє середовище;
- сплачуй податки та збори;
- утримуй своїх дітей до їх повноліття;
- піклуйся про своїх непрацездатних батьків.

Поміркуйте:

1. Чим для вас є корисною інформація про права та обов'язки людини та громадянина?
2. Чи відчуваєте ви потребу бути обізнаними в цьому питанні?
3. Чи є якісь права або обов'язки, про які ви дізнались вперше?

Основна вправа:

«Барометр. Яким має бути баланс між правами та обов'язками в соціально економічній сфері життя»

Виконуючи цю вправу, ви матимете можливість сформулювати та висловити свою думку щодо запропонованих викладачем тверджень. Також ви попрактикуєте навичку слухати та чути точки зору своїх одногрупників, які можуть мати цілком протилежні погляди.

Твердження до вправи:

1. «Найманий працівник зобов'язаний неухильно виконувати всю роботу, якої вимагає роботодавець»;
2. «Всі наймані працівники мають право на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів»;
3. «Роботодавець має право звільнити того робітника, який має відмінні політичні та релігійні переконання».

Додаток 1

КОМЕНТАР ДО ТВЕРДЖЕННЯ 1.

«Найманий працівник зобов'язаний неухильно виконувати всю роботу, якої вимагає роботодавець»

Стаття 4-2. Професійні стандарти (Кодекс законів про працю України).

Професійний стандарт – це затверджені в установленому порядку вимоги до компетентностей працівників, що слугують основою для формування професійних кваліфікацій.

Порядок розроблення, введення в дію та перегляду професійних стандартів затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Національного агентства кваліфікацій.

Вимоги до компетентностей, обов'язків та кваліфікацій працівників визначаються професійними стандартами. За відсутності професійних стандартів такі вимоги можуть визначатися кваліфікаційними характеристиками.

На сайті Національного агентства кваліфікацій ви можете детально ознайомитись з професійними стандартами, тобто дізнатися про компетентності, обов'язки та кваліфікації своєї професії. Посилання на сайт: <https://register.nqa.gov.ua/profstandarts>

Стаття 153. Створення безпечних і нешкідливих умов праці (Кодекс законів про працю України).

[...] Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Власник або уповноважений ним орган повинен впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, що запобігають виробничому травматизму, і забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань у працівників.

Власник або уповноважений ним орган не вправі вимагати від працівника виконання роботи, що становить явну небезпеку для життя працівника, а також в умовах, що не відповідають

законодавству про охорону праці. Працівник має право відмовитися від виконання дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, що становить небезпеку для життя чи здоров'я такого працівника або людей, які його оточують, і навколишнього середовища.

КОМЕНТАР ДО ТВЕРДЖЕННЯ 2.

«Всі наймані працівники мають право на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів»

Стаття 44. (Конституція України).

Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Стаття 24. Випадки, за яких забороняється проведення страйку (Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»).

Забороняється проведення страйку за умов, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків.

Забороняється проведення страйку працівників (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних Сил України, органів державної влади, безпеки та правопорядку.

Персоналу постачальника електронних комунікаційних послуг забороняється брати участь у страйках, якщо такі дії призводять до припинення функціонування електронних комунікаційних мереж чи надання електронних комунікаційних послуг, що створює перешкоди для забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод людини.

У разі оголошення надзвичайного стану Верховна Рада України або Президент України можуть заборонити проведення страйків на строк, що не перевищує одного місяця. Подальша заборона має бути схвалена спільним актом Верховної Ради України і Президента України.

У разі оголошення воєнного стану автоматично настає заборона проведення страйків до моменту його відміни.

КОМЕНТАР ДО ТВЕРДЖЕННЯ 3.

«Роботодавець має право звільнити того робітника, який має відмінні політичні та релігійні переконання»

Стаття 11. Право особи на захист від проявів дискримінації у сфері зайнятості населення (Закон України «Про зайнятість населення»).

Держава гарантує особі право на захист від будь-яких проявів дискримінації у сфері зайнятості населення за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, членства у професійних спілках або інших об'єднаннях громадян, статі, віку, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії зазначати обмеження щодо віку кандидатів, пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати вимоги, що надають перевагу одній із статей, а також вимагати від осіб, які працевлаштовуються, надання відомостей про особисте життя.

Додаткова вправа:

Визначення прав і обов'язків людини і громадянина

Метою вправи є зрозуміти, що тлумачення прав та обов'язків людини і громадянина може змінюватися залежно від певних обставин та умов.

Прочитайте твердження, виберіть варіант відповіді, що найкраще відповідає вашим поглядам (поставте певну літеру навпроти твердження).

Варіанти відповіді:

- A. Завжди
B. У більшості випадків
C. У деяких випадках
D. Ніколи

- 1. Кожен громадянин має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.
- 2. Обов'язок держави – захищати життя людини.
- 3. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.
- 4. В інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, держава може обмежувати право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.
- 5. Ніхто не може бути заарештований або утримуватися під вартою без рішенням суду.
- 6. Якщо необхідно запобігти злочинів правоохоронні органи можуть вдатися до тримання особи під вартою.
- 7. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання.
- 8. Ніхто не може бути звільнений від виконання військового обов'язку з огляду на релігійні переконання.

- 9. Кожен громадянин має право користуватися природними ресурсами.
- 10. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі.
- 11. Кожна дитина має право на збереження своєї індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки.
- 12. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття.
- 13. Громадяни похилого віку мають право на матеріальне забезпечення у вигляді пенсій та різних видів допомоги.
- 14. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.
- 15. Кожен має право на працю.
- 16. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їх здоров'я роботах забороняється.

МОДУЛЬ 5. ЯК ЗАХИЩАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ?

5.1.1 Текстовий матеріал:

Механізми захисту прав людини в Україні

Матеріал присвячений основним механізмом захисту прав людини в Україні.

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ – це можливості здійснення дій для захисту своїх прав та свобод.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО України є засадничими механізмами захисту прав людини і громадянина, адже у них закріплено саме право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань

Окрім того, захист життя людини є центральним обов'язком держави, що здійснюється системою **органів влади**.

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ є гарантом додержання прав і свобод людини і громадянина¹⁵. Президент забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави¹⁶. Президент підписує або ветоє закони, прийняті Верховною Радою України¹⁷.

Особлива увага в системі захисту прав людини і громадянина при Президентові України відводиться захисту прав дітей. Обов'язки щодо державного захисту прав дітей покладені на **Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації**.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ здійснює захист прав та свобод людини і громадянина через законодавчу діяльність, тобто шляхом закріплення прав людини і громадянина в законах, що приймаються.

Крім того, якщо ваші права порушено органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами, а також юридичними та фізичними особами, ви можете звернутися з відповідним **зверненням до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини**¹⁸.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕВІ ДЕРЖАВНІ АДМІНІСТРАЦІЇ¹⁹ захищають наші права забезпечуючи виконання законів, що були встановлені Верховною Радою України та гарантовані Президентом України. Також наші права захищають правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України. Якщо ви стали свідком або жертвою злочину, негайно телефонуйте 102.

Особливе місце щодо захисту прав людини і громадянина займає система правосуддя, котра представлена **СУДАМИ, ПРОКУРАТУРОЮ та АДВОКАТУРОЮ**.

Пам'ятайте, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим **рішенням суду**, а особа вважається невинуватою доки її вина не встановлена **вироком суду**.

Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє **адвокатура**. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення²⁰.

¹⁵ / Конституція України. Стаття 102. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>

¹⁶ / Конституція України. Пункт 1. Стаття 106. Режим доступу: <https://shorturl.at/L2HTE>

¹⁷ / Конституція України. Пункт 29,30. Стаття 106. Режим доступу: <https://shorturl.at/bLZhz>

¹⁸ / Уповноважений верховної Ради з прав людини. Режим доступу: <https://ombudsman.gov.ua/uk>

¹⁹ / Конституція України. Стаття 113. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>

²⁰ / Конституція України. Стаття 131-2. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>

Прокуратура, серед іншого, здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді для захисту прав і свобод людини та громадянина²¹.

Окреме місце в судовому захисті прав і свобод займає **КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ**. Особа може подати до цього суду **конституційну скаргу**, якщо вона вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі Закон України суперечить Конституції України і якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано²².

Після використання всіх національних засобів юридичного захисту кожна людина може звернутися за захистом своїх прав і свобод до **міжнародних** судових установ чи до відповідних органів **міжнародних** організацій, членом або учасником яких є Україна²³.

Ефективним інструментом захисту прав людини, що найчастіше розглядає індивідуальні заяви та виносить рішення щодо порушення прав людини є **Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)**²⁴.

Суттєву роль у захисті прав людини відіграють **ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ**. Серед українських правозахисних організацій - Українська Гельсінська спілка з прав людини; Харківська правозахисна група; Ла Страда – Україна; Ліберально-демократична ліга України тощо. Серед найбільш відомих міжнародних правозахисних організацій - Freedom House, Міжнародний Республіканський Інститут, Human Rights Watch тощо.

Пам'ятайте, у випадку порушення прав, ви також можете звернутися до **ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ**, щоб на регіональному чи на всеукраїнському рівні домогтися розголосу та стимулювати активність правоохоронних органів.

Поміркуйте:

1. Чи потрібно громадянам знати механізми захисту своїх прав? Чому так? Чому ні?
2. Чи вдавалися ви до використання певних механізмів для захисту своїх прав? (Можливо, ви зверталися до поліції, коли відбулася крадіжка вашого телефону чи документів? Можливо ви телефонували на гарячу лінію правозахисної організації?) Чи забезпечили ці механізми відновлення порушених прав? Поділіться своїми історіями. Можливо це допоможе вашим одногрупникам.

²¹ / Конституція України. Стаття 131-1. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>

²² / Конституція України. Стаття 151-1. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>

²³ / Конституція України. Стаття 55. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>

²⁴ / Про Раду Європи. Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-coe/about-coe>

5.1.2 Інфографіка: Система захисту прав людини в Україні

Інфографіка узагальнює ключові принципи ліберальної демократії.

Національні механізми

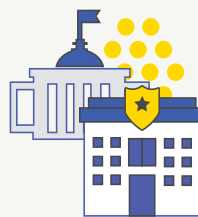
- Конституція України;
- Закони України.

- Президент України;
- Радник — уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації.

- Верховна Рада України;
- Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнародних відносин;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

- Кабінет Міністрів України;
- Наприклад, підрозділи Міністерства внутрішніх справ:
 - Національна поліція;
 - Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
 - Державна міграційна служба України;
 - Державна прикордонна служба України;
 - Місцеві державні адміністрації.

- Органи місцевого самоврядування.

- Суди;
- Адвокатура;
- Прокуратура.

- Конституційний Суд України (через подачу Конституційної скарги)

- Правозахисні організації:
- Українська Гельсінська спілка з прав людини;
- Харківська правозахисна група;
- Ла Страда – Україна;
- Ліберально-демократична ліга України.

- Президент України;
- Радник — уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації.

Міжнародні механізми

Універсальні механізми

(у відповідності до системи механізмів ООН)

- Загальна декларація прав людини;
- Інші документи, наприклад: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права.

Органи ООН.

Наприклад:

- Рада з прав людини ООН;
- Комітет з прав людини ООН;
- Комітет проти тортур ООН;
- Комітет про права інвалідів ООН.

Верховний комісар ООН з прав людини

Регіональні механізми

(у відповідності до Європейської системи механізмів Ради Європи)

- Європейська конвенція прав людини;
- Інші документи, наприклад: Європейська соціальна хартія;
- Конвенція про захист національних меншин;
- Конвенція проти катувань.

Органи Ради Європи.

Наприклад:

- Комітет міністрів Ради Європи;
- Комітет проти запобігання катування;
- Європейська комісія проти расизму та нетерпимості.

Комісар Ради Європи з прав людини

Міжнародний кримінальний суд;
Міжнародний суд ООН.

Європейський суд
з прав людини

Правозахисні організації:

- Freedom House;
- Міжнародний Республіканський Інститут;
- Human Rights Watch.

5.2.1 Інфографіка: Розвиток прав людини

Перелік документів щодо захисту прав людини у хронологічному порядку з покликаннями

1950 рік

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)

Ратифіковано Україною: 1997 р.

1966 рік

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права

Ратифіковано Україною: 1973 р.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права

Ратифіковано Україною: 1973 р.

1979 рік

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

Ратифіковано Україною: 1981 р.

1989 рік

Конвенція про права дитини

Ратифіковано Україною: 1991 р.

1995 рік

Рамкова конвенція про захист національних меншин

Ратифіковано Україною: 1997 р.

2006 рік

Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів)

Ратифіковано Україною: 2009 р.

2011 рік

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція)

Ратифіковано Україною: 2022 р.

5.2.2 Текстовий матеріал:

Стамбульська конвенція: чому її ратифікація важлива для України?

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами²⁵ також має назву «Стамбульська конвенція», оскільки була ухвалена в столиці Туреччини, місті Стамбул 11 травня 2011 року.

Україна ратифікувала Конвенцію **20 червня 2022 року** і тепер вона стала обов'язковою в нашій країні.

Цей документ допоможе ефективно протидіяти домашньому насильству в нашій державі. І тут мова йде не лише про жінок, але й про чоловіків та дітей.

Серед центральних понять Конвенції: «насильство стосовно жінок», «домашнє насильство», «гендерно зумовлене насильство».

«Насильство стосовно жінок» означає фізичну, сексуальну, психологічну або економічну шкоду чи страждання стосовно **жінок**, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі.

«Домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає/в правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні²⁶;

«Фізичним насильством» є ляпаси, штовхання, смикання, мордування, катування, кидання предметів, обмеження свободи пересування, відмова в допомозі при хворобі або травмі тощо.

«Сексуальним насильством» є зґвалтування, спроба зґвалтування, «зґвалтування у шлюбі», небажані сексуальні дотики чи примушення торкатись іншої людини, підглядання або фотографування людини в інтимній ситуації без її згоди, сексуальні домагання, ексгібіціонізм, примусова демонстрація людині порнографії; будь-які інші сексуальні дії з людиною щодо людини, яка не надала згоду або не здатна відмовити гвалтівнику чи чинити спротив.

«Психологічним насильством» є маніпулювання, емоційний напад, пригноблення, встановлення безпідставних заборон, створення емоційної залежності.

²⁵ / КОНВЕНЦІЯ Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>

²⁶ / Там само. С.48. Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>

«Економічним насильством» є умисне позбавлення житла, позбавлення їжі чи одягу, знищення власності, іншого майна, коштів чи документів, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборона працювати, примушування до праці, заборона навчатися тощо²⁷.

«Гендерно зумовленим насильством» означає сексуальне насильство (зокрема, зґвалтування), примусовий шлюб, каліцтво жіночих геніталій, примусовий аборт, примусова стерилізація, сексуальні домагання, сталкінг (переслідування) тощо²⁸.

Насильство не є нормою! «Б'є» (у всіх значеннях цього слова) не значить любить, «б'є» значить має понести у тому числі кримінальну відповідальність.

Постраждалим від насильства є куди звернутись. Крім поліції, ви можете зателефонувати на урядову **гарячу лінію** – 1 547 або ж на **гарячі лінії** громадської організації «Ла Страда-Україна», стаціонарний номер – 0 800 500 335, мобільний номер – 1 161 23.

Основна вправа:

«Способи захисту прав людини в Україні»

Ця вправа допоможе вам замислитися над деякими із способів захисту прав людини.

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

1. Звернення до поліції
2. Звернення до суду
3. Звернення до правозахисних громадських організацій
4. Звернення до засобів масової інформації
5. Звернення до родичів, до пошуку знайомих
6. Звернення до адвоката
7. Звернення до прокуратури
8. Звернення до Президента
9. Звернення до Європейського суду з прав людини
10. Звернення до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини

²⁷ / Стамбульська конвенція FAQ. Amnesty International. С.10 -13. Режим доступу: <https://shorturl.at/kauZP>

²⁸ / Стамбульська конвенція для тих, хто приймає рішення: Про що вона? Що про неї необхідно знати? Чому її ратифікація Україною є на часі? С.11. Режим доступу: <https://la-strada.org.ua/download/stambulska-konventsija-dlya-tyh-hto-prijmaye-rishennya>

Драбина ефективності

- Обговоріть у своїй підгрупі способи захисту прав людини на предмет їх ефективності.
- Навпроти кожної зі сходинок драбини впишіть ті способи, які ви вважаєте найбільш, найменш та середньо ефективними.
- Коротко занотуйте ваші пояснення, чому ви так вважаєте.

Сходинки драбини	Показники ефективності	Способи захисту прав людини	Пояснення того, чому ми так вважаємо
III	найбільша ефективність		
II	середня ефективність		
I	найменша ефективність		

Що говорить статистика²⁹

ТОП 10 найефективніших способів захисту прав людини

	2016	2018	2020
Звернення до засобів масової інформації	27.8	23.1	23.3
Звернення до суду	16.2	21.1	20.9
Звернення до Європейського Суду з прав людини	19.3	18.6	19.6
Звернення до поліції	16.3	15.0	16.0
Звернення до прокуратури	14.0	18.1	15.4
Звернення до міжнародних організацій	8.4	15.1	14.3
Звернення до адвоката, до системи безоплатної правової допомоги	12.7	13.4	13.1
Звернення до Президента	5.7	7.6	8.9
Звернення до неурядових правозахисних організацій	6.9	6.3	8.5
Насправді взагалі немає способів захистити свої права	18.5	23.0	21.5
Важко відповісти	14.9	13.7	15.2

© Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва

© Центр прав людини ZMINA

© Програма розвитку ООН в Україні

29 / Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження, третя хвиля (2016–2018–2020): скорочена версія / [А. Сухарина, В. Яворський, С. Колишко, Т. Печончик, І. Гуцуляк, К. Семьоркіна]; під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2021. С.45 Режим доступу: <https://cutt.ly/rwppfel3>

РОЗДІЛ 3:

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

МОДУЛЬ 6. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: ПРО ЩО ЦЕЙ ДОКУМЕНТ?

6.1.1 Текстовий матеріал:

Роль конституції у демократіях

Лекція пояснює значення конституцій у демократичних державах та дає огляд змісту Конституції України.

КОНСТИТУЦІЯ – це основний закон якої-небудь держави. Це сукупність правових норм, на основі яких будується вся інша правова система. Конституції бувають різними за багатьма ознаками: постійні і тимчасові; гнучкі, жорсткі чи напівжорсткі; демократичні, тоталітарні чи авторитарні або ж писані (кодифіковані), коли викладені у форматі одного документа або неписані (некодифіковані), коли представляють собою сукупність різних нормативно-правових актів. Існування конституції має на меті забезпечити баланс повноважень у суспільстві та виконує стримуючу та водночас керівну роль для демократичних урядів.

Явище конституціоналізму сягає давніх часів, але наймовірно важливу роль тут відіграли мислителі епохи Просвітництва – Джон Лок, Шарль Луї Монтеск'є та інші, у чиїх творах ми знаходимо обґрунтування необхідності поділу влади на окремі гілки: **законодавчу, виконавчу та судову**. Ці ідеї отримали практичне відображення у американській та французькій конституціях кінця XVIII ст.

На жаль, історичні приклади показують, що існування конституції не заважало окремим особам чи групам осіб захопити необмежену владу, як-от у Німеччині чи Радянському Союзі у першій половині XX ст. Конституції авторитарних та тоталітарних держав часто лише де-

кларують наявність окремих принципів, як-от верховенство права, але насправді залишаються не втіленими у реальному житті. На жаль, і сучасна світова система не позбавлена таких випадків.

Що стосується явища конституціоналізму в Україні, то історія нашої держави показує, що Україна пройшла нелегкий шлях до створення власної Конституції, яка була прийнята **28 червня 1996 року**. Вже «Руська правда», започаткована за часів Ярослава Мудрого та доповнена його нащадками, була світським кодексом, який регулював окремі галузі права в Київській Русі **XI-XII ст.** Згодом під час перебування українських земель в складі інших держав з'являються **Литовські статuti** та **Акти козацької державності у XVI-XVII століттях**, які регулювали питання внутрішньополітичного устрою земель, фінансові та військові питання. Непересічне значення має й «**Конституція**» гетьмана **Пилипа Орлика 1710 року**, яка гарантувала права та свободи в межах козацької держави і чи не вперше на українських землях закріплювала поділ влади на три, вже відомі вам, гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову.

XX століття принесло **конституційні акти часів Української революції та радянського періоду**, які визначали устрій держави, закріплювали державні символи, мову та розподіл повноважень.

Після **Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року**, розпочався складний конституційний процес, який зайняв майже 5 років до закріплення Конституції у 1996 році. Але навіть після цього суперечки не закінчилися і український Основний Закон піддавався спробам реформування та внесенню змін, які не раз ставали причиною політичних та соціальних протистоянь в Україні. У 2019 році відбулось закріплення в Конституції стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (ЄС) та в Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Незважаючи на складний шлях до створення ефективного Основного Закону, сьогодні саме він вимагає забезпечення дотримання принципів демократії у нашій державі і закріплює те, що саме **народ є єдиним джерелом влади в Україні та носієм суверенітету**, і саме народ може здійснювати владу як самостійно, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування.

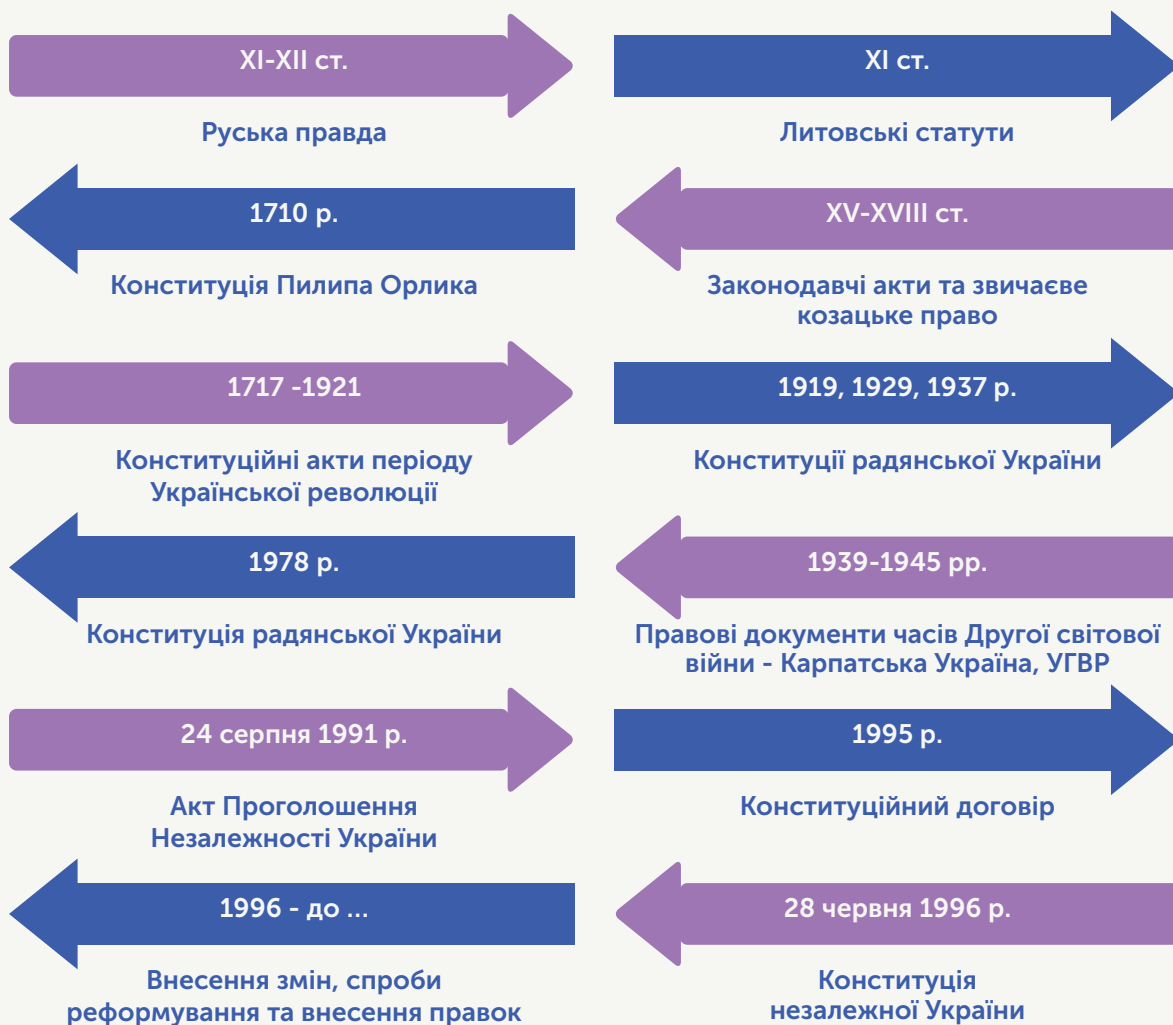
Поміркуйте:

1. Чи потрібно регулярно вдосконалювати та вносити зміни в конституції країн?
2. Чи мають конституції бути непорушними?

6.1.2 Інфографіка: Історичні підвалини Конституції України

Інфографіка унаочнює основні нормативно-правові акти історії державотворення України.

Основні нормативно-правові акти історії державотворення України

*Цей перелік змін неповний і відображає лише найважливіші правові документи в історії державотворення України

6.1.3 Інфографіка: Структура Конституції України

Інфографіка унаочнює структурні складові та зміст основної частини Конституції України.

Конституція України

Основний Закон України - нормативно-правовий акт, що закріплює основи державного устрою, суспільного ладу, систему та принципи організації і діяльності державних органів, права та обов'язки громадян.

28 червня 1996 року

Внаслідок багатолітньої правової традиції державотворення України Верховна Рада України ухвалила Конституцію України. Конституція стала основою для національної правової системи, адже закріплює відносини держави та громадянина на різних рівнях.

Зміст Конституції України

Конституція України складається з Преамбули, XV розділів, що містять 161 статтю (VII Розділ - виключено у 2016 році).

Особливості Конституції

- вища юридична сила
- особливий порядок прийняття
- особливий порядок внесення змін
- установчий характер
- пряма дія норм
- особлива правова охорона

№	Статті	Назва розділу
		Преамбула
I	1-20	Загальні засади
II	21-68	Права, свободи та обов'язки людини та громадянина
III	69-74	Вибори. Референдум
IV	75-101	Верховна Рада України
V	102-112	Президент України
VI	113-120	Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади
VII (виключено)	121-123 (виключено)	Прокуратура (виключено на підставі закону №1401-VIII від 02.06.2016)
VIII	124-131	Правосуддя
IX	132-133	Територіальний устрій України
X	134-139	Автономна Республіка Крим
XI	140-146	Місцеве самоврядування
XII	147-153	Конституційний суд України
XIII	154-159	Внесення змін до Конституції України
XIV	160-161	Прикінцеві положення
XV		Перехідні положення

6.2.1 Текстовий матеріал:

Органи влади в Україні

Лекція пояснює як класифікуються органи влади в Україні за функціями та рівнями.

Поділ влади є однією з обов'язкових умов існування демократичної держави, що стосується і українського Основного Закону.

Органи влади в Україні функціонують у двох формах: **ФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ** та **ФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**. Діяльність органів державної влади можна розглянути у вертикальному (тобто за обсягом владних повноважень) та горизонтальному (тобто за функціями) співвідношеннях.

Таким чином, ми можемо горизонтально розподілити владу на **три гілки**:

- **законодавчу** (Верховна Рада України – парламент);
- **виконавчу** (Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади)
- **судову** (Конституційний Суд, Верховний Суд та загальна судова система).

При цьому Президент України є главою нашої держави.

Що стосується вертикальної ознаки, то тут можемо виділити **рівень центральних органів, обласний рівень та рівень органів місцевого самоврядування**.

ОРГАНИ ВЛАДИ ЦЕНТРАЛЬНОГО РІВНЯ:

Законодавча влада представлена **Верховною Радою України**, яка виступає представницьким органом українського народу. Верховна Рада ухвалює та розробляє закони, які після прийняття діють на території всієї країни.

Що стосується **виконавчої влади**, то її вищим органом в Україні є **уряд (Кабінет Міністрів України)** на чолі якого перебуває Прем'єр-міністр України, який разом зі своїми заступниками – віце-прем'єр-міністрами здійснює координацію діяльності міністрів, тобто керівників профільних міністерств. Крім міністерств, кожне з яких відповідає за свою окрему галузь, в системі органів виконавчої влади є служби, агентства, інспекції та інші органи влади.

Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України формально не є частиною гілок влади, хоча має певні суміжні повноваження, наприклад, право законодавчої ініціативи.

Що стосується **судової влади**, то в Україні правосуддя здійснюється виключно через **систему судів**. Найвище місце у цій системі посідає Верховний Суд України. Окреме місце посідає Конституційний Суд України. Всі інші суди поділяються за принципами **територіальності** (тобто обмеження певною територією), **спеціалізації** (розгляд окремих категорій справ) та інстанційності (коли рішення суду першої інстанції може оскаржуватися судом другої інстанції).

ОРГАНИ ОБЛАСНОГО РІВНЯ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:

Відповідно до адміністративно-територіального поділу України на **області** в кожній з них є **обласні державні адміністрації**. Їх очільники призначаються Президентом України відповідно до пропозицій Кабінету Міністрів України. ОДА та її голова відповідають за процес реалізації державної політики в певній області.

Незважаючи на досить розгалужену ієрархію, все ж варто розуміти, що чимало рішень приймається саме на рівні **органів місцевого самоврядування**, які діють, звичайно, у відповідності до національного законодавства та взаємодії з іншими органами влади. На місцевих виборах громадяни можуть обирати очільників своїх громад та депутатів селищних, сільських, міських, районних та обласних рад.

Тут варто чітко розуміти, що ефективне функціонування місцевого самоврядування неможливе без **поінформованої участі громадян** у прийнятті та реалізації відповідних рішень.

Кожному громадянину варто детально знати та розуміти поділ органів влади в Україні та розподіл їхніх повноважень для того, щоб здійснювати свідомий контроль та вплив на їхню діяльність з метою задоволення суспільних потреб.

Поміркуйте:

1. Наскільки ефективною є діяльність органів влади в Україні?
2. Спробуйте пригадати конкретні приклади здійснення повноважень органами місцевого самоврядування.

6.2.2 Інфографіка: Три гілки влади в Україні

Інфографіка узагальнено демонструє, як влаштовані гілки влади в Україні.

Органи влади в Україні

Президент України

Рівні органів влади в Україні

6.3. Текстовий матеріал:

Система стримувань і противаг

В УКРАЇНІ ІСНУЄ ТРИ ГІЛКИ ВЛАДИ: ЗАКОНОДАВЧА, ВИКОНАВЧА ТА СУДОВА.

Верховна Рада — розробляє та ухвалює закони, **Кабінет Міністрів** — їх виконує, а **суди**, втім числі **Конституційний і Верховний**, — здійснюють правосуддя.

Всі три гілки - рівні між собою. Вони мають окремі функції, але можуть контролювати одна одну, аби ніхто не перебирав чужих повноважень. В умовах демократії цей процес називається системою стримувань та противаг.

Ідею поділу влади обґрунтували ще за доби Просвітництва. А вперше таку концепцію на законодавчому рівні запровадили у Сполучених Штатах у 1787 році. Однак ще до того деякі елементи системи стримувань і противаг ми бачимо в Конституції Пилипа Орлика 1710-го року.

Без взаємного стримування одна з гілок влади стала б могутнішою. Тоді весь вплив опинився б у руках однієї групи людей. Вона змогла б контролювати та використовувати інші гілки. Просувати власні закони. А суд використовувати, щоб уникати покарання за порушення та переслідувати тих, хто з ними не погоджується.

Один із батьків-засновників США Джеймс Медісон описав це просто. Він сказав: Зосередження всіх повноважень законодавчої, виконавчої та судової влади в одних руках ... можна справедливо назвати найточнішим визначенням — «тиранія». І таких прикладів недемократичних режимів історія знає чимало — Адольф Гітлер у Німеччині, Йосиф Сталін в СРСР, Беніто Муссоліні в Італії, наші сучасники Кім Чен Ин у Північній Кореї та Володимир Путін в Росії.

Тож система стримувань і противаг має на меті запобігти цьому та збалансувати гілки влади. Сьогодні ця система закріплена в сучасній Конституції України. Ідея досить проста: повноваження одного органа фактично виступають обмеженням для інших. Згадайте гру «Камінь-Ножиці-Папір». Камінь ламає ножиці, але папір накриває камінь. А ножиці можуть порізати папір. Тобто найсильнішого елемента просто немає.

В органах влади подібна ситуація. Верховна Рада бере участь у формуванні Конституційного Суду, водночас Суд може визнати деякі закони неконституційними і скасувати їхню дію.

Президент може ветоувати законопроекти парламенту, тобто заборонити їхнє ухвалення. А також за деяких умов він здатний розпустити Верховну Раду. В той самий час, парламент має повноваження запустити процедуру усунення Президента від влади, тобто імпичменту. Кабінет Міністрів одночасно підпорядковується Президенту та Верховній Раді. Але уряд має право завізувати деякі укази Президента. Тобто, щоб набути чинності, їх додатково мають погодити прем'єр-міністр та окремі члени уряду.

Україна зараз – це парламентсько-президентська республіка і парламент має ширші повноваження. В деякі періоди ми були президентсько-парламентською республікою і більше влади було у президента. Ці зміни залежали від більшості у парламенті. Навіть у таких моделях система стримувань і противаг працює. Хоч і не ідеально.

На практиці не завжди виходить так, як записано на папері. Тут на арену виходимо ми з вами! Громадяни повинні контролювати систему, і якщо в ній щось не працює – обов'язково сигналізувати та тиснути на владу. Інколи найефективнішим запобіжником стає саме громадянське суспільство, як-от під час Революції Гідності 2014 року в Україні.

Часто саме безпосередня участь громадян може бути запорукою реалізації конституційних принципів: поділу влади, законності та верховенства права. Тому не стійте осторонь, коли ці принципи порушують! Не дозволяйте органам державної влади зловживати своїми повноваженнями, не здавайтесь, повідомляйте про порушення, вимагайте справедливих рішень, і таким чином змінюйте Україну.

Поміркуйте:

1. Хто є основним джерелом влади в Україні?
2. Як народ може здійснювати свою владу (повноваження)?
3. Які органи влади в Україні Ви знаєте? Як співвідносяться їх повноваження?
4. Що таке система стримувань і противаг?

Основна вправа:

«Континуум: органи влади в Україні»

Вправа має на меті сформувати навички критичного мислення, а також надає змогу студентам подати свої різноманітні точки зору у візуалізованому форматі літери U.

Твердження для опрацювання під час вправи:

1. Якщо Президент, на думку депутатів Верховної Ради України та Прем'єр-Міністра, якісно виконує свою роботу, то в державі можуть не проводитись чергові вибори Президента і строк його повноважень може бути продовжений;
2. Одні органи влади задля досягнення суспільного добробуту можуть обмежувати повноваження інших органів влади?;
3. Верховна Рада України має першочергово розглядати та приймати ті закони, які є найбільш актуальними на думку депутатів;
4. Органи влади можуть вживати будь-яких заходів для забезпечення охорони здоров'я та безпеки людей;
5. В умовах особливої потреби органи місцевого самоврядування можуть приймати рішення, що суперечать національному законодавству України;
6. Декларації державних службовців, суддів та інших посадових осіб мають перебувати у вільному доступі для громадян;
7. У окремих випадках представники органів влади можуть не враховувати думку громадян під час прийняття суспільно важливих рішень.

Додаткова вправа:

«Чотири кути. Повноваження гілок влади та місцевого самоврядування»

Вправа має на меті закріпити та застосувати на практиці знання про повноваження гілок влади та місцевого самоврядування.

Міське самоврядування
(обласна, міська, сільська... рада)

Верховна Рада України

Суд

Кабінет міністрів та інші органи
виконавчої влади (наприклад, ОДА)

Проблемні ситуації

У вашому місті перекривають вулиці без проведення громадських обговорень, створюючи пішохідні зони, що спричиняє затори на головних та прилеглих вулицях.

З наступного місяця відбуватиметься чергове необґрунтоване підняття тарифів на водопостачання для комерційного сектору, що призведе до підвищення цін на послуги, наприклад, у салоні краси.

У місті зберігся пам'ятник радянського періоду, який підпадає під процес декомунізації та дерусифікації. Ви хотіли б ініціювати процес його знесення.

Роботодавець регулярно порушує ваші трудові права, ініціюючи збільшення кількості робочих годин на добу без додаткових виплат.

Вам потрібно здійснити перерахунок пенсії для вашої бабусі, адже під час обрахунків не було враховано її страховий стаж у повному обсязі.

Ви хотіли б створити молодіжний простір для жителів міста і області та потребуєте виділення приміщення та фінансування.

У селі Х внаслідок повені обвалився міст, який унеможливило доступ жителів до інших населених пунктів.

На місці ділянки в центрі міста, що була виділена для облаштування громадського кінотеатру під відкритим небом, розпочали будівництво приватного готелю з казино.

Група осіб вважає за необхідне легалізувати одностатеві шлюби з метою врегулювання питань правового характеру.

Ваш сусід на дачі вирішив самовільно перемістити паркан для розширення власного простору, таким чином забравши у вас частину земельної ділянки.

Дорога між населеними пунктами А і Б перебуває у непридатному стані, що призводить до численних ДТП та поломок транспортних засобів.

Ви вважаєте за необхідне ініціювати припинення діяльності дельфінаріїв в Україні, адже переконані, що це прояв жорстокого поводження з тваринами.

МОДУЛЬ 7. ЯК ДЕМОКРАТІЯ ПРАЦЮЄ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІСЦЕВОМУ РІВНЯХ?

7.1.1 Текстовий матеріал:

Адміністративно-територіальний поділ України

У матеріалі розглядається новий адміністративно-територіальний устрій України; розкриваються повноваження органів влади на місцях.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ – це поділ території держави на певні адміністративно-територіальні одиниці. Адміністративно-територіальна **одиниця** – це область, район, місто, район у місті, селище, село.³⁰

Систему адміністративно-територіального устрою України **складають**: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь.³¹

У межах цих адміністративно-територіальних одиниць функціонують органи державної влади та місцевого самоврядування.

Органами **державної влади** є місцеві державні адміністрації, що знаходяться в обласних і районних центрах нашої держави, а також в містах Києві та Севастополі. Наприклад, це Сумська обласна державна адміністрація чи Вінницька обласна державна адміністрація; Котопська районна державна адміністрація чи Могилів-Подільська районна державна адміністрація.

³⁰ / Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні". Стаття 1. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n45>

³¹ / Конституція України. Стаття 133. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4827>

Система **місцевого самоврядування** включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.³²

2014 року в Україні було прийнято Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, що відома як реформа “децентралізації”.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – це передача повноважень та фінансів від державної влади до органів місцевого самоврядування.³³

Отже, для ефективної роботи місцевого самоврядування було:

- реорганізовано попередньо існуючі райони через їх укрупнення, тому наразі в Україні налічується 136 новостворених районів замість 490 попередніх³⁴;
- затверджено новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня з формуванням на всій території України 1469 територіальних громад.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА – це жителі, об’єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр.³⁵

Органи місцевого самоврядування наразі мають низку повноважень³⁶.

Серед повноважень **сільських, селищних міських рад**:

- встановлення правил з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях;
- надання згоди на розміщення на території села, селища, міста місць чи об’єктів для розміщення відходів;
- встановлення заборони продажу пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин суб’єктами господарювання у визначений час доби;

³² / Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Стаття 5. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n45>

³³ / Навіщо децентралізація? Загальна інформація. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/about>

³⁴ / ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про утворення та ліквідацію районів. Режим доступу: <https://shorturl.at/WUMqG>

³⁵ / Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Стаття 1. Режим доступу: <https://shorturl.at/w4Ydn>

³⁶ / Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Глави 1, 2, 3, 4. Режим доступу: <https://shorturl.at/dNJ4a>

- вжиття заходів та забезпечення дотримання заборони провадження діяльності пересувних звіринців, пересувних зоопарків, пересувних виставок диких тварин;
- затвердження вимог до облаштування майданчиків для паркування транспортних засобів і ще багато інших.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад мають низку повноважень, саме вони:

- організовують благоустрій населених пунктів;
- забезпечують паливом, електроенергією, газом та іншими енергоносіями населення та соціально-культурні заклади комунальної власності;
- приймають рішення про організацію громадських вбиралень, стоянок та майданчиків для паркування автомобільного транспорту;
- вирішують питання водопостачання, відведення та очищення стічних вод;
- здійснюють контроль за якістю питної води;
- вирішують питання поводження з побутовими відходами;
- організовують місцеві ринки, ярмарки та сприяють розвитку всіх форм торгівлі;
- затверджують маршрути і графіки руху, правила користування міським пасажирським транспортом;
- забезпечують утримання в належному стані кладовищ, інших місць поховання та їх охорону;
- затверджують норми надання послуг з вивезення побутових відходів;
- організовують будівництво, реконструкцію і ремонт об'єктів комунального господарства та соціально-культурного призначення, жилих будинків, шляхів місцевого значення,
- здійснюють капітальний та поточний ремонт вулиць і доріг населених пунктів;
- забезпечують здобуття повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних і комунальних закладах освіти;
- створюють необхідні умови для виховання дітей та молоді, розвитку їхніх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів;
- сприяють діяльності дошкільних та позашкільних закладів освіти, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких громадських об'єднань, молодіжних центрів;
- надають допомогу випускникам загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів державної або комунальної форми власності у працевлаштуванні;
- забезпечують охорону пам'яток історії та культури, збереження та використання культурного надбання тощо.

Пам'ятайте, найближчою владою до громадянина, незалежно від того, проживає він у великому місті чи найменшому селі, є саме влада місцевого самоврядування.

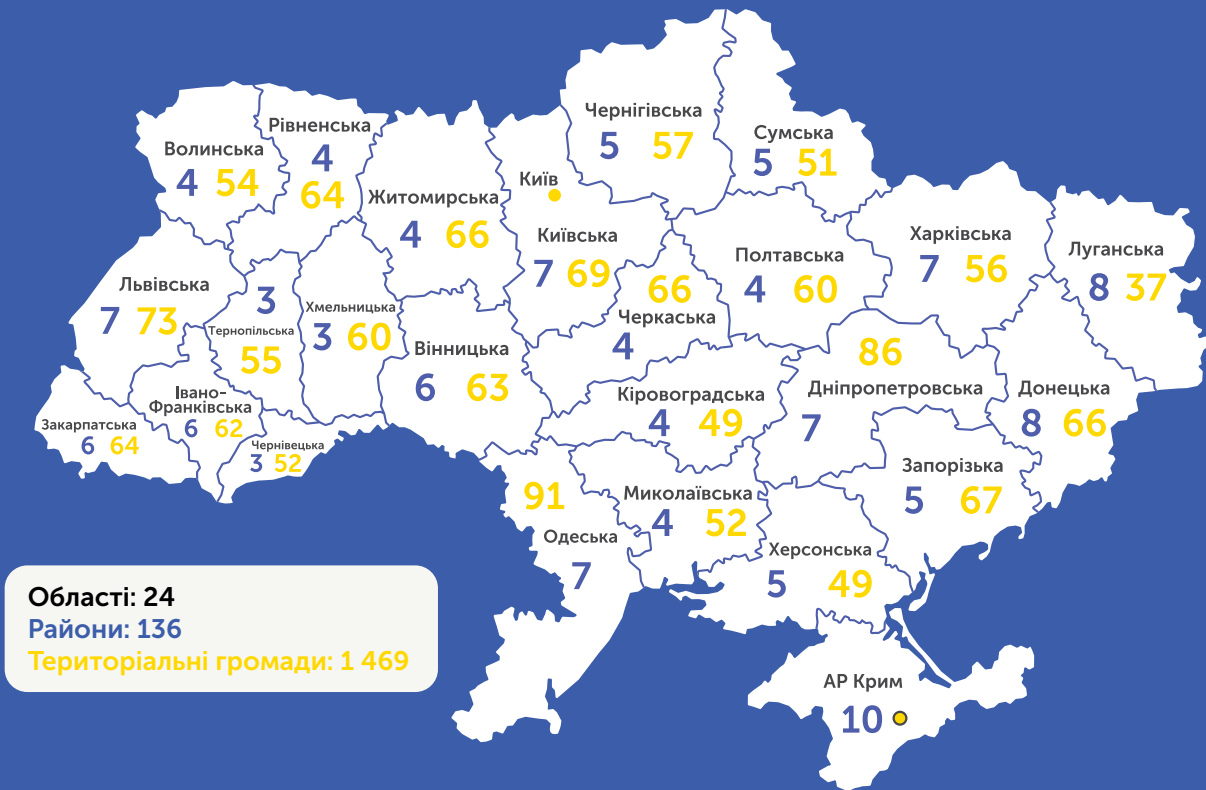
Пригадайте та поміркуйте:

1. Що таке адміністративно-територіальний поділ та адміністративно-територіальна одиниця?
2. Яким є адміністративно-територіальний поділ України?
3. Якою є система місцевого самоврядування в Україні? Про які повноваження органів місцевого самоврядування ви дізналися?

7.1.2 Інфографіка: Система адміністративно-територіальний устрою України

Районний поділ та територіальні громади

5 - кількість районів

49 - кількість територіальних громад

● - Адміністративний поділ на райони та територіальні громади в АР Крим буде затверджено після деокупації.

Додаткову інформацію щодо нового районного поділу та територіальних громад ви зможете знайти в Атласі за посиланням: <https://shorturl.at/HFYWI>);

У т.ч. 31 територіальна громада, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях України, без урахування міст із спеціальним статусом Києва та Севастополя.

Атлас адміністративно-територіального устрою України. Київ, 2021.

Нові райони утворено відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17.07.2020 №807-IX.

Адміністративні центри та території територіальних громад кожної області затверджені розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 № 707-730.

Основна вправа:

«Якими є повноваження територіальної громади?»

ПРОЧИТАЙ ТА ПРИГАДАЙ ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ:

Повноваження – це права та обов'язки, котрі мають органи державної влади, органи місцевого самоврядування та посадові особи.

Об'єднання жителів села/сіл, селища, міста є **територіальною громадою**.

Діяльність територіальної громади з вирішення питань місцевого значення називається **місцевим самоврядуванням**.

Територіальна громада може здійснювати місцеве самоврядування як **самостійно**, так і через **виборні органи** чи **посадових осіб**.

- Наприклад, територіальна громада може самостійно вирішити певне питання **на місцевому референдумі чи під час загальних зборів громадян**.
- Також, територіальна громада може вирішувати питання місцевого значення **через виборні органи місцевого самоврядування та посадових осіб**. А саме, через:
 - сільські, селищні, міські ради;
 - виконавчі органи сільських, селищних, міських рад (можливо, ти міг чути вживання зворотів «виконком» чи «виконавчий комітет ради» тощо);
 - сільських, селищних, міських голів;
 - районні та обласні ради.

Запитай у себе!

1. Чи знаєш ти прізвище та ім'я голови територіальної громади в якій ти проживаєш (сільського, селищного голови, мера міста)? Чи потрібно це знати? (Чому так? Чому ні?)
2. Чи знаєш ти, якими є його/її повноваження? (Чи потрібно це знати? Чому так? Чому ні?)

ПРОЧИТАЙ СПИСОК ПОВНОВАЖЕНЬ:

1. **організація роботи** сільської, селищної, міської ради та її виконавчого комітету;
2. **складання** проекту місцевого бюджету та його **виконання**;
3. **затвердження** місцевого бюджету, **встановлення** місцевих податків і зборів;
4. **оприлюднення** бюджету та звітів про його виконання, що були затверджені радою;
5. **розподіл** переданих з державного бюджету коштів між місцевими бюджетами;
6. **розпорядження** бюджетними коштами, використання їх за призначенням, визначеним радою;
7. **забезпечення** пільгового проїзду учнів, вихованців, студентів та педагогічних працівників до місця навчання і додому за рахунок видатків відповідних місцевих бюджетів;
8. **встановлення** заборони продажу пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин у визначений час доби в межах території села, селища, міста;
9. **прийняття** рішення про початок та закінчення опалювального періоду з урахуванням кліматичних умов;
10. **затвердження** програм підготовки територіальної оборони та населення України до участі в русі національного спротиву відповідного району, області, заслуховування звітів про їх виконання;
11. не рідше одного разу на рік **звітування** про свою роботу перед територіальною громадою на відкритій зустрічі з громадянами.
12. **встановлення** правил з питань благоустрою території села, селища, міста, забезпечення в них чистоти і порядку, торгівлі на ринках, дотримання тиші в громадських місцях;
13. **створення** умов для занять фізичною культурою і спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку;
14. **затвердження** програм соціально-економічного та культурного розвитку району, області, заслуховування звітів про їх виконання;
15. **затвердження** вимог до облаштування майданчиків для паркування транспортних засобів;
16. **внесення** пропозицій до відповідних державних органів про оголошення об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками історії або культури, які охороняються законом.

ПРАЦЮЮЧИ В ПІДГРУПАХ:

1. Поміркуйте та обговоріть, хто саме може мати ці повноваження?
2. Заповніть таблицю «Хто має ці повноваження?» (у клітинках навпроти носія повноважень, напишіть цифру та коротко занотуйте назву повноваження).

ТАБЛИЦЯ «ХТО МАЄ ЦІ ПОВНОВАЖЕННЯ?»

Носії повноважень	Впишіть цифру (1-16) та назву повноваження
1. Сільські, селищні, міські ради	
2. Виконавчі органи (виконкоми) сільських, селищних, міських рад	
3. Сільські, селищні, міські голови	
4. Районні, обласні ради	

МОДУЛЬ 8. ЯК ГРОМАДЯНИ РОБЛЯТЬ ВИБІР?

8.1.1 Текстовий матеріал:

Вибори³⁷

Лекція про те, як за допомогою виборів та різних виборчих систем забезпечується демократичне врядування.

Одним з центральних політичних прав – є **ВИБОРЧЕ ПРАВО**. Воно поділяється на активне та пасивне. **Активне** виборче право – це право обирати. **Пасивне** виборче право – це право обиратися.

Виборче право знаходить свою реалізацію у виборах. **ВИБОРИ** – це волевиявлення народу (шляхом голосування) з метою формування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Вибори є формою безпосередньої (прямої) демократії. **У демократичній державі саме вибори є способом здобуття та оновлення влади.**

Існує велика кількість типологій виборів за різними критеріями.

За **територіальною ознакою**, вибори поділяються на:

- загальнодержавні,
- місцеві.

Залежно від того, **кого саме ми обираємо**, вибори поділяються на:

- президентські,
- парламентські,
- місцеві.

37 / Використана література:

1. Климкова І. І. Вибори і виборчі системи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. І. Климкова, М. А. Остапенко. – К., 2011. С.9-14. Режим доступу: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/vib_vibysyst.pdf
2. Вибори Президента України – 31 жовтня, 21 листопада та 26 грудня 2004 р. Україна Заключний звіт ОБСЄ/БДІПЛ. Режим доступу: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2004_osce_pu.pdf
3. Що треба знати про місцеві вибори в Україні за новим законодавством. Режим доступу: <https://shorturl.at/MSiXI>
4. Про перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 25 жовтня 2020 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0160359-20#Text>
5. Про призначення перших виборів депутатів районних рад на 25 жовтня 2020 року. Режим доступу: <https://shorturl.at/nEEeD>
6. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: Підручник / П. П. Шляхтун. – К, 2010. С.293-297. Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/sk756391.pdf>
7. Нестерович В. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві // публічне право №1 (33), 2019. Режим доступу: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/33/pdf/pp-2019-33-02.pdf>

Залежно від **причин проведення**, вибори в Україні поділяються на:

- президентські вибори – чергові, позачергові, повторні;
- парламентські – чергові та позачергові;
- місцеві – чергові, позачергові, повторні, проміжні, додаткові або перші.

ЧЕРГОВІ ВИБОРИ проводяться у випадку закінчення терміну повноважень виборного органу. Наприклад, чергові вибори Президента України проводяться **в останню неділю березня 5-го року повноважень**. А чергові вибори народних депутатів та органів місцевого самоврядування – **в останню неділю жовтня 5-го року повноважень**.

ПОЗАЧЕРГОВІ ВИБОРИ проводяться у випадку, коли виборні органи достроково припиняють свою діяльність. Наприклад, ланцюжок подій в Україні 2014: непідписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом; Революція Гідності; втеча В. Януковича; призначення позачергових виборів Президента України на 25 травня 2014 року (а не відповідно до черговості в останню неділю березня 5-го року повноважень).

ПОВТОРНІ ВИБОРИ проводяться тоді, коли попередні вибори визнані недійсними (наприклад, через порушення законодавства) або такими, що не відбулися (наприклад, через низьку явку виборців). Найбільш відомим прикладом повторних президентських виборів можна назвати події Помаранчевої революції в Україні 2004 року. Протести проти масових порушень і фальсифікацій результатів виборів між кандидатами В. Януковичем та В. Ющенком, що призвели до призначення повторних виборів.

ПРОМІЖНІ ВИБОРИ проводяться тоді, коли з органу влади достроково вибув один або кілька його членів. Наприклад, це може бути перехід народного депутата на іншу посаду, смерть депутата тощо.

ДОДАТКОВІ ВИБОРИ проводяться в Україні на місцевих виборах для того, щоб обрати депутатів сільських, селищних рад від територіальної громади, що приєдналася до іншої територіальної громади.

ПЕРШІ ВИБОРИ проводяться в новоутворених адміністративно-територіальних одиницях. Наприклад, з огляду на реформу адміністративно-територіального устрою України, на 25 жовтня 2020 року було призначено перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів та перші вибори депутатів районних рад.

8.1.2 Інфографіка: Види виборів в Україні

Вибори в Україні

(у відповідності до Виборчого кодексу України)

За територіальною ознакою:

- Загальнодержавні вибори
- Місцеві вибори

За суб'єктом обрання:

- Вибори Президента України
- Вибори народних депутатів України
- Місцеві вибори:

- а) вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим
- б) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради
- в) вибори сільського, селищного, міського голови
- г) вибори депутатів районної ради
- ґ) вибори депутатів обласної ради
- д) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради)

Загальнодержавні вибори

- Президентські вибори:**
- Чергові
 - Позачергові
 - Повторні

- Парламентські вибори:**
- Чергові
 - Позачергові

Місцеві вибори

- Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим
- Вибори депутатів сільської, селищної, міської ради
- Вибори депутатів районної ради
- Вибори депутатів обласної ради
- Вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради)
- Вибори сільського, селищного, міського голови

- Чергові вибори
- Позачергові вибори
- Повторні вибори
- Проміжні
- Додаткові вибори
- Перші вибори

8.2.1 Текстовий матеріал:

Виборчі системи

Будь-які вибори відбуваються за певною виборчою системою.

ВИБОРЧА СИСТЕМА – це правила проведення виборів та визначення переможців. Прийнято виокремлювати такі три виборчі системи:

- мажоритарна;
- пропорційна;
- змішана.

Кожен з цих видів поділяється на різні підвиди.

За **мажоритарною** виборчою системою перемагає той кандидат, який набрав більшість голосів виборців. Залежно від способу визначення більшості, мажоритарні виборчі системи можуть бути:

- абсолютної більшості;
- відносної більшості;
- кваліфікованої більшості.

За **пропорційною** виборчою системою громадяни голосують за певну політичну партію, а кандидати від політичних партій стають депутатами пропорційно до кількості поданих за них голосів.

За **змішаною** виборчою системою громадяни на виборчих дільницях отримують два бюлетені для голосування. У одному з них голосують за кандидата на виборну посаду за мажоритарною системою, у іншому – за політичну партію за пропорційною виборчою системою.

8.2.2 Інфографіка: Види виборчих систем в Україні

Виборчі системи в Україні

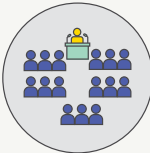
(відповідно до Виборчого кодексу України)

Загальнодержавні вибори

Президентські вибори

- Мажоритарна виборча система абсолютної більшості (або т. зв. система двох турів)

Парламентські вибори

- Пропорційна система за відкритими виборчими списками

Місцеві вибори

Вибори депутатів місцевих рад

(кількість виборців < 10 тис.)

Рівень: село, селище, місто

- Мажоритарна система відносної більшості (т.зв. система єдиного неперехідного голосу)

Вибори депутатів місцевих рад

(кількість виборців \geq 10 тис.)

Рівень: АР Крим, область, район, район у місті, село, селище, місто

- Пропорційна система за відкритими виборчими списками

Вибори сільського, селищного, міського голови

(міста з кількістю виборців < 75 тис.)

- Мажоритарна виборча система відносної більшості

Вибори міського голови

(міста з кількістю виборців \geq 75 тис.)

- Мажоритарна виборча система абсолютної більшості (або т. зв. система двох турів)

8.3 Текстовий матеріал:

Референдуми³⁸

У матеріалі йде мова про види референдумів, чим вони регулюються, кейси референдумів в Україні

Крім виборів, однією з форм безпосередньої (прямої) демократії є референдум.

РЕФЕРЕНДУМ (від лат. «referendum» – «те, що має бути повідомленим») – інститут безпосередньої (прямої) демократії, де виборці здійснюють своє волевиявлення (тобто безпосередньо висловлюються «за» чи «проти») стосовно певного питання або декількох питань.

Це може бути питання щодо конституції, закону, законопроекту, або воно може стосуватись будь-якої іншої суспільно важливої проблеми. Наприклад, в Україні може бути підняте питання щодо референдуму стосовно продажу землі сільськогосподарського призначення чи стосовно вступу нашої держави в ЄС та НАТО.

Референдуми поділяються на різні групи за різними критеріями.

За територією:

- загальнонаціональні;
- регіональні;
- місцеві.

За змістом питань референдуму:

- конституційні (проводяться щодо внесення змін до конституції чи проекту нової конституції);
- законодавчі (проводяться щодо законопроекту або чинного закону).

За підставами проведення:

- обов'язкові (проводяться щодо переліку питань, які обов'язково виносяться на референдум за конституцією та законами);
- факультативні (можуть не проводитися стосовно тих суспільно важливих питань, які не закріплені в законодавстві як такі, що обов'язково розглядаються на референдумі. Однак якщо такий референдум ініційований народом, то він обов'язково має проводитись).

38 / Використана література:

1. Кириченко В.М., Соколенко Ю.М. КЛАСИФІКАЦІЯ РЕФЕРЕНДУМІВ У КОНСТИТУЦІЯХ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ // Актуальні проблеми міжнародного права. Випуск 23. С. 11-20. Режим доступу: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/4.pdf>
2. Всеукраїнський референдум: етапи організації. Режим доступу: <https://cvk.gov.ua/novini/vseukrainskiy-referendum-etapi-organizatsii.html>

За правовими наслідками:

- зобов'язувальні (рішення такого референдуму є обов'язковими для виконання);
- консультативні (проводяться для з'ясування громадської думки щодо певного питання і не є обов'язковими для виконання).

За ініціаторами:

- за ініціативи народу;
- за ініціативи парламенту;
- за ініціативи уряду;
- за ініціативи президента.

Відповідно до Конституції України, громадяни нашої держави мають право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах.

На всеукраїнський референдум можуть виноситись питання:

1. затвердження закону про внесення змін до розділів 1, 3, 8 Конституції України;
2. загальнодержавного значення;
3. про зміну території України;
4. про втрату чинності законом України або окремими його положеннями.

НЕ допускається проведення всеукраїнського референдуму з питань:

1. що суперечать положенням Конституції України, загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права;
2. що скасовують чи обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації;
3. що спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, створення загрози національній безпеці України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;
4. податків, бюджету, амністії;
5. що віднесені до відання органів правопорядку, прокуратури чи суду.

В історії незалежної України відбулися два референдуми. Перший – 1991 року, другий – 2000 року.

1 грудня 1991 року відбувся референдум щодо підтвердження проголошення незалежності України. Запитання, що виносилось на референдум, було наступним: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». Кількість тих, хто проголосував “за” становила 90,32%. Таким чином, громадяни через референдум підтвердили Акт проголошення незалежності нашої держави від 24 серпня 1991 року.

16 квітня 2000 року відбувся всеукраїнський референдум за народною ініціативою, на який виносились 4 питання:

1. обмеження депутатської недоторканності;
2. встановлення додаткових підстав для розпуску Президентом України Верховної Ради;
3. зменшення кількості народних депутатів з 450 до 300;
4. формування двопалатного Парламенту.

Незважаючи на те, що всі питання були підтримані виборцями, він так і не отримав законодавчих наслідків, оскільки не був затверджений двома третинами голосів народних депутатів Верховної Ради України.

Отже, референдум як форма прямої демократії є можливістю для народу висловлювати свою думку щодо суспільно значущих питань і забезпечувати один з центральних принципів демократії – народовладдя.

8.4 Інфографіка: Політичні партії та партійні системи України

Політичні партії України

(у відповідності до Конституції України та Закону України «Про політичні партії в Україні»)

Політична партія - це

- добровільне об'єднання громадян – прихильників певно загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах та зареєстроване згідно з законом

Правові підстави утворення та діяльності політичних партій

- громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів
- політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом

Вимоги щодо створення політичних партій

- рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах)
- рішення має бути підтримано підписами не менше 10 тисяч громадян України, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим
- політична партія створюється групою громадян України у складі не менш як 100 осіб

Заборона утворення і діяльності політичних партій

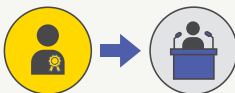
Якщо програмні цілі або дії партії спрямовані на:

- Ліквідацію незалежності України
- Зміну конституційного ладу насильницьким шляхом
- Порушення суверенітету і територіальної цілісності України
- Підрив безпеки держави
- Незаконне захоплення державної влади

- Пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі
- Посягання на права і свободи людини
- Посягання на здоров'я населення
- Пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символи
- Пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символики воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну;
- Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації та/або Республіки Білорусь проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України;
- Глорифікацію (вихваляння, звеличення, славлення, прославлення), виправдання дій та/або бездіяльності осіб, які здійснювали або здійснюють збройну агресію проти України, представників збройних формувань Російської Федерації, незаконних збройних формувань, банд, найманців, створених та/або підпорядкованих, та/або керованих, та/або фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі шляхом їх визначення як "повстанці", "ополченці", "ввічливі люди" тощо.
- Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань.

Членство в політичній партії

- Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який має право голосу на виборах
- Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії
- Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії
- Членство в політичній партії є фіксованим, обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України про бажання стати членом цієї партії

Обмеження щодо членства в політичній партії

Членами політичних партій НЕ можуть бути:

- Судді
- Прокурори
- Поліцейські
- Співробітники Служби безпеки України
- Військовослужбовці
- Працівники митних та податкових органів
- Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України
- Працівники Національного антикорупційного бюро України
- Державні службовці у випадках, передбачених Законом України «Про державну службу»
- Члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг
- Громадяни України, які зараховані до добровольчих формувань територіальних громад
- Працівники Бюро економічної безпеки України
- Працівники Державного бюро розслідувань
- Члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку

Програма політичної партії

- Політичні партії повинні мати програму
- Програма політичної партії є викладом цілей та завдань цієї партії, а також шляхів їх досягнення

Статут політичної партії

Політичні партії повинні мати статут, який має містити такі відомості:

- Найменування політичної партії
- Перелік органів політичної партії
- Порядок вступу, зупинення та припинення членства в політичній партії
- Права та обов'язки членів політичної партії та інші

Права політичних партій

Політичні партії мають право:

- Вільно проводити свою діяльність у межах Конституції та законів України
- Брати участь у виборах
- Використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації
- Підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати міжнародні спілки
- Підтримувати (ідейно, організаційно та матеріально) молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні

Політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності

Кількість політичних партій в Україні

Станом на 2021 рік на сайті Міністерства юстиції подаються відомості щодо реєстрації 365 політичних партій

Політичні партії, кандидати від яких пройшли до Верховної Ради України за підсумками виборів від 21 липня 2019 року

«Слуга народу»
 «Опозиційна платформа – За життя»
 «Батьківщина»
 «Європейська солідарність»
 «Голос»
 «Опозиційний блок»
 «Самопоміч»
 «ВО Свобода»
 «Біла Церква разом»

Про заборону проросійських політичних партій в Україні

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду. Серед заборонених політичних партій:

«Опозиційний блок»
 «Соціалісти»
 «Наші»
 «Держава»
 «Блок Володимира Сальдо»
 Партія справедливості та розвитку
 Соціалістична партія України
 «Ліва опозиція»
 Партія Шарія
 Партія «Опозиційна платформа – За життя»

Партійна система - це

Сукупність політичних партій, що діють у державі та відносин між ними, котрі складаються під час боротьби за державну владу та під час здійснення державної влади

Характеристики партійної системи України після парламентських виборів 2019 р.

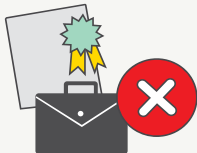

- Багатопартійність - це означає, що на функціонування нашої держави мали змогу впливати більше ніж дві політичні партії
- Поляризованість - це означає, що у парламенті нашої державі були представлені понад шість політичних партій, між якими існували серйозні політичні та ідеологічні протиріччя

Ці протиріччя стосувалися геополітичних та соціокультурних орієнтацій з поділом на «прозахідні, національно патріотичні» та «проросійські» політичні партії

Правляча партія «Слуга Народу» посідала центральну позицію, а «Європейська Солідарність» і «Опозиційна платформа – За життя» домінували на протилежних полюсах опозиції

Корективи війни

Отже, з огляду на заборону діяльності проросійських політичних партій, в тому числі ОПЗЖ, можна говорити про зсув партійної системи у бік від поляризованої багатопартійності до поміркованої багатопартійності з орієнтацією на європейський шлях розвитку нашої держави.

Основна вправа:

«Вибори до студентського парламенту»

Ця вправа має на меті сформувати загальне уявлення про процес виборів до студентського парламенту та мотивувати до реалізації можливостей студентського самоврядування у навчальному закладі.

ДОДАТОК 1.

ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ РАДИ

(адаптовані матеріали посібника «Школа - територія прав людини»³⁹)

ГРУПА 1.

Що необхідно зробити для створення студентської ради в першу чергу

- Крок 1.** Заручіться підтримкою якомога більшої кількості людей в закладі освіти.
- Крок 2.** Ознайомтеся з нормативно-правовою базою щодо діяльності органів студентського самоврядування.
- Крок 3.** Повідомте директора закладу освіти про ваше бажання утворити раду.
- Крок 4.** Ознайомтеся з правилами утворення ради у вашому закладі освіти;
- Крок 5.** Визначтеся, навіщо вам потрібна рада та які функції вона має виконувати.
- Крок 6.** Узгодьте розмір і структуру ради.
- Крок 7.** Підготуйте і проведіть вибори.
- Крок 8.** Організуйте підготовку членів ради.
- Крок 9.** Проведіть перше засідання ради.
- Крок 10.** Підготуйте Статут ради.
- Крок 11.** Оберіть керівників ради.
- Крок 12.** Визначте, чим має займатися рада.
- Крок 13.** Подбайте про ефективну систему комунікації.

Хто може бути членом ради?

- Членами ради можуть бути лише студенти.
- Рада має представляти всіх студентів у закладі освіти, але, аби залишатись ефективною, вона не має бути надто великою.

- Устрій ради та виборчі процедури залежать зазвичай від розміру закладу освіти.
- В деяких закладах освіти студенти молодших курсів не входять до складу ради, їх представляють студенти старших курсів. Бажано, щоб рада включала й студентів молодших курсів.

ГРУПА 2.

(адаптовані матеріали посібника «Школа - територія прав людини»⁴⁰)

Керівники студентської ради

- Задля ефективної роботи рада має призначити керівників.
- Запропоновано наступні посади: голова, заступник голови, секретар, скарбничий і речник + вчитель-координатор при студентській раді, який зазвичай призначається, щоб допомагати в роботі ради.

Основними функціями вчителя-координатора є:

- Захищати інтереси студентської ради.
- Допомогати раді і консультувати її.
- Забезпечувати зв'язок між студентами, вчителями та керівництвом.

Головними обов'язками вчителя-координатора є:

- Відвідувати засідання студентської ради та за потреби консультувати її, а також надавати допомогу та інформацію.
- Проводити підготовку членів ради та вживати заходи для зміцнення їх командного духу.
- Допомогати раді у контактах з керівництвом закладу освіти;
- Налагоджувати зв'язки між радою та вчителями виносячи на обговорення вчительських зібрань питання, пов'язані з студрадою.
- Сприяти, щоб вчителі запрошували членів ради на вчительські зібрання, а ті – своєю чергою – вчителів на засідання студентської ради.
- Сприяти обізнаності про діяльність студентської ради.
- Допомогати раді стати невід'ємною частиною закладу освіти і брати участь в усіх сферах її життя.

40 / Школа - територія прав людини. С. Буров, А. Кінаш, О. Козорог, С. Ратушняк, О. Козорог. - Режим доступу: <https://edu.helsinki.org.ua/sites/default/files/userfiles/posibnyk.pdf>

- Вносити питання, якими займається рада, на порядок денний засідань керівництва закладу освіти.
- Слідкувати за розвитком ради та оцінювати його разом з членами ради.

ГРУПА 3.

(адаптовані матеріали посібника «Школа - територія прав людини»⁴¹)

Вибори представників в студентську раду

Існує багато способів проведення виборів до студентської ради. Вибір способу залежить від устрою такої ради. Однак, при проведенні будь-яких виборів слід дотримуватися таких правил:

- В студентській раді мають бути рівно представлені всі студенти закладу освіти;
- Лише студенти можуть бути обрані до складу ради.
- Лише студенти можуть голосувати на виборах.
- Кожен студент має один голос.
- Процедура виборів має бути узгоджена заздалегідь.
- Всім студентам слід повідомити про місце та процедуру голосування.
- За можливості голосування слід провести у час, призначений для уроків.
- Голосування має бути таємним.
- Підрахунок голосів має проводитись студентами під наглядом вчителя або когось із батьків.

Висунення кандидатів в студентську раду

- Будь-хто з студентів може запропонувати кандидатуру. Якщо кандидат погоджується взяти участь у виборах, його ім'я вноситься до переліку кандидатів. Голосувати можна за будь-кого, чиє ім'я внесено до цього переліку.
- Кандидати: це студенти, які погодились взяти участь у виборах на посаду члена студентської ради.
- Програма дій: це сукупність дій, які кандидати обіцяють зробити у разі їх обрання.
- Голосування: кожен голосує за того кандидата, який, на думку виборця, має представляти групу шляхом заповнення бюлетеню. Голосування є таємним.
- Члени виборчої комісії: це люди, які підраховують голоси і оголошують результати.
- Гарною є практика, коли кандидатура студента, що бажає бути обраним, висувається хоча

⁴¹ / Школа - територія прав людини. С. Буров, А. Кінаш, О. Козорог, С. Ратушняк, О. Козорог. - Режим доступу: <https://edu.helsinki.org.ua/sites/default/files/userfiles/posibnyk.pdf>

б двома іншими студентами. Перед виборами мають бути подані заяви про висунення. Всіх студентів слід заздалегідь поінформувати про систему висунення кандидатур. Бланки заяв про висунення мають бути легкодоступні.

ГРУПА 4.

(адаптовані матеріали посібника «Школа - територія прав людини»⁴²)

Студентська рада несе відповідальність:

- за роботу з вчителями, керівництвом закладу освіти та батьківським комітетом;
- за взаємодію та консультування усіх студентів закладу освіти;
- залучення якомога більшої кількості студентів до діяльності ради;
- за планування та реалізацію річної програми діяльності ради;
- за управління усіма коштами, що вдалося залучити Раді, та звітність перед студентською радою і керівництвом закладу освіти.

Перелік заходів, або чим можуть займатись студентські ради:

- зв'язок з директором та радою правління стосовно питань, що непокоять студентів;
- співпраця та постійний зв'язок з вчителями закладу освіти;
- робота з батьківським комітетом;
- співпраця з керівництвом закладу освіти та вчителями щодо покращення правил поведінки у закладі освіти;
- участь у плануванні роботи закладу освіти;
- внесення пропозицій щодо покращення обладнання в закладі освіти;
- позанавчальна діяльність;
- випуск газети/журналу;
- зв'язки з іншими закладами освіти;
- участь у заходах місцевої спільноти, наприклад, допомога літнім людям, прибирання міст тощо;
- менторські програми для молодших студентів;
- проведення церемоній вручення студентських нагород;
- проведення досліджень та організація збору петицій;
- організація громадських заходів;

42 / Школа - територія прав людини. С. Буров, А. Кінаш, О. Козорог, С. Ратушняк, О. Козорог. - Режим доступу: <https://edu.helsinki.org.ua/sites/default/files/userfiles/posibnyk.pdf>

- збір коштів;
- організація переробки відходів у закладі освіти;
- тощо.

ГРУПА 5.

(адаптовані матеріали посібника «Школа - територія прав людини»⁴³)

Як покращити роботу ради?

1. Попросіть студентів, вчителів, керівництво та інших зацікавлених осіб провести «Оцінювання роботи студентської ради». Проаналізуйте отримані результати та визначте, що треба удосконалити.
2. Розгляньте аспекти, які потребують покращення та розставте їх в порядку пріоритетності. Будьте реалістами: навряд чи можна виправити все й одразу.
3. Влаштуйте зустріч з директором. Представте свій план з допоміжними матеріалами. Отримайте згоду директора щодо пропонованих новацій.
4. Проведіть зміну в раді.
5. Щороку оцінюйте роботу ради та робіть всі необхідні зміни для її вдосконалення.

Припинення терміну повноважень студентської ради

Термін повноважень студентської ради спливає одночасно з припиненням повноважень її членів. Розпуск студентської ради до припинення терміну її повноважень відбувається у виключних випадках і лише після узгодження з усіма зацікавленими сторонами.

Причиною дострокового припинення терміну повноважень студентської ради можуть бути наступні випадки:

- Якщо значна кількість членів студентської ради серйозно порушила кодекс поведінки закладу освіти;
- Якщо було допущено серйозні порушення під час процедури виборів членів студентської ради;
- Якщо діяльність студентської ради поставила під загрозу добробут вчителів і студентів закладу освіти;
- Якщо було виявлено серйозні фінансові порушення у роботі ради.

⁴³ / Школа - територія прав людини. С. Буров, А. Кінаш, О. Козорог, С. Ратушняк, О. Козорог. - Режим доступу: <https://edu.helsinki.org.ua/sites/default/files/userfiles/posibnyk.pdf>

ГРУПА 6.

(адаптовані матеріали посібника «Школа - територія прав людини»⁴⁴)

Засідання студентської ради

Члени ради мають бути завчасно сповіщені щодо проведення засідань. Вдалою ідеєю є узгодити конкретну дату, час і місце проведення засідань. Рада правління повинна надати належне приміщення для проведення таких засідань. Напередодні засідання, за можливості, членам ради має бути надана копія порядку денного для підготовки. Важливою є участь членів ради у засіданнях, а також обмін думками між ними. Однак члени ради мають дослухатися до думок інших та поважати їх точку зору.

Виключення члена зі складу студентської ради

Іноді замість розпуску всього складу студентської ради необхідно виключити лише певного члена (або членів) ради. Виключити члена студентської ради з її складу може:

1. Студентська рада за довготривалу відсутність на засіданнях ради, за невідповідність цілям ради або за навмисне їх порушення. Таке рішення ухвалюється більшістю членів ради. Представник, якого позбавляють членства в студентській раді, повинен отримати відповідне попередження, причини такого рішення, а також право захистити себе та попросити допомоги у захисті свого колегу. Вони також мають право на апеляцію.
2. Керівництво закладу освіти, згідно з правилами роботи ради правління закладу освіти. Цей член студентської ради, а також студентська рада, отримують відповідне повідомлення щодо пропозиції виключення, причини виключення, а також право на апеляцію рішення Ради правління закладу освіти або на захист, відповідно до встановлених у закладі освіти правил подання апеляції.

Заповнення вакансій

Вакансії заповнюються згідно з процедурою проведення виборів до студентської ради. Це також має бути зазначено у статуті студентської ради.

44 / Школа - територія прав людини. С. Буров, А. Кінаш, О. Козорог, С. Ратушняк, О. Козорог. - Режим доступу: <https://edu.helsinki.org.ua/sites/default/files/userfiles/posibnyk.pdf>

Пригадайте та поміркуйте:

1. Чим для вас є корисною інформація про вибори, виборчі системи, референдуми, політичні партії?
2. Чи потрібно громадянам бути обізнаними щодо цих питань? Чому так? Чому ні?
3. Які різновиди виборів та виборчих систем ви запам'ятали?
4. Як ви зрозуміли, чим відрізняються вибори від референдуму?
5. Чи хотіли би ви бути членом політичної партії? Чому так? Чому ні?

РОЗДІЛ 4:

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

МОДУЛЬ 9. ЩО ТАКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО?

9.1.1 Текстовий матеріал:

Громадянське суспільство

Матеріал присвячений ідеї, ознакам та умовам розвитку громадянського суспільства.

Громадянське суспільство можна назвати продовженням суспільного договору. Як ви вже знаєте, це згода громадян поступитися певними свободами на користь колективної влади, аби захистити свої права і інтереси. Наприклад, люди погоджуються сплачувати податки для утримання збройних сил або поліції, які підтримуватимуть безпеку держави та громадський порядок у ній.

Справедливо виникає питання – то чому б не дозволити органам влади вирішувати більшість питань, а членам суспільства надати можливість займатися виключно особистими справами?

На це є кілька причин. По-перше, суспільство, у якому органи влади приймають усі рішення без залучення громадян, схильне до встановлення тоталітаризму. По-друге, об'єднання з іншими людьми дає доступ до ресурсів і можливість їх спільного використання. Все це забезпечує такі результати, яких індивід не зміг би досягти самостійно.

ЩО Ж ТАКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО?

Найчастіше його характеризують як добровільну організацію, за допомогою якої звичайні громадяни беруть активну участь у суспільному житті та реалізують спільні інтереси.

Їх коло дуже широке — від проведення заходів у своїх громадах, просування політичних позицій, просвітницької діяльності, забезпечення належного функціонування влади та захисту індивідуальних прав до створення різноманітних гуртків. Наприклад, клубу бального танцю чи гуртка фотографії.

Німецький філософ ХХ століття Юрген Габермас пояснює: «Такі об'єднання варіюються від, наприклад, церков, культурних спілок, спортивних клубів і дискусійних гуртків до незалежних мас-медіа, академічних кіл, груп небайдужих громадян, низових ініціатив та організацій на основі ґендеру, раси й сексуальності, і далі аж до галузевих організацій, політичних партій і профспілок».

З пояснення Габермаса можемо виокремити першу ознаку громадянського суспільства: воно стосується **широкого кола питань**, які турбують громадян та потребують спільних дій.

Ще однією особливістю громадянського суспільства є те, що воно **передбачає ініціативу** — добровільну участь у його діяльності.

Організації громадянського суспільства часто називають неурядовими організаціями (НУО), бо громадяни, які їх створюють, **не належать до органів державної влади**. Хоча самі організації громадянського суспільства не прагнуть влади, багато з них працюють спільно з державними інституціями, аби забезпечити затвердження законів та надання ресурсів і послуг тим, хто їх потребує.

Громадянське суспільство займається відносинами, які належать **до суспільної сфери**, тобто виходять за межі вузького кола друзів або родинних зв'язків і стосунків.

Крім того, громадянське суспільство передбачає діяльність, яка **не входить до бізнесу**. Адже неурядові організації не отримують прибутку за свою роботу. Саме тому громадянське суспільство часто називають «третім сектором» суспільства — поряд із державою та бізнесом.

Щоб громадянське суспільство розвивалося і процвітало, потрібні певні умови. Загально-визнано, що громадянське суспільство може ефективно функціонувати лише в демократичних державах. Адже коли громадянам не дозволяють користуватися правами і свободами у всій повноті — організації можуть сформуватися, але сфери їхнього впливу або потенційної діяльності будуть серйозно обмежені.

У недемократичних державах «громадянське суспільство» може функціонувати лише у дозволених режимом межах та у лояльності до режиму.

Наприклад, молодіжні організації гітлерівської Німеччини або піонерські організації радянської епохи – це приклади «добровільних» об'єднань, які забезпечували соціалізацію молоді у потрібний уряду спосіб.

Загалом для повноцінного розвитку громадянського суспільства потрібні такі елементи (умови):

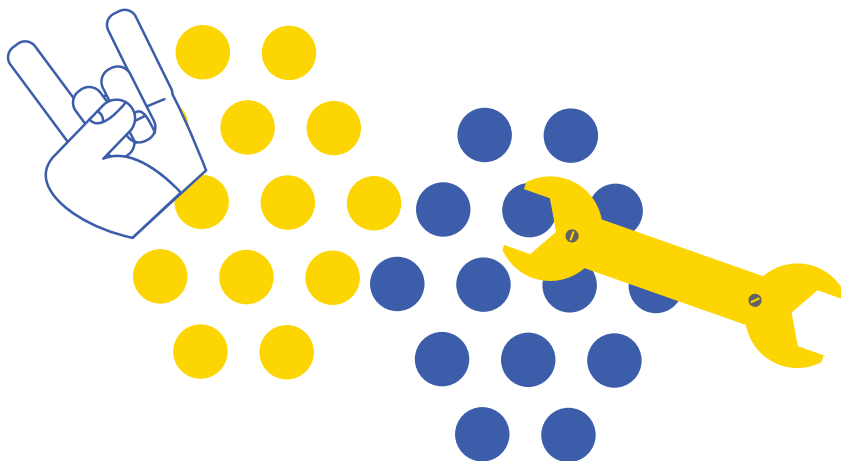
- політична структура, що захищає свободу об'єднань і свободу вираження;
- децентралізація влади й делегування соціальних та інших обов'язків незалежним інституціям;
- культура довіри та співпраці між членами суспільства і верховенство права.

Отже, **громадянське суспільство** – це простір, де люди можуть вільно об'єднуватися задля реалізації власних інтересів та розвитку демократії в країні.

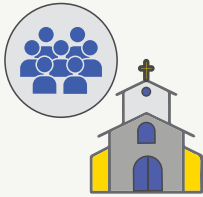
Поміркуйте:

1. Якими є основні ознаки громадянського суспільства?
2. Чому ані дисидентський рух (інтелектуали в опозиції до режиму), ані піонерські організації не можна назвати такими, що створювали дієве громадянське суспільство у Радянському Союзі?

9.1.2 Інфографіка: Громадянське суспільство

Об'єднання

Належать до інститутів громадянського суспільства

- Громадські організації
- Творчі спілки
- Профспілки
- Релігійні об'єднання та церкви
- Благодійні організації

Не належать до інститутів громадянського суспільства

- Сім'я та компанія друзів
- Бізнес-підприємства
- Політичні партії
- Засоби масової інформації (ЗМІ), які служать приватним інтересам
- Різні типи приватних асоціацій (асоціації фанатів гольфу, футболу, боулінгу або інших видів спорту)
- Терористичні угруповання радикальні та заборонені організації

9.2 Текстовий матеріал:

Профспілки і професійні об'єднання

Матеріал присвячений ролі профспілок та професійних об'єднань у захисті прав працівників та їхніх інтересів

Майже кожен громадянин України хоча б раз у житті укладає трудовий договір з роботодавцем. Трудовий договір гарантує працівнику отримання заробітної плати вчасно і у належному розмірі, достойні умови праці, тривалість робочого часу та відпочинку.

Та жоден працівник не застрахований від порушень умов трудового договору та своїх трудових прав з боку роботодавця, безпосереднього керівника чи очільника підприємства.

У випадках порушення трудових прав працівнику важко протистояти роботодавцю один на один. Часто таке протистояння призводить до незаконного звільнення, невивплати належної винагороди за роботу, булінгу та інших порушень прав працівника.

Одного працівника завжди легко зламати: залякати, звільнити, подати позов до суду. Та разом працівники – це сила у захисті своїх індивідуальних і колективних прав. Чим більше працівників об'єднуються, тим вони ефективніше можуть домогтись від роботодавця виконання законних вимог трудового колективу.

Законодавство України, зокрема **Закон «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»⁴⁵** дозволяє громадянам на основі вільного волевиявлення створювати професійні спілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначеному їхніми статутами, брати участь у роботі профспілок.

Якщо вас в колективі троє і більше, то незалежно від форми власності вашого підприємства ви вже можете створити профспілку.

Так що ж таке профспілка і які вона має повноваження для захисту працівників?

ПРОФСПІЛКА – це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання).

45 / Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

Профспілки реалізують свої повноваження на підприємствах, в установах і організаціях через виборні органи або через профспілкового представника. Він уповноважений згідно із статутом представляти інтереси членів профспілки.

На підприємстві може діяти кілька первинних профспілкових організацій. В такому випадку створюється спільний представницький орган, де первинні організації представлені пропорційно.

Для захисту трудових прав працівників профспілки наділені законодавством відповідними інструментами. Наприклад, профспілки можуть брати участь від імені працівників в процесі укладання та контролю за виконанням колективних договорів.

У таких договорах визначаються умови оплати праці, робочого часу, відпочинку, соціально-економічного забезпечення, умов охорони праці та інші додаткові гарантії і соціально-побутові пільги. Тому профспілки мають можливість захистити від свавілля роботодавця кожного члена профспілки.

У випадку порушення чи невиконання зобов'язань по колективному договору профспілки мають право вимагати від роботодавця усунення відповідних порушень.

Також профспілки мають право проводити збори, мітинги, пікетування, демонстрації для підтримки своїх вимог. Наприклад, під час проведення переговорів щодо укладення чи зміни колективного договору або захисту порушених прав працівників. Такі акції проводять у встановленому законодавством порядку.

Профспілки також можуть вимагати від роботодавця розірвати трудовий договір (контракт) з керівником підприємства, установи, організації у випадках, коли власник:

1. ухиляється від участі в переговорах щодо укладення або зміни колективного договору,
2. не виконує зобов'язань за колективним договором,
3. допускає інші порушення законодавства про колективні договори.

Профспілки відіграють ключову роль у сфері додержання вимог щодо охорони праці профспілки.

Так, у випадку виявлення загрози життю або здоров'ю працівника, профспілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях або на всьому підприємстві на певний час для усунення загрози.

У разі нещасного випадку на виробництві або профзахворювання профспілки мають право брати участь у розслідуванні причин цих випадків і захворювань та давати свої висновки по ним. Це забезпечує об'єктивність розслідування та нагляд за дотриманням прав працівника.

Без згоди профспілки не допускається розірвання трудового договору з працівником-членом профспілки за ініціативою роботодавця. Рішення про відмову в наданні згоди на розірвання трудового договору повинно бути обґрунтованим. Без обґрунтування роботодавець має право звільнити працівника без згоди профспілки.

А у випадку звільнення працівника в обхід заборони профспілки вона має повноваження представляти інтереси членів профспілки у всіх судових інстанціях, а також державних органах та органах місцевого самоврядування.

Крім того, для членів профспілки є кілька переваг – вони:

1. Можуть отримати юридичну консультацію та підтримку профспілки у створених профспілками службах правової допомоги. Ця допомога може бути надана безоплатно та на пільгових умовах.
2. Можуть отримати від профспілки допомогу в проходженні медичної експертизи у випадках постійної чи тимчасової втрати працездатності.
3. Мають можливість користуватися майном профспілок. Це можуть бути будинки культури, підліткові клуби, спортивні споруди, санаторії, профілакторії, бази відпочинку.
4. Можуть користуватися послугами кредитних організацій, отримувати матеріальну допомогу за рахунок коштів профспілки.

Профспілки можуть виступати ініціаторами звільнення керівників, які на їх думку порушують трудове законодавство. А також вносити роботодавцям, органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування подання про усунення порушень законодавства про працю, які є обов'язковими для розгляду.

Профспілки беруть участь у розробці правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи або організації.

Профспілки володіють могутніми інструментами забезпечення кожного працівника правом на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Отже, **профспілка** – це потужне об'єднання працівників, яке може надати кваліфіковану юридичну допомогу, захистити права працівників на рівні підприємства чи у судовому порядку, впливати на соціальну політику підприємства. Створення та членство у профспілках реально захищає працівника від багатьох проблем у сфері трудових відносин.

Основна вправа:

Дебати «Право на свободу об'єднань і вираження поглядів проти обов'язку уряду забезпечувати безпеку громадян»

Під час цієї вправи ви розглядатимете важливість свободи об'єднань та свободи вираження у демократії та поміркуєте над тим, як ці свободи поєднуються із зобов'язаннями органів влади захищати всіх членів суспільства та підтримувати мир. Ви будете обговорювати та відстоювати свою думку щодо права організації громадянського суспільства на існування навіть тоді, коли саме існування організації може становити загрозу безпеці громадян.

ВЕДЕННЯ ДЕБАТІВ

ПОНЯТТЯ:

- **Дебати** – змагання, в яких дві команди виголошують аргументи на підтримку своєї позиції та заперечують проти аргументів іншої сторони.
- **Резолюція** – твердження, щодо якого сторони можуть мати різні думки.
- **Команда, що підтримує:** погоджується з резолюцією.
- **Команда, що заперечує:** не погоджується з резолюцією.
- **Заперечення:** відповідь на аргументи іншої команди, що пояснює, чому ви не погоджуєтесь.
- **Журі:** той, хто приймає рішення щодо переможця.

ХІД ДЕБАТІВ:

На початку дебатів учасники ознайомлюються з резолюцією. Викладач призначає студентам їх ролі. В результаті формуються три команди: команда, що підтримує резолюцію, команда, що не підтримує, і команда журі.

ПІДГОТОВКА

УЧАСНИКИ ДЕБАТІВ: Кожна сторона матиме можливість підготувати аргументи, які вони представлятимуть під час дебатів. Учасники дебатів мають працювати спільно з членами їх команди, щоб розробити аргументи на захист призначеної позиції. Використовуйте робочий аркуш учасника дебатів, який допоможе вам при підготовці.

ЖУРІ: члени журі мають прочитати теоретичну частину та ознайомитися з аргументами, які можуть використовуватися сторонами дебатів (вони мають бути обізнані з аргументами, щоб оцінити правильність та ефективність їх викладення дебатерами). Члени журі також мають переглянути інструкції для оцінки дебатів. Оціночні аркуші можна використовувати для нотаток.

ДЕБАТИ

ПРЕДСТАВЛЕННЯ АРГУМЕНТІВ: кожній стороні буде надано час для представлення аргументів (по 3 хвилини). Під час презентації кожна сторона повинна навести докази на захист своєї позиції.

Пам'ятайте, це не час для того, щоб критикувати позицію опонента.

ЗАПЕРЕЧЕННЯ: після представлення аргументів кожній зі сторін дають час, щоб сформулювати заперечення (10 хвилин). Заперечення дає можливість критикувати аргументи опонента. Під час заперечень учасники не можуть представляти нову інформацію для підтримки своїх аргументів. Заперечення – це відповідь на аргументи іншої команди, в якій вказані причини незгоди з цим аргументом. Час на заперечення – також по 3 хвилини для кожної команди.

РІШЕННЯ

Після закінчення дебатів члени журі матимуть кілька хвилин для того, щоб переглянути свої нотатки та прийняти рішення. Кожен член журі повинен повідомити про своє рішення та обґрунтувати його.

РОБОЧИЙ АРКУШ УЧАСНИКА ДЕБАТІВ**АРГУМЕНТ 1**

Доказ до аргументу 1 (спирайтесь на інформацію з матеріалів)

АРГУМЕНТ 2

Доказ до аргументу 2 (спирайтесь на інформацію з матеріалів)

АРГУМЕНТ 3

Доказ до аргументу 3 (спирайтесь на інформацію з матеріалів)

ПІДГОТОВКА ДО ЗАПЕРЕЧЕННЯ

АРГУМЕНТ 1	СЛАБКЕ МІСЦЕ ДО АРГУМЕНТУ 1
АРГУМЕНТ 2	СЛАБКЕ МІСЦЕ ДО АРГУМЕНТУ 1
АРГУМЕНТ 3	СЛАБКЕ МІСЦЕ ДО АРГУМЕНТУ 1

РОБОЧИЙ АРКУШ ЖУРІ (оцінка аргументів)

АРГУМЕНТИ КОМАНДИ, ЯКА ПІДТРИМУЄ РЕЗОЛЮЦІЮ – ЗА - Які аргументи були представлені? - Які докази були запропоновані? - Які аргументи та докази були переконливими?	АРГУМЕНТИ КОМАНДИ, ЯКА НЕ ПІДТРИМУЄ РЕЗОЛЮЦІЮ – ПРОТИ - Які аргументи були представлені? - Які докази були запропоновані? - Які аргументи та докази були переконливими?
1	1
2	2
3	3

ОЦІНКА ЗАПЕРЕЧЕНЬ

ВІДПОВІДЬ КОМАНДИ, ЯКА ПІДТРИМУЄ РЕЗОЛЮЦІЮ - Які позиції в аргументах команди, яка підтримує резолюцію, були заперечені? - Чи заперечення викрили слабкі місця в аргументах команди, яка підтримує резолюцію?	ВІДПОВІДЬ КОМАНДИ, ЯКА НЕ ПІДТРИМУЄ РЕЗОЛЮЦІЮ - Які позиції в аргументах команди, яка не підтримує резолюцію, були заперечені? - Чи заперечення викрили слабкі місця в аргументах команди, яка не підтримує резолюцію?
1	1
2	2
3	3

ДЕБАТИ «ПРАВО ПРАЦІВНИКІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА СТРАЙК»

(роздатковий матеріал до вправи «Дебати», кейс № 1)

Зауважте! Законодавство України забороняє працівникам проводити страйки під час воєнного стану, тому наступний кейс стосується загального конституційного права на страйк у мирний час.

У демократичному суспільстві загальноприйнятим є право людей об'єднуватися з іншими для досягнення спільних цілей та інтересів. Стаття 20 Загальної декларації прав людини передбачає, що «кожен має право на свободу мирних зібрань та об'єднань»⁴⁶. Так само, працівники можуть об'єднуватися у професійні союзи (профспілки) для відстоювання своїх трудових прав та інтересів.

ПРОФСПІЛКИ – це добровільні, неприбуткові об'єднання громадян, які захищають право громадян на працю, беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики у галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту.

У відстоюванні прав працівників профспілки діють різними методами: вносять пропозиції у законодавчі ініціативи, ведуть переговори про збільшення зарплат або покращення умов праці із роботодавцями, організують і проводять збори, мітинги та демонстрації працівників, а також проводять страйки.

Страйк є одним із основних засобів, доступних працівникам та їх організаціям для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Право на страйк є невід'ємною частиною свободи асоціацій.

СТРАЙК – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невхід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Законодавство демократичних країн по-різному регулює право працівників на страйк, проте більшість із них обмежує право на страйк для працівників критичної інфраструктури (медичних працівників, поліції, пожежників та ін.).

⁴⁶ / 30 Articles on 30 Rights: Article 20 Freedom of Assembly and Association, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, available at <https://shorturl.at/QqBoG>

Конституція України забезпечує «право тих, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів» – «Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей»⁴⁷.

Українське законодавство забороняє проведення страйку, «якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю, здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, катастрофам, епідеміям та ліквідації їх наслідків»⁴⁸. Крім того, право на страйк може бути реалізовано лише тоді, коли інші способи вирішення трудового спору між працівниками та роботодавцем себе вичерпали та не привели до успіху.

Страйк – спосіб вираження поглядів і незгоди з політикою роботодавця. Метою страйку може бути підвищення зарплати або покращення умов праці. Якщо працівники критичної інфраструктури не матимуть можливості страйкувати та лобювати власні інтереси, їхнє невдоволення умовами праці наростатиме та може завершитись масовим звільненням.

Наприклад, у Великій Британії, де молодший медичний персонал має надмірне навантаження, невідповідно низькі зарплати через інфляцію і жодного разу за 100-річну історію профспілки медсестер не виходив на страйки, у пост-ковідний 2022 рік з роботи звільнилося 11,5% медсестер Англії – найбільше за останні 10 років⁴⁹. Для порівняння, працівники метрополітену Лондона та англійської залізниці, які також відносяться до критичної інфраструктури, регулярно проводять страйки з вимогами про покращення умов і оплати праці та домоглися суттєвого захисту своїх прав за останні роки.

Право на страйк часто протиставляється громадській безпеці. Так, нещодавній чотириденний страйк молодших лікарів по всій Англії призвів до скасування майже 200 000 призначень, включаючи операції⁵⁰. Таким чином, здоров'я і благополуччя майже 200 000 пацієнтів опинилося під загрозою. Іншим прикладом загрози громадській безпеці може бути страйкування пожежників Ірландії у червні 2023 року, коли через страйк зупинили роботу 50% пожежних станцій країни⁵¹.

Захисники права на страйк зауважують, що воно не стоїть в опозиції до громадської безпеки. Навпаки, якщо права працівників критичної інфраструктури будуть краще захищені, це гарантує безпеку і стабільність усьому суспільству у довготривалій перспективі. Вони запевняють, що наслідки від зупинки роботи на день є значно меншими, ніж від масового звільнення

2 / Стаття 44 Конституції України.

3 / Стаття 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів».

4 / Peak leaving? A spotlight on nurse leaver rates in the UK

<https://www.nuffieldtrust.org.uk/resource/peak-leaving-a-spotlight-on-nurse-leaver-rates-in-the-uk>

5 / Junior doctor strike led to 196,000 cancellations // BBC <https://www.bbc.com/news/health-65305035>

6 / 50% of firefighters begin industrial action over pay conditions

<https://www.breakingnews.ie/ireland/50-of-firefighters-begin-industrial-action-over-pay-conditions-1488142.html>

працівників критичної інфраструктури, якщо вони не можуть висловити та задовільнити свої вимоги.

Страйк, як будь-яка зупинка роботи, несе економічні збитки. Зниження продуктивності в одному секторі впливає на економіку всього суспільства. Наприклад, страйки вчителів та вихователів дошкільних закладів – це зупинка не тільки їх роботи, а й значної частини суспільства, чия продуктивність залежить від функціонування закладів освіти. Іншим прикладом є страйки працівників громадського транспорту, через які працівники інших галузей не можуть дістатися своєї роботи. Так, після масових страйків працівників громадського транспорту у Парижі 1995 року, 11% опитаних працівників, що користуються громадським транспортом, заявили, що не змогли дістатися свого робочого місця, а 87% – що їх робочий графік було суттєво порушено через страйки. За оцінками експертів, зазначені страйки у Франції в листопаді-грудні 1995 року призвели до падіння ВВП того року приблизно на 0,17% або до економічних втрат приблизно у 1,96 мільярда євро⁵².

За законодавством багатьох європейських країн, у тому числі й України, працівники, що беруть участь у страйку, втрачають заробітну плату на час його проведення. Відповідно, учасники страйку, якщо не захищені фінансово сильними профспілками, несуть прямі збитки, відстоюючи свої права та вимагаючи кращих умов праці.

Усі професії у суспільстві є важливими, але сама назва «працівники критичної інфраструктури» говорить про те, що ця категорія працівників є життєво необхідною для суспільства. Виникає протиріччя між недостатньою винагородою тим, хто відповідає за добробут суспільства, та обмеженнями для цієї категорії відстоювати свої трудові права.

Чи мають усі без винятку працівники, в тому числі критичної інфраструктури, мати право на страйк? Чи суперечить право на страйк для кожного працівника обов'язку держави підтримувати громадську безпеку?

РЕЗОЛЮЦІЯ ДЕБАТІВ:

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ МАЄ УХВАЛИТИ НОВИЙ ЗАКОН, ЯКИЙ ЗАБЕЗПЕЧУВАТИМЕ ПРАВО НА СТРАЙК ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.

Одна сторона дебатів буде аргументувати цю пропозицію, а інша сторона виступатиме проти.

52 / The right to strike in essential services: economic implications. Report <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10894&lang=EN>

ДЕБАТИ «ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАНЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ»

(роздатковий матеріал до вправи «Дебати», кейс № 2)

У демократичному суспільстві загальноприйнятим є право людей об'єднуватися з іншими для досягнення спільних цілей та інтересів. Стаття 20 Загальної декларації прав людини передбачає, що «кожен має право на свободу мирних зібрань та об'єднань»⁵³. Свобода об'єднання включає вступ до організацій, які є як аполітичними, так і політично вмотивованими. Human Rights House Foundation, європейська неурядова організація, яка захищає свободу зібрань, асоціацій та вираження поглядів, заявляє, що право на свободу асоціацій «поширюється на організації, такі як політичні партії», і що, «Держави зобов'язані забезпечити людям свободу створювати асоціації будь-якого типу та самостійно брати участь у будь-якій їх законній та правовій діяльності».⁵⁴

Багатопартійна політична система є ознакою демократії, а політичні партії виконують багато важливих функцій. Політичні партії пропонують громадянам можливість висловити свої погляди та об'єднатися з однодумцями для просування важливих питань та впливу на політику. Через обраних представників партії можуть мати право голосу у владі. Партії, що перебувають в опозиції до провладних партій, можуть притягнути уряд до відповідальності та бути впевненими в тому, що в процесі створення законів будуть почуті різноманітні погляди. Національний демократичний інститут (NDI), неприбуткова, безпартійна організація, яка працює в усьому світі для зміцнення та захисту демократичних інститутів, на своєму веб-сайті зазначає: «Політичні партії є найважливішими інститутами демократії». Багатопартійні системи забезпечують представлення різноманітних точок зору і є протипагою тиранії більшості, оскільки менші партії можуть об'єднуватись для утворення коаліції.

Практика заборони або розпуску політичних партій суперечить демократичним ідеалам, проте історія знає і такі випадки. Наприклад, заборона ліворадикальної партії «Батасуна» (2003 р.), яка виступала за створення незалежної держави басків в Іспанії.

У демократичних суспільствах під заборону зазвичай потрапляють партії, які пропагують радикальні погляди, закликають до насильницької зміни режиму, служать інтересам іноземної держави, підривають територіальну цілісність держави або є відкрито расистськими. Проте, на думку низки дослідників, заборона партій із крайніми лівими або правими поглядами може призвести до ще більшої радикалізації їх прихильників, «тіньового» нарощування елек-

⁵³ / 30 Articles on 30 Rights: Article 20 Freedom of Assembly and Association, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, available at <https://www.standup4humanrights.org/layout/files/30on30/UDHR70-30on30-article20-eng.pdf>

⁵⁴ / Human Rights House Foundation, position of Freedom of Association. Available at <https://humanrightshouse.org/we-stand-for/freedom-of-association/>

торату, зростання войовничості та готовності до застосування насильства. В довгостроковій перспективі заборона партій може також завдати шкоди основам демократичного державного устрою, оскільки заборона може бути витлумачена як послаблення демократичних прав у державі і, отже, як крах самої демократії⁵⁵. Як висновок, боротьба з недемократичною поведінкою партій має відбуватися не методом заборон, а через публічні дебати та громадянську освіту.

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабну війну проти України. Ця подія змусила президента Володимира Зеленського оголосити воєнний стан по всій країні. В умовах воєнного стану повноваження військових замінюють цивільну владу під час надзвичайних криз, таких як війна, повстання або стихійні лиха. Зазвичай дії під час воєнного стану включають використання військових для підтримки порядку, припинення мародерства, введення комендантської години, охорону урядових будівель та відновлення порядку та безпеки.

Відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану», в Україні військове командування разом із військовими адміністраціями можуть самостійно або разом із органами виконавчої влади і місцевого самоврядування порушувати питання про заборону діяльності політичних партій та громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави тощо. Норми Конституції України та Закону «Про політичні партії в Україні» також встановлюють обмеження щодо політичних партій та громадських об'єднань, якщо їх програмні цілі чи дії спрямовані на ліквідацію незалежності України.

20 березня Президент Зеленський повідомив, що Рада національної безпеки і оборони (РНБО) ініціювала призупинення діяльності 11 політичних партій на період дії воєнного стану в Україні.⁵⁶ У відеозверненні до нації Президент зазначив: «Діяльність тих політиків, спрямована на розкол або змову, не матиме успіху, але отримає жорстку відповідь», і пояснив, що «... РНБО вирішила, враховуючи повномасштабну війну, розв'язану Росією, та політичні зв'язки низки політичних структур з цією державою, призупинити будь-яку діяльність низки політичних партій на період воєнного стану».⁵⁷

Тимчасові обмеження застосовано до 11 політичних партій, дії яких, на думку ініціаторів рішення, підпадають під один чи кілька наступних критеріїв:

- антиукраїнська політична та організаційна діяльність;

⁵⁵ / Bertoa F.C. and Bourne A. Prescribing democracy? Party proscription and party system stability in Germany, Spain and Turkey / *European Journal of Political Research* 56: 440–465, 2017.

⁵⁶ / *What is martial law? Meaning, how will it affect Ukraine – and why is it being imposed by President Zelensky?* National World, 24th February 2022. Available at <https://shorturl.at/V7sDA>

⁵⁷ / Ukraine suspends 11 political parties with links to Russia, March 20, 2022 available at: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/20/ukraine-suspends-11-political-parties-with-links-to-russia>

- пропаганда війни;
- публічні заяви та заклики до зміни конституційного ладу насильницьким шляхом;
- реальні загрози порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки;
- дії, спрямовані на незаконне захоплення державної влади;
- демонстрація проявів колабораціонізму, насильства;
- програмні та статутні цілі містять антиукраїнську позицію;
- поширення відомостей, що виправдовують, визнають правомірною, заперечують збройну агресію Російської Федерації проти України.⁵⁸

3 травня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо заборони діяльності політичних партій». Цей Закон дає підстави забороняти політичні партії, які здійснюють антиукраїнську діяльність або пропагують колабораціонізм, а заборона продовжуватиме діяти і після припинення воєнного стану.

Українська громадська організація «Громадянська мережа ОПОРА» наголошує, що заборона політичних партій не веде автоматично до припинення повноважень депутатів чи місцевих депутатів, обраних від цих партій на останніх виборах.⁵⁹ Таким чином, депутати, обрані від партій, діяльність яких заборонена, не мають правових перешкод для здійснення своїх повноважень у Верховній Раді та місцевих радах.

РЕЗОЛЮЦІЯ ДЕБАТІВ:

ДЕРЖАВА МАЄ СКАСУВАТИ РІШЕННЯ ПРО ЗАБОРОНУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.

Одна сторона дебатів буде аргументувати цю пропозицію, а інша сторона – проти.

58 / *Legal Analysis of the Decision of the National Security and Defense Council to Suspend the Activities of Certain Political Parties*, The Civil Network OPORA, March 28, 2022. Available at: <https://shorturl.at/2Hi5f>

59 / Там же.

МОДУЛЬ 10. У ЧОМУ СИЛА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА?

10.1 Текстовий матеріал:

Функції громадянського суспільства

Матеріал присвячений функціям громадянського суспільства у демократії.

Американський політолог Ларрі Даймонд виокремлює щонайменше 10 важливих функцій громадянського суспільства у побудові та зміцненні демократії⁶⁰.

Перша функція громадянського суспільства — **ОБМЕЖУВАТИ ТА КОНТРОЛЮВАТИ ДЕРЖАВНУ ВЛАДУ**. Ця функція реалізується через перевірку, моніторинг та стримування влади політичних лідерів та державних чиновників. У разі виявлення зловживань владою, громадські організації повідомляють про це суспільству. У перехідних демократіях громадянське суспільство виконує важливу роль демократизації держави, забезпечуючи її прозорість та підзвітність.

Із цього випливає **друга важлива функція** громадянського суспільства — **ВИКРИТТЯ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ** та лобіювання реформи належного управління. Навіть там, де існують антикорупційні закони та органи, вони не можуть ефективно функціонувати без активної підтримки та участі громадянського суспільства.

Третьою функцією громадянського суспільства є **СПРИЯННЯ ПОЛІТИЧНІЙ УЧАСТІ**. Неурядові організації (НУО) підвищують обізнаність громадян про їх права та обов'язки, заохочують спостерігати за виборчими кампаніями та голосувати на виборах. НУО також можуть допомогти розвинути навички громадян працювати один з одним для вирішення спільних проблем, обговорювати суспільні проблеми та висловлювати свої погляди.

Четверта функція — **РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ**, таких як толерантність, поміркованість, компроміс та повага до протилежних точок зору. Без поваги до різноманіття демократія не може бути стабільною. Цим цінностям неможливо просто навчити, їх необхідно випробувувати на практиці. Громадські організації долучають різні соціальні групи до практикування цих цінностей за допомогою програм, які практикують участь та дебати.

⁶⁰ / Larry Diamond (2004). What Civil Society Can Do to Develop Democracy <https://diamond-democracy.stanford.edu/speaking/speeches/what-civil-society-can-do-develop-democracy>

П'яте, громадянське суспільство може включитися у **РОЗРОБКУ ПРОГРАМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ** у школах та інших закладах освіти. Після повалення авторитарних режимів перегляд навчальних програм, підручників та навчання вчителів є необхідним для вивчення уроків минулого та встановлення нових демократичних принципів. Громадські організації, що розповсюджують цінності демократії та прав людини, є цінним партнером нових державних органів на цьому шляху.

Шоста функція громадянського суспільства – це **ВИРАЖЕННЯ РІЗНОМАНІТНИХ ІНТЕРЕСІВ**. Одна з ролей організацій громадянського суспільства полягає в тому, щоб лобіювати потреби та проблеми своїх членів: жінок, студентів, фермерів, лікарів, військовослужбовців, етнічних та релігійних меншин і так далі. НУО можуть представити погляди тих, чий інтереси вони захищають, парламенту та місцевим радам, зв'язавшись із окремими депутатами або надавши свідчення проблеми парламентським комітетам. Особливо це важливо для тих груп суспільства, які історично були пригнобленими та обмеженими у своїх правах, адже через організації громадянського суспільства вони можуть об'єднатися та захищати свої інтереси.

Сьома функція – **СПРИЯННЯ ІДЕЇ ПЛЮРАЛІЗМУ ТА БАГАТОМАНІТНОСТІ**. Громадянське суспільство створює нові форми солідарності між представниками різних релігійних, політичних, мовних, етнічних спільнот. Коли люди різних релігій або етнічної приналежності збираються разом на основі спільних інтересів як жінки, митці, лікарі, студенти, робітники, фермери, юристи, правозахисники, екологи тощо, громадське життя стає багатшим, складнішим і толерантнішим. У спільному правовому просторі всі учасники дотримуються одних законів. І отже, спілкуючись із різними людьми, що мають різні погляди та ідентичності, вони стають відкритішими до пошуку компромісу і згоди.

Восьма функція громадянського суспільства – це **ПІДГОТОВКА ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ**. Люди, що діють у сфері громадянського суспільства, вчать організовувати і мотивувати людей, представляти та захищати інтереси інших, розбиратися у законах та повноваженнях влади. Лідери та активісти успішних організацій можуть отримати навички і досвід, щоб займати державні посади високого рівня й долучатися до партійної політики. Досвід багатьох країн також свідчить, що громадянське суспільство є ареною становлення майбутніх жінок-лідерів.

Дев'ята функція – це **ОБ'ЄДНАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ**. У перехідних розрізнених демократіях сегменти громадянського суспільства – і, зокрема, неурядові організації – часто беруть на себе реформу виборчої системи, моніторинг виборів, складання планів з демократизації партій і децентралізації врядування.

Десята функція громадянського суспільства — це **ІНФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ПОЛІТИКІВ І ПРОБЛЕМИ У КРАЇНІ**. За цю функцію відповідають засоби масової інформації (ЗМІ), як один із сегментів громадянського суспільства.

ЗМІ можуть дати важливі відомості про діяльність різних гілок влади, які навряд чи доступні для простих громадян, адже за законом ЗМІ мають повний доступ до інформації про таку діяльність, крім випадків передбачених законом «Про державну таємницю». До того ж ЗМІ висвітлюють не лише позицію органів влади, але й інші погляди та оцінки.

Громадянське суспільство має й інші важливі функції, серед яких вплив на реалізацію нових ідей та реформ у державі, особливо в галузі економіки.

Економічні реформи — це, безумовно, функції держави. Однак громадянське суспільство може підготувати та інформувати про їх перебіг. Адже економічні реформи вимагають широкої громадської підтримки.

Ларрі Даймонд наголошує на об'єднуючій ролі громадянського суспільства. Він підкреслює, що громадянське суспільство не знаходиться у напружених відносинах з державою. Контролюючи державу на всіх рівнях, громадянське суспільство робить її більш підзвітною, інклюзивною та ефективною — а, отже, більш легітимною в очах громадян. Демократична держава може бути ефективною лише, якщо вона користується довірою та повагою своїх громадян.

Поміркуйте:

1. Яка з 10 функцій громадянського суспільства є найважливішою, на Вашу думку? Чому?
2. Як ви думаєте, чому Ларрі Даймонд виокремлює таку функцію громадянського суспільства, як підготовка політичних лідерів? Наведіть приклади на підтримку своєї думки.

Основна вправа:

«Мозаїка: Громадянське суспільство і демократичні реформи. Аналіз конкретних прикладів»

АНАЛІЗ ПРИКЛАДІВ

(роздатковий матеріал до вправи «Мозаїка: Громадянське суспільство і демократичні реформи. Аналіз конкретних прикладів»)

1. Які основні події ви можете перерахувати з вашого прикладу?
2. Як вирішилася ситуація, описана у вашому прикладі?
3. Які рушійні сили, на вашу думку, найбільше вплинули на вирішення ситуації?

ПЕРЕХРЕСНИЙ АНАЛІЗ ПРИКЛАДІВ

(роздатковий матеріал до вправи «Мозаїка: Громадянське суспільство і демократичні реформи. Аналіз конкретних прикладів»)

Після того, як буде представлений аналіз кожного прикладу, ви порівняєте чотири приклади, щоб зробити висновки про роль громадянського суспільства у здійсненні демократичних реформ. У результаті вам буде потрібно застосувати ваші думки і знання, щоб визначити та проаналізувати (у вашій групі) актуальну проблему демократичних перетворень в Україні.

1. Що спільного у цих прикладів?
2. Чим приклади відрізняються?
3. Що можна дізнатися на основі схожих і відмінних рис цих прикладів?

Статті для підготовки до практичного заняття

Серія міні-статей присвячена прикладам демократичних змін, які відбулися у державах Східної Європи у 1980-90-х рр. Головним рушієм цим перетворень стали організації громадянського суспільства, хоча умови перетворень та історичні обставини у кожній державі були різними.

УКРАЇНА ТА РЕВОЛЮЦІЯ НА ГРАНІТІ

Важливою подією для розвитку громадянського суспільства в Україні стала Революція на граніті, що відбулася ще до проголошення Незалежності.

З початком розпаду Радянського Союзу дисиденти (представники інтелігенції, які протистояли комуністичному режиму) відчували, що відтепер можуть вільно організовуватися у публічному просторі. Так, в серпні 1989 року було створено Українську студентську спілку. За цей час Комуністична партія вже втратила популярність в Україні, однак на виборах до Верховної Ради 1990 року демократичні сили отримали лише 126 місць, що спричинило незадоволення молоді.

На конференції «Народного руху України» («Рух») студент Олесь Доній заявив, що демократи повинні здобути більшість. Студентська спілка активізувала свою роботу і почала готуватися до масштабного протесту. Вже 2 жовтня її представники оголосили голодування й зайняли площу, яку стали називати Майдан Незалежності.

Так почався 16-денний протест, учасники якого **висунули п'ять вимог**:

- недопущення підписання нового Союзного договору;
- перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року;
- повернення на територію УРСР українських солдатів, які брали участь у військових операціях СРСР, а також забезпечення проходження військової служби юнаками-українцями на території республіки;
- націоналізація майна Комуністичної партії України та ЛКСМУ;
- відставка голови Ради міністрів УРСР Віталія Масола.

Учасники протесту були забезпечені наметами, групами журналістів та охороною. Це свідчить про високий рівень самоорганізації студентської молоді. Вони проводили круглі столи,

мітинги й пресконференції. Голодування тривало 16 днів. У ньому взяли участь 298 учасників з 24 міст (найвідоміші з них – Олесь Доній, Олег Тягнибок, Олег Кузан).

Через масштаби протесту влада офіційно розглянула всі вимоги учасників і задовольнила частину з них. Була прийнята Постанова Верховної Ради УРСР «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». А Голова Ради Міністрів УРСР Віталій Масол пішов у відставку. Були внесені зміни до основних законодавчих документів, зокрема, Конституції.

Революція на граніті прискорила декомунізацію в Україні. Багато людей почали виходити зі складу Компартії, коли почалося голодування. Молодь заявила про своє прагнення до демократичних перетворень і показала, що самоорганізація може призвести до реальних змін.

ІСТОРІЯ ПОЛЬЩІ: РУХ «СОЛІДАРНІСТЬ»

Після підписання Варшавського договору у 1955 році Польща (разом з Албанією, Болгарією, Німецькою демократичною республікою, Чехословаччиною, Румунією та Угорщиною) опинилась у таборі соціалістичних країн. Це негативно вплинуло на демократичний розвиток держави. З 1948 до 1989 року в країні при владі була Польська об'єднана робітничка партія, що тісно співпрацювала з Комуністичною партією Радянського Союзу.

Водночас активно розвивався дисидентський рух. А обрання Іоана Павла II, поляка за походженням, очільником Римсько-католицької церкви дало новий стимул та насагу дисидентському руху, що сформувався у Польщі у 1970-х роках. Іоанн Павло II користувався популярністю й повагою не лише в Польщі, а й серед католиків світу загалом.

2 червня 1979 року під час його першого офіційного візиту до Польщі, Папа Іоанн Павло II закликав тисячі людей, що відвідали його месу в Варшаві, захищати свободи й релігійні традиції.

Таку роль Польщі як видатного захисника католицизму й християнства в цілому і країни з важливою духовною місією, безумовно, сприймали як загрозу системі.

Історична промова Іоана Павла II на площі Перемоги у Варшаві та його дев'ятиденний візит до Польщі вважаються духовною основою революції, невдовзі після якої відбулася комплекс-

сна політична й соціальна трансформація. Його промова стала символом початку боротьби польського народу за свободу.

У розпал економічної кризи, що почалася у Польщі в 1980 році, працівники суднобудівного заводу у Гданську на початку весни розпочали страйк. Цей рух очолив електрик Лех Валенса. Робітники вимагали підвищення зарплат і поновлення на роботі працівників, яких несправедливо звільнили. Після того, як інформація про страйк поширилася, до нього долучилися працівники з майже 200 різних заводів.

Побоюючись загальнонаціонального страйку, уряд був змушений піти на поступки й задовольнити вимоги протестувальників у межах Гданської угоди. Її підписав Лех Валенса рукою, на якій був зображений Папа Іоанн Павло II.

Невдовзі в межах комуністичної системи була створена перша незалежна профспілка, названа «Солідарність». Очолив її Лех Валенса. Її також називали «величезним деревом, посадженим пробудженою свідомістю».

Приблизно через два роки чисельність учасників «Солідарності» досягла 10 мільйонів. Це була безпрецедентна подія, оскільки майже чверть населення Польщі добровільно вступила до першої незалежної організації в країні. Ян Рулевський, один із лідерів «Солідарності», проголосив на зборах організації: «Солідарність – величезний молот, що розтрощить тоталітарну систему».

Після того, як піднялася хвиля масових збурень, польський комуністичний уряд запровадив воєнний стан, заарештував лідера руху Валенсу і заборонив діяльність «Солідарності». Після ще одного візиту Папи Іоанна Павла II до Польщі у 1983 році комуністичний уряд скасував воєнний стан, легалізував «Солідарність» і звільнив Валенсу.

Внаслідок зростання невдоволення громадян і громадської активності були проведені переговори у форматі круглого столу між комуністичним урядом та «Солідарністю», ініціатором і посередником на яких стала Польська католицька церква. Церква користувалася великим впливом серед населення та відіграла вирішальну роль для мирного вирішення ситуації. Це також сприяло проведенню незалежних виборів у 1990 році. Роль церкви як громадянської інституції у той час важко недооцінити. Саме завдяки її впливу вдалося досягти домовленостей між сторонами.

Встановлення демократичних інституцій у Польщі, перехід від комуністичного правління, швидке економічне зростання та інші суспільні зміни принесли більшу користь окремим верствам населення. Це поглибило розрив між ліберальними, проєвропейськими партіями та тими партіями, які стояли на захисті національних інтересів і «традиційних» польських цінностей.

З моменту приходу до влади наприкінці 2015 року соціально консервативна партія «Право і справедливість» (PiS) вживає численних заходів, що посилюють політичний вплив на державні інституції та загрожують згортанням демократичного прогресу Польщі.

Зокрема, це демонструє ситуація з медіа в Польщі. Переважно польські ЗМІ є багатоманітними та перебувають у приватній власності. Однак громадські ЗМІ та їх керівні органи були очищені від незалежних чи опозиційних голосів із моменту приходу до влади PiS. У 2019 році випуски новин на громадському телебаченні відкрито підтримували дії панівної партії на європейських та парламентських виборах і прагнули дискредитувати опозицію, грубо порушуючи законодавчий обов'язок публічних ЗМІ представляти новини в «надійному та плюралістичному ключі».

Отже, встановлення демократичних інституцій в державі не є завершеним процесом, демократія постійно потребує підтримки громадянського суспільства й захисту від узурпації влади, радикалізації та екстремізму.

ІСТОРИЯ ЧЕХІЇ: ПРАЗЬКА ВЕСНА

Знаковою подією у розвитку громадянського суспільства в Чехії стала «Празька весна» 1968 р.

У 1967 році студенти провели антирадянські демонстрації у Празі, що стали ще більш масштабними й поширеними з січня 1968 року. Тодішній Перший секретар Комуністичної партії Чехословаччини Олександр Дубчек, який незадовго перед тим заступив на посаду, заявив про «необхідність демократизації соціалізму» й розпочав політику лібералізації, що призвела до послаблення і, зрештою, скасування цензури.

Водночас почали поширюватися антирадянські настрої. У відповідь на такі зміни радянська влада 21 серпня 1968 року ввела війська в Чехословаччину. Ввід військ отримав назву операція «Дунай». Уряду Чехословаччини заборонили використовувати армію. Тоді чеський народ

виступив проти радянських військ власними силами. Цей спротив одержав назву «Празька весна».

Зрештою протест був придушений за допомогою танків. Загибло близько 100 і поранено 500 громадян Чехословаччини. Вацлав Гавел, відомий чеський письменник і драматург, майбутній видатний інтелектуал і політик, чиї антирадянські промови й твори були дуже популярні серед чеської молоді наприкінці 1960-х років, став першим, хто відкрито виступив проти цих подій. Комуністичний режим заарештував Гавела й кинув його до в'язниці на 4 місяці й заборонив його п'єси. Після звільнення Гавел продовжив участь у дисидентському русі та у 1977 році створив організацію, що називалася «Хартія-77». Гавела було знову заарештовано і цього разу засуджено до 4 років ув'язнення.

У 1980-ті роки громадянські заворушення в Чехословаччині відновилися. У відповідь на жорстокий розгін мирної демонстрації студентів 17 листопада 1989 року та за ініціативою Гавела був створений «Громадянський форум», який пізніше став на чолі найбільш масштабного та поширеного руху за звільнення Чехословаччини від комуністичного режиму.

Католицька церква брала активну участь у громадянському русі й однозначно стала на бік громадян, хоча в Чехословаччині вона не мала такого впливу, як у Польщі. Цей процес успішно завершився виборами у 1990 році, коли було скинуто комуністичну партію, а Гавел прийшов до влади. У своїх політичних роботах Вацлав Гавел багато разів наголошував на тій ролі, яку відіграла участь громадянського суспільства у боротьбі Чехословаччини проти комуністичного режиму. Він часто говорив про ідею громадянського суспільства і надавав значної важливості розвитку громадянської активності у посттоталітарну епоху.

Отже, систематична розбудова громадянського суспільства – це те, що не лише допомагає підтримувати баланс, а й чи не найефективніший засіб боротьби з різноманітними небезпеками.

РУМУНІЯ І ПОВАЛЕННЯ АВТОРИТАРИЗМУ

Як і у Польщі та Чехословаччині, масовий громадянський рух у Румунії перетворився на масштабну подію. На відміну від попередніх двох прикладів, глава уряду Румунії Ніколає Чаушеску, диктатор, який встановив авторитарний режим, відмовився йти на будь-які поступки

у відповідь на масові демонстрації. На тлі загострення акцій протесту військові загони відкрили вогонь по мирному населенню.

Внаслідок сутичок 1989 року загинули більше тисячі людей, включно з демонстрантами й бійцями озброєної поліції. Ніколає Чаушеску разом з дружиною був змушений втекти, але незабаром був затриманий і негайно засуджений військовим трибуналом. Чаушеску та його дружину засудили до смертної кари. Засідання трибуналу транслювали на телебаченні, а вирок виконали без зволікань. Колишнього диктатора та його дружину стратила розстрільна команда. Це був єдиний випадок під час тодішніх східноєвропейських революцій, коли вищий представник комуністичного режиму був засуджений військовим трибуналом і страчений.

Вищевказані випадки Польщі, Чехословаччини та Румунії були лише частиною хвилі протесту, яку підняла громадянська активність у Східній Європі. Ця ж хвиля охопила практично всі країни регіону. Перші дві — Польща та Чехословаччина — є прикладами громадянської активності, яка мирно завершилась без жорстокої революції, тоді як у третьому випадку, в Румунії, визвольний рух закінчився кровопролиттям. Усі три випадки мають спільну особливість: активний громадянський рух і взаємодія.

Але є й відмінності. У Польщі та Чехословаччині був дисидентський рух 1970-х років та більш численні й організовані громадянські об'єднання в 80-ті роки. В обох країнах церква діяла як інститут громадянського суспільства, хоча ситуація в Польщі була винятковою, оскільки впливовість і активна участь церкви допомогли запобігати насильству, і влада не застосовувала силу проти демонстрантів.

Тим часом в Румунії, де комуністичний уряд встановив явно авторитарний режим, організації громадянського суспільства були слабкими. Дисидентський рух в Румунії не був настільки активним, як у Польщі або Чехословаччині. Тому, якщо врахувати відсутність потужних і сформованих інститутів громадянського суспільства, не викликає подиву застосування сили владою чи відсутність мирного завершення революції шляхом проведення виборів. За зміну режиму довелося заплатити життями сотень людей.

Як стверджував Ларрі Даймонд, сприяння демократизації режиму в авторитарній системі є першою і головною серед десяти функцій громадянського суспільства. Приклади країн Східної Європи доводять актуальність його твердження.

МОДУЛЬ 11. ЯКИМ Є ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ?

11.1 Текстовий матеріал:

Соціальний капітал та його риси

Матеріал присвячений поняттю соціального капіталу та його користі для суспільства. Приклади соціального підприємництва як результат дії соціального капіталу (Urban Space 100).

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ – одна з найважливіших характеристик сучасної демократії та умов розвитку громадянського суспільства.

Коли ми чуємо слово «капітал», в уяві виникає певне накопичення грошей чи майна, яке є для нас цінним і яке ми можемо обміняти на інші блага – придбати якусь річ чи оплатити послугу.

А що ж таке соціальний капітал?

Поняття соціального капіталу було введено в обіг французьким соціологом **П'єром Бурдьє у 1980 р.** на позначення соціальних зв'язків, які можуть принести суспільству певну вигоду та прибуток у вигляді угод, домовленостей, швидкого вирішення питання тощо. В одній зі своїх робіт Бурдьє писав: «користуючись довірою та накопиченим капіталом зв'язків, люди здатні, як говорять, «прийшовши з пустими руками, забрати увесь ринок», можуть дозволити собі «ходити на ринок, маючи замість грошей своє обличчя, ім'я та честь» і також ручатися, незалежно від того, чи є в них гроші чи немає».

У 1988 році американський учений-соціолог Джеймс Коулмен запропонував нове визначення соціального капіталу як зв'язків (контактів) та стосунків людей, які дають їм переваги в суспільстві.

Коулмен також визначив концепцію «кредитної розписки», яку можна представити так: я зроблю послугу вам, якщо ви зробите послугу мені.

Ідея полягає в тому, що робити щось корисне для когось слід із переконанням, що в якийсь момент вам віддячать. Відтак, що сильнішим є почуття зобов'язання всередині групи – то згуртованішою є група та вищою якістю соціального капіталу.

Нове трактування поняття соціального капіталу запропонував інший американський вчений Роберт Патнем. Він вважав, що фізичний капітал стосується фізичних об'єктів, а людський капітал стосується власності індивідів. Відтак, соціальний капітал стосується зв'язків між індивідами та довіри, яка випливає з них.

Розглядаючи поняття соціального капіталу, американський дослідник Френсіс Фукуяма підкреслює важливість довіри, загальних норм та правил у соціальній групі. Вони допомагають цим групам існувати й діяти. Соціальний капітал, за його теорією, – це конкретна неформальна норма, яка сприяє співпраці між двома чи більше людьми.

І такі норми можуть варіюватися від простих взаємовідносин між двома друзями аж до складних та надзвичайно детально виписаних норм релігії – наприклад, християнство чи конфуціанство.

Коли людина проводить вільний час із друзями, родичами або колегами та бере участь у громадських організаціях, це служить меті створення, збільшення та зміцнення соціального капіталу.

На думку, вчених соціальний капітал та наявність довіри всередині суспільства взаємопов'язані з економічним становищем країни.

Наприклад, у країнах з низьким рівнем соціального капіталу та довіри є наявність високих кредитних ставок. Банки не довіряють позичальникам, що вони вчасно повернуть гроші, тому перекривають свої ризики високими відсотками для всіх. Так, в Україні відсотки на довготермінові кредити на великі покупки (автомобіль, квартира) становлять близько 20%, натомість в США – 2-3,7%. В результаті громадяни програють у тому, що бояться брати кредити, які буде важко виплатити, а банки втрачають потенційних клієнтів.

Брак соціальної довіри, і як наслідок соціального капіталу, можуть робити дискримінованими цілі соціальні групи – релігійні, етнічні, гендерні. Упередження до усіх представників ромської національності чи нетерпимість до представників ЛГБТ+-спільноти, недовіра до переселенців звужує простір їх соціальних зв'язків, знижує як соціальний, так і економічний капітал.

Яким же чином соціальний капітал та соціальна довіра пов'язані із функціонуванням громадянського суспільства?

Усі сучасні дослідники соціального капіталу зазначають, що він більшою мірою накопичується у спільнотах з горизонтальними зв'язками. Чому? Тому що саме у таких спільнотах є взаємна рівна відповідальність, яку важко встановити у спільнотах з відносинами підпорядкування та залежності. Вертикальні зв'язки не можуть підтримувати соціальну довіру та співпрацю. У вертикальних зв'язках існує залежність, а не взаємність.

Горизонтальні зв'язки, навпаки, сприяють формуванню норм узагальненої взаємності: «Я зроблю це для тебе зараз, у сподіванні на те, що згодом ти або хто-небудь інший також допоможуть мені». Такий акт доброзичливої допомоги ближньому є вже певним інвестуванням у соціальний капітал.

Останній на відміну від економічного капіталу за формою свого існування не може бути чиею приватною власністю, а є суспільним, або принаймні груповим надбанням.

У громадянському суспільстві прикладом результату дії соціального капіталу та довіри є виникнення такого типу підприємницької діяльності як соціальне підприємництво.

Соціальне підприємництво – це підприємницька діяльність, покликана вирішити соціальні проблеми та задовольнити потреби суспільства. По суті, це унікальна можливість поєднання соціальної місії допомогти і розвивати з бажанням заробити гроші, надати певні послуги та продати товари.

Соціальними підприємствами можуть бути:

- Підприємства, які створюють робочі місця для вразливих категорій населення;
- Організації, які надають соціально важливі послуги;
- Громадські організації, які використовують підприємництво для соціальних змін;
- Бізнес, який реінвестує частину прибутків на вирішення соціальної проблеми.

В Україні вже давно успішно існують підприємства, які розв'язують соціальні питання: Urban Space 100 та Urban Space 500, «Горіховий Дім», «Манівці», «Ясна Річ», «ІнваФішки», «Woodluck», «Третя після опівночі» тощо.

Одним з перших соціальних підприємств в Україні є ресторан Urban Space 100 в Івано-Франківську. Усе почалося з ідеї об'єднати сто соціальних інвесторів Івано-Франківська для від-

криття закладу харчування, прибуток з якого підтримував би інші напрями діяльності – забезпечення **громадського простору** для активних громадян міста, накопичення **соціального капіталу** через об'єднання людей та **фінансування** інших громадських проектів міста.

Щоб профінансувати створення такого ресторану була запущена краудфандингова кампанія. Краудфандинг в перекладі з англійської мови означає «фінансування громадою» – це співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило, через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій.

Для створення Urban Space 100 об'єдналось 100 людей, що профінансували проект.

У підсумку через соціальні зв'язки вдалося створити заклад громадського харчування у центрі міста, з крамничкою, де представлені українські виробники товарів. 80% прибутку ресторану та крамнички йде на громадські проекти міста.

Отже, суспільство, у якому потенціал узагальненої взаємності, доброзичливості та довіри громадян один до одного розвивається, стає ефективнішим у багатьох соціальних та економічних аспектах своєї життєдіяльності.

Громадська діяльність у будь-якому її прояві це діяльність добровільна, ми кажемо, що розвинене громадянське суспільство – це суспільство з високим рівнем самосвідомості та відповідальності. За великим рахунком, ми можемо усі позасімейні, позаприватні справи делегувати державі: допомога армії – це обов'язок держави, допомога дітям-сиротам – це обов'язок держави, розбудова міста – це робота держави чи місцевої влади. Проте участь у цих питаннях громади робить їх вирішення ефективнішими.

І саме довіра допомагає формуванню групової свідомості. Найвищий рівень виникає у випадку наявності соціально-психологічного підґрунтя – відчуття відповідальності за те, що коїться у повсякденному житті у місці проживання, та солідарності – готовності до спільних дій заради групових інтересів.

Поміркуйте:

1. Чому соціальний капітал важливий для розвитку громадянського суспільства?
2. Як соціальний капітал допоміг створити соціальне підприємство Urban Space 100?
3. Які приклади соціального підприємництва ви ще знаєте?

Корисні посилання: [Urban Space 100 – приклад соціального підприємництва.](#)

11.2.1 Стаття:

Виклики перед демократією та суспільством

Громадянське суспільство надає численні переваги окремим громадянам, суспільству і демократії.

Проте є виклики, які супроводжують громадянське суспільство. Ці виклики можуть бути пов'язані з діяльністю самих громадських організацій, або постають перед органами влади чи зумовлені діяльністю самих органів влади.

Ми розглянемо усі ці групи викликів.

У громадянському суспільстві є завжди загроза того, що кілька громадян об'єднуються і протиставляють свої права правам інших громадян або довгостроковим інтересам громади. Така ситуація отримала назву «фракціонізм». Такі фракції можуть встановити «тиранію меншості»: отримати та використовувати владу на користь представників фракції, нехтуючи інтересами громадян. Фракції також можуть встановити «тиранію більшості», тобто, нехтувати інтересами меншин. Обидві ситуації загрожують здоровій демократії.

Що ж може запобігати встановленню тиранії меншості або більшості?

Дослідники та практики демократії вважають, що для цього потрібно забезпечити таку структуру представницького уряду, щоб кількість представників була збалансованою, і вони не представляли тільки більшість чи меншість.

Це стосується безпосередньо саме структури влади, а не впливу громадських організацій. Однак така ситуація також може виникнути в системах, де сили, які просувають окремі інтереси, здатні чинити вплив на державних службовців.

Перед органами влади також постають виклики. Демократичні уряди відповідальні за захист прав усіх громадян і мають виділяти на це ресурси. Органи влади не можуть обирати, кого захищати, а кого ні. Наприклад: якщо членам непопулярної організації погрожують смертю, органи влади повинні мобілізувати свої сили, щоб розслідувати справу та захистити цих людей. Навіть непопулярні організації та їхні учасники мають право на безпеку.

Перша функція громадянського суспільства за Ларрі Даймондом – забезпечити «основу для обмеження державної влади». Громадянське суспільство має контролювати й обмежувати владу в демократичній політичній системі. Тому організації громадянського суспільства іноді називають «вартовими влади». У цій ролі вони стають механізмом громадського нагляду та підзвітності державних інституцій. У країнах, де тільки розвивається демократія, ця роль надзвичайно важлива.

Також виклики постають внаслідок роботи органів влади. Дослідники громадянського суспільства виявили наступну закономірність. У тих країнах, де громадянське суспільство розвивалося і сприяло демократичним реформам, уряд реагував на це утисками. Відбувалися заходи проти груп та окремих осіб, що мали на меті придушити та зруйнувати роботу організацій громадянського суспільства. Уряд використовував залякування та переслідування, незаконні арешти і затримання, інші акти фізичного насилля.

Репресії здійснювали майже законно – через національне законодавство та судову систему. Законодавство створювало перепони для формування чи діяльності організацій громадянського суспільства. Ускладнювало реєстрацію, встановлювало підстави для відхилення заяв і вигнання організацій та їхніх працівників із країни.

Інші законодавчі акти ускладнюють або забороняють організаціям інформувати громадськість про свою роботу або мобілізувати громадськість, обмежуючи доступ до преси або забороняючи громадські зібрання.

Звіт Міжнародного центру некомерційного права (ICNL) звертає увагу на «посилення регулярних утисків проти організацій громадянського суспільства у багатьох частинах світу». ICNL зазначає: в Латинській Америці, на Близькому Сході, в країнах колишнього Радянського Союзу та Африки неприбуткові організації зіткнулися з низкою перешкод. Це незаконна конфіскація активів та об'єктів, розпуск, скасування ліцензій, обмеження чи заборона використовувати іноземне фінансування і залякування. Такі виклики постають внаслідок діяльності органів влади.

Отже, розвиток громадянського суспільства – це складний і довгий шлях. На ньому трапляються перепони: загроза виникнення тиранії більшості і меншості, потреба контролю органів влади та боротьби з репресіями. Що ж робити громадянському суспільству та окремим громадянам? Постійно вивчати ці виклики та шляхи їх подолання, долучатися до вирішення проблемних ситуацій та рухатись далі.

Питання для обговорення:

1. На вашу думку, який з означених викликів найчастіше постає перед громадянськими суспільствами в країні?
2. Яким чином можна мінімізувати наслідки таких викликів?

11.2.2 Текстовий матеріал:

Розвиток громадянського суспільства в Україні

Матеріал присвячений ключовим викликам, які постають перед громадянським суспільством в Україні.

Сучасний стан громадянського суспільства в Україні та виклики, які постають перед ним сьогодні, багато в чому обумовлені його історією та впливом радянського режиму на суспільство і державотворення.

Громадянське суспільство в Україні почало розвиватися ще наприкінці 19 століття на території обох імперій. Однак ці процеси відбувалися по-різному на територіях Австро-Угорщини та Російської імперії.

У регіонах України, що належали до Австро-Угорської монархії, верховенства права певною мірою дотримувалися. Це сприяло розвитку громадської діяльності й призвело до створення розгалуженої мережі українських кооперативів, освітніх спілок та політичних партій.

Громадянські рухи в Наддніпрянській Україні, яка була частиною Російської імперії, виникли майже одночасно з тими, що організовувалися в Галичині. Ці рухи виявилися менш успішними через постійний тиск з боку влади та зосереджувалися переважно на просвітницькій роботі.

Прихід більшовиків до влади й зовсім обірвав розвиток громадянського суспільства в Україні. Деяким елементам колективної організації вдалося зберегтися, проте лише у підпіллі. Прикладом цього є Український визвольний рух, який сформувався у 1920-х роках.

Пізніше виник рух шістдесятників – культурних та громадських діячів, які виступили в опозиції до комуністичного режиму. В кінці 1980-х років з появою «гласності» активно розвивалися такі організації, як профспілки, мистецькі, екологічні та правозахисні організації, проте вони все ще не могли публічно проявляти свою політичну позицію.

У перші роки незалежності України громадянське суспільство розвивалося на базі колишніх партійних організацій, активу та лідерів.

Низький рівень громадської активності, недосконале законодавство та сприйняття владою громадянського суспільства як суперника влади не сприяли розвитку інститутів громадянського суспільства у 1990-х – початку 2000-х років.

Протягом 2000-2004 років жорстка політична боротьба активно залучала громадянське суспільство в політичну сферу. Зникнення журналіста Георгія Гонгадзе 2000 року та «касетний скандал» спровокували виникнення громадсько-політичних рухів «Вставай, Україно» та «Україна без Кучми», що гостро підняли питання свободи слова, справедливості і захисту опозиції.

Помаранчева революція 2004 року зіграла важливу роль у формуванні українського громадянського суспільства. Деякі експерти навіть називають цей період його «днем народження» в Україні. Обурення опозиційних політиків і громадян тим, що результати президентських виборів 2004 року були сфальсифікованими, призвело до активізації громадянського суспільства.

У 2005-2009 роках громадянське суспільство продовжувало розвиватися, участь громадян України вийшла на новий рівень. Кількість неурядових організацій зросла з 47 тисяч у 2006 році до майже 60 тисяч у 2009.

Протягом цього періоду також спостерігалось зростання чисельності профспілок, їхніх місцевих осередків та благодійних організацій. При центральних та місцевих органах влади стали створюватись громадські ради, які надавали консультативно-дорадчу допомогу відповідним органам.

Революція Гідності стала ще однією визначальною точкою в історії громадянського суспільства в Україні. Рушійною силою протестів стали люди, які вийшли на вулиці у відповідь на одностороннє рішення президента Януковича відтермінувати підписання Угоди про асоціа-

цію між Україною та Європейським Союзом. Громадянське суспільство відреагувало на ситуацію та зуміло проявити високий рівень самоорганізації.

Починаючи з 2014 року, громадянське суспільство вийшло на новий етап розвитку, що характеризувався потужними організаціями, сприятливою нормативно-правовою базою, а також професійною та громадською підтримкою.

У 2021 році Указом Президента України було затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні задля налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну інститути громадянського суспільства продемонстрували високий рівень єдності, швидко відреагували на нові запити суспільства та стали активними учасниками боротьби з окупантами на всій території України.

Попри позитивні зрушення у розвитку громадянського суспільства в Україні, перед Україною стоїть ще багато викликів, щоб повною мірою реалізувати його потенціал.

Серед цих проблем: слабка співпраця між органами влади та громадянським суспільством, повільне просування реформ, обмежені ресурси, низький рівень залучення громадськості та безпека громадських активістів.

Основне фінансування для організацій громадянського суспільства надходить від іноземних донорів. Обмежена державна та суспільна підтримка ускладнюють сталий розвиток громадського сектора.

Через брак фінансових ресурсів, більшість місцевих активістів не беруть участь в роботі організацій на умовах повної зайнятості, а присвячують громадській роботі лише незначну частину свого часу, нерідко на волонтерських засадах.

Відсутність вільного часу та зацікавленості є основними перешкодами для участі в громадському житті.

Крім того, взаємодія між державними органами й громадянським суспільством іноді залишається неефективною через непрозорість роботи державних інституцій та перешкоди у залученні громадянського суспільства до ухвалення рішень державними органами та органами місцевого самоврядування.

Як приклад можна навести ухвалення без громадських консультацій вимог до декларування активів антикорупційними активістами. Причому ці вимоги є порушенням прав людини й зазнають серйозної критики з боку українського громадянського суспільства та міжнародної спільноти.

Ми маємо історію громадянського суспільства в Україні, формуємо власні традиції та маємо з гідністю справлятися з викликами. Кожен з нас є частиною громадянського суспільства та може впливати на його розвиток.

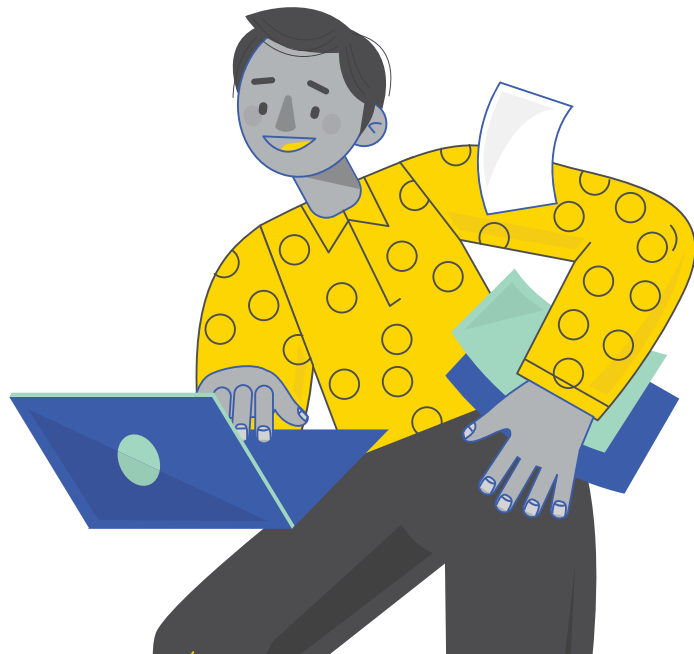

Питання для обговорення:

1. Які події у розвитку громадянського суспільства були переломними для України? Чому?
2. Як, на вашу думку, можна подолати такий виклик, як низька залученість громадян?

Корисні посилання:

Втрачені можливості? Попри суспільну користь, громадяни скептично ставляться до участі у діяльності ГО та їх фінансуванні <https://shorturl.at/MVJqy>

11.2.3 Стаття:

Дієві організації громадянського суспільства в Україні

Стаття розповідає про приклади ефективних організацій громадянського суспільства, які діють в Україні.

Діяльність громадських організацій в Україні регулюється національним та міжнародним законодавством. У Законі України «Про громадські об'єднання» організації громадянського суспільства визначають як добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Тобто організації громадянського суспільства можуть працювати в будь-якій сфері нашого життя та захищати права різних груп людей. Наприклад, дітей та молоді, військових чи медиків, людей, які хворіють важкими хворобами або людей з інвалідністю тощо.

Як ми уже знаємо в Україні за часів незалежності організації громадянського суспільства постійно розвивалися, на потребу суспільства з'являлись нові, а після суспільних змін у 2004, 2014, 2022 роках система громадських організацій отримувала новий поштовх до розвитку. На початок 2021 року в Україні зареєстровано 160 тисяч ОГС.

У цій статті ми розповімо лише про невелику частину громадських організацій, які змінюють Україну.

ЦЕНТР ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ (ЦПК)

З 2012 року працює над тим, щоб корупція в Україні стала винятком, а покарання за неї було незворотнім. Крім того команда організації розробляє законопроекти та слідкує за їх прийняттям та реалізацією. За даними організації 879 справ про корупцію розслідують антикорупційні органи, створені за сприяння ЦПК.

УКРАЇНСЬКИЙ НЕЗАЛЕЖНИЙ ЦЕНТР ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (УНЦПД)

Неурядовий позапартійний аналітичний центр, який розвиває та підтримує демократичні процедури в політиці. Це одна з найстаріших ОГС в Україні, яка виникла з кола студентів, що брали участь у «Революції на Граніті» у 1991 році. Сьогодні центр працює для ствердження

демократії, належного врядування, здійснення політичних прав і громадянських свобод.

ГО «КРИMSOS»

Створено волонтерами як сторінку на Фейсбуці в перший день російської окупації півострова – 27 лютого 2014 року, щоб надавати оперативну та перевірену інформацію про ситуацію в Криму. Згодом ця ініціатива переросла у повноцінну громадську організацію, яка сьогодні нараховує кілька філіалів та займається моніторингом та захистом прав ВПО, підтримкою постраждалих від збройних конфліктів та війни в Україні, відслідковуванням та аналізом прав людини в окупованому Криму.

ГРОМАДЯНСЬКА МЕРЕЖА «ОПОРА»

Одна з найбільших неурядових організацій, яка починала свою діяльність з аналізу виборчого процесу та спостереження за виборами. Сьогодні ОПОРА провадить громадський контроль та адвокацію не тільки у сфері виборів, а ще і парламентаризму, освіти, управління спільною власністю, енергоефективності, місцевого самоврядування, а також виступає за впровадження принципу відкритих даних.

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «TABLETOCHKI»

Опікується захистом прав онкохворих дітей. З 10-річну діяльність фонд допоміг 5500 дітям отримати необхідні ліки та допомогу, а кожна онкохвора дитина лікується якісніше завдяки сучасному обладнанню, освітній програмі для медиків та законодавчим змінам.

БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД «ПОВЕРНИСЬ ЖИВИМ»

Був заснований з метою зробити армію України ефективнішою та зберегти життя військових. З 2014 року фонд зібрав майже 3 мільярди гривень на потреби Збройних сил України та підготував понад 10 тисяч висококваліфікованих військових фахівців. Від початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року фонд збільшив допомогу армії в рази і підтримує захисників України.

БЛАГОДІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ «UANIMALS»

Рух гуманності за права тих, хто не може про них заявити вголос – тварин, заснований у 2016 році. Ініціатива розпочалася з акцій проти експлуатації тварин у цирках і за кілька років зростає до повномасштабного зоозахисного руху. Сьогодні організація опікується долею

тварин, які постраждали від війни, та продовжує захищати права тварин, в тому числі через посилення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

Корисні посилання

Центр протидії корупції <https://antac.org.ua/>

Український незалежний центр політичних досліджень <http://www.ucipr.org.ua/ua/>

ГО «КримSOS» <https://krymsos.com/>

Громадянська мережа «ОПОРА» <https://www.oporaua.org/>

Міжнародний фонд «Tabletochki» <https://tabletochki.org/>

Благодійний фонд «Повернись живим» <https://savelife.in.ua/>

Благодійна організація «UAnimals» <https://facebook.com/UAnimals.official/>

Основна вправа:

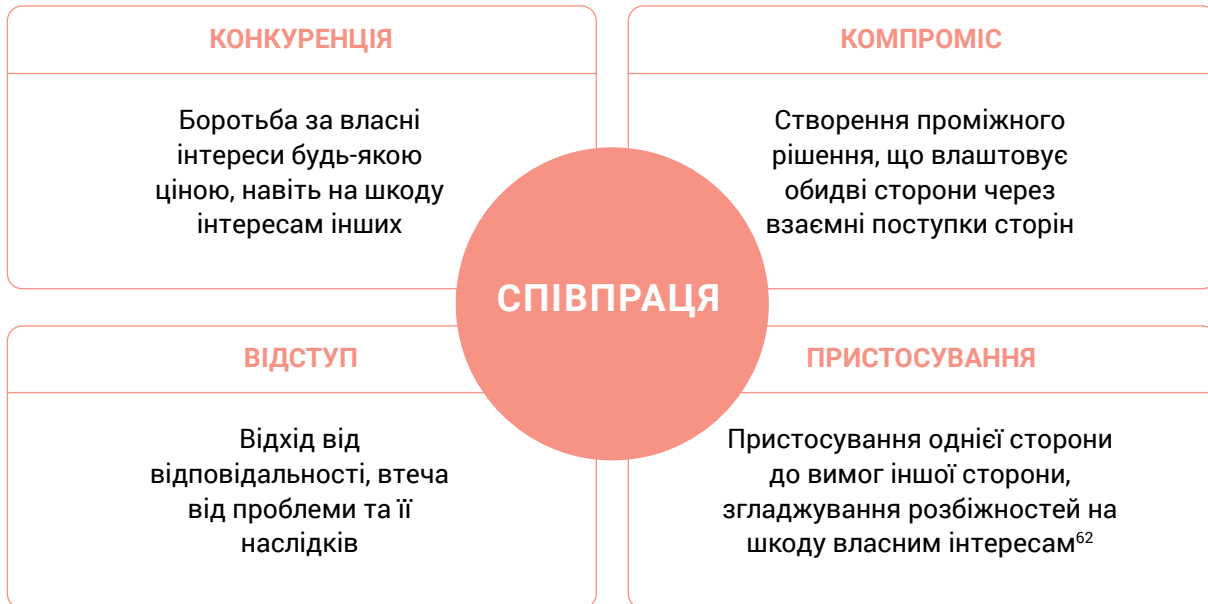
«Посередництво у мирному вирішенні конфліктів»

ПОСЕРЕДНИЦТВО У МИРНОМУ ВИРІШЕННІ КОНФЛІКТІВ

ЩО ТАКЕ КОНФЛІКТ?

КОНФЛІКТ (від лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей. Це протиріччя, що виникає між людьми чи колективами у процесі спілкування, їх спільної діяльності через непорозуміння або протилежність інтересів, відсутність згоди між двома та більше сторонами⁶¹.

ЯКИМИ Є ОСНОВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ?

У ЧОМУ СУТЬ ПОСЕРЕДНИЦТВА У МИРНОМУ ВИРІШЕННІ КОНФЛІКТІВ?

Посередництво (або з англ. *mediation* – *медіація*) – це процес, під час якого нейтральна третя особа (посередник/спеціаліст з медіації) сприяє налагодженню комунікації між конфліктуючими сторонами їх власними силами. В ідеалі посередник є незалежною особою, яка не має інтересів, пов'язаних з тим чи іншим результатом вирішення конфлікту. Суть посередництва полягає в наданні можливості учасникам конфлікту проговорити своє відношення до цього, розібрати причини цього та досягти згоди.

ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТУ:

Сторони конфлікту мають:

- говорити правду, слухати, не перебивати, поважати один одного та утримуватися від образ;
- висловлювати свою позицію, фокусуючись на суті проблеми, а не на тому, хто з сторін що зробив;

⁶² / За матеріалами платформи з громадянської освіти «Citizen.in.ua». Режим доступу: <https://www.citizen.in.ua/>

- оцінювати наслідки рішень;
- брати на себе відповідальність за досягнення згоди.

Посередник має:

- бути неупередженим та не приймати позицію жодної зі сторін;
- спонукати сторони задавати питання і просити роз'яснення, якщо необхідно;
- впевнитися, що обидві сторони розуміють одна одну та підсумувати проблеми;
- допомогти у «мозковому штурмі» для напрацювання рішення.

Роль посередника – допомогти кожній стороні зрозуміти позицію іншої, розглянути можливі рішення, а також сприяти вирішенню конфлікту.

ЕТАПИ ПРОЦЕСУ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ:

1. Домовтеся дотримуватися вищезазначених основних правил.
2. Кожна зі сторін по черзі висловлює свою позицію.
3. Впевніться, що позиції почуті і є зрозумілими.
4. З'ясуйте, які проблеми лежать в основі конфлікту, в чому його суть.
5. Поміркуйте, які рішення можуть застосовуватись для вирішення конфлікту?
6. Обговоріть рішення.
7. Узгодьте одне чи кілька рішень.

ОПИС КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ

В спальному районі під назвою «Мирний», що розташовується у одному з міст України виникла конфліктна ситуація щодо безпритульних собак між мешканцями кількох багатоповерхівок. Будинки-багатоповерхівки об'єднані спільним простором для відпочинку (двором), дитячим майданчиком та парковкою.

За останні кілька місяців на території району «Мирного» з'явилося кілька безпритульних тварин. Це викликало велику напругу серед мешканців. Деякі з них бояться нападу безпритульних собак і вважають за краще, щоб вони кудись зникли; деякі – навпаки, годують і намагаються за ними доглядати.

ТОМУ СУСІДИ РОЗДІЛИЛИСЬ НА ДВА ГРУПИ:**ГРУПА А.**

Мешканці виступають за стерилізацію собак, облаштування за власні кошти декількох собачих будок (конур) та налагодження відкритого збору коштів для купівлі корму для собак в умовах наближення холодного сезону.

ГРУПА Б.

Мешканці виступають за негайне звільнення території від безпритульних собак будь-якими способами, встановлення спеціального огороження, що робитиме неможливим розселення нових безпритульних собак на території спільного двору та ініціювання звернення до органів місцевого самоврядування щодо створення спеціальної служби відлову собак.

Обидві сторони хочуть знайти мирне рішення, з яким усі зможуть погодитись.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ:

Комунального центру стерилізації чи притулку у місті немає. Деякі волонтерські організації чи ініціативи співпрацюють з місцевими ветеринарними клініками, ловлять безпритульних тварин, стерилізують їх, виховують та шукають їм прихисток, але, на жаль, цих дій недостатньо. Місцева влада стверджує, що не може нічого зробити. Законодавство забороняє жорстоке поводження з тваринами, включаючи їх відстріл.

Додаткова вправа:

Симуляція створення ГО

«СТОРОЖОВИЙ ПЕС»	Тримання інституцій під контролем, сприяння прозорості та підзвітності.
АДВОКАТ	Підвищення обізнаності про суспільні проблеми та виклики, як самого суспільства, так і тих, хто приймає політичні рішення. Адвокація (просування) змін.
НАДАВАЧ ПОСЛУГ	Надання послуг для задоволення суспільних потреб, таких як освіта, охорона здоров'я, харчування, безпека, захист прав; забезпечення готовності до ліквідації стихійних лих та реагування на надзвичайні ситуації.
ЕКСПЕРТ	Надання унікальних знань і досвіду для формування політики та стратегії, а також визначення та прийняття рішень.
РОЗБУДОВНИК СПРОМОЖНОСТЕЙ	Забезпечення освіти, тренінгів та інших заходів для розвитку потенціалу різних інститутів.
ІНКУБАТОР ІДЕЙ	Розробка рішень, які можуть вимагати тривалого періоду окупності.
ПРЕДСТАВНИК ІНТЕРЕСІВ	Надання голосу вразливим групам та меншинам. З'єднувальна ланка між суспільством з його потребами та інтересами і тими, хто приймає політичні рішення.
ЧЕМПІОН З ГРОМАДЯНСТВА	Заохочення громадянської участі, ініціатива кампаній, лідерство у вирішенні проблем.
ПРИХИЛЬНИК СОЛІДАРНОСТІ	Просування фундаментальних та загальнолюдських цінностей.
ЗАХИСНИК СТАНДАРТІВ	Створення норм, які формують ринкові та державні відносини.

СТВОРЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Назва

(Придумайте назву своєї організації)

Місія

(Коротко сформулюйте Що покликана змінити ваша організація?)

Бенефіціари

(На кого спрямована діяльність організації? Хто отримає безпосередню вигоду від її діяльності?)

Стейкхолдери

(Зацікавлені особи та організації, які можуть підтримати вашу діяльність)

Соціальний капітал

(Кількісно і якісно оцініть свій соціальний капітал. Чи активні ви у соціальних мережах? Скільки підписників маєте? Чи можуть ці знайомства допомогти у вирішенні проблеми вашого проєкту? Що треба зробити, щоб збільшити свій соціальний капітал?)

Фінансування

(Хто міг би фінансово підтримувати вашу діяльність? Пожертви сторонніх осіб, внески членів самої організації, міжнародні гранти, бізнес, державні гранти тощо)

Персонал

(Яких спеціалістів має залучити організація? Наприклад, юриста, психолога, дизайнера тощо)

Інформування

(Яким чином цільова аудиторія дізнається про діяльність вашої організації?)

Ролі ОГС

(Які три ролі зі списку Світового Економічного Форуму виконуватиме ваша організація? Чому?)

РОЗДІЛ 5: ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ

МОДУЛЬ 12. ЯКУ РОЛЬ МОЖУТЬ ВІДІГРАВАТИ ГРОМАДЯНИ В ЖИТТІ ДЕРЖАВИ?

12.1 Текстовий матеріал:

Участь громадян у житті держави

Лекція розкриває поняття «громадянин», розповідає про права та обов'язки громадян у демократичному суспільстві

Хто такий громадянин? **Громадянин** – це особа, яка перебуває у певному правовому зв'язку з якою-небудь державою, постійно проживає на її території та має відповідні права та обов'язки. Кожна держава самостійно визначає умови для тих, хто є її громадянами і закріплює перелік прав та обов'язків у національному законодавстві, при цьому керується принципами, закріпленими у міжнародних документах.

Ми є громадянами від моменту народження. Але давайте пригадаємо слова давньогрецького мислителя **Арістотеля** – «**Бути хорошою людиною і хорошим громадянином – це не завжди одне і те саме**». Громадянин – це ключова особа у будь-якій демократичній державі, яка або реалізує свої владні повноваження через представників, або безпосередньо може здійснювати різні заходи для покращення свого життя або суспільства в цілому. Щоб бути «справжнім громадянином», необхідно мати спеціальні громадянські знання, вміння та навички, а також брати «участь» у житті суспільства.

Важливість участі громадян полягає в тому, що саме від неї залежить існування добробуту та суспільного порядку. На думку американського політолога **Рассела Далтона**, можна визначити деякі обов'язки громадян в умовах демократії:

- потрібно **розуміти діяльність органів влади**, щоб мати можливість брати ефективну участь у врядуванні;
- **брати участь** у демократичних **дискусіях** та обговорювати політику з іншими громадянами, а в ідеалі розуміти точку зору інших;
- **бути відданими прихильниками суспільного порядку** і визнавати повноваження держави (повага до верховенства права);
- **нести етичну й моральну відповідальність** перед іншими як у державі, так і за її межами.

Варто згадати, що міжнародне законодавство, як-от «**Загальна декларація прав людини**» чи «**Конвенція про права дитини**» закріплюють те, що громадяни мають мати право на участь:

- у вільних виборах, у тому числі шляхом голосування,
- у культурному суспільному житті;
- у публічних консультаціях та зборах громадян;
- у роботі профспілкових організацій працівників чи у роботі інших неурядових організацій;
- право відстеження поточних подій, обговорення суспільно важливих питань тощо.

Цікавим є співвідношення прав людини та явища «участі», адже вони є взаємозалежними: **реалізація та дотримання прав людини є неможливою без участі громадян і навпаки, доступ до участі громадян ускладнюється недотриманням прав людини.**

Зазвичай участь громадян розглядають у **4 аспектах**:

- **політичному**, який означає вплив на владу, участь у прийнятті та реалізації рішень;
- **економічному**, який передбачає реалізацію трудових прав та участь у регулюванні фінансових процесів;
- **соціальному**, який має на меті допомогти іншим членам суспільства або ж доквітлю;
- **культурному**, який передбачає збереження та доповнення культурної спадщини.

Серед найпопулярніших **методів та форм участі** варто виділити наступні:

- участь у виборах;
- безпосередні звернення та комунікація з органами влади;
- членство в недержавних чи благодійних організаціях;
- моніторинг діяльності влади та посадових осіб;
- економічні заходи;

- підтримка політичних партій;
- волонтерська діяльність;
- проведення інформаційних та просвітницьких заходів.

Поміркуйте:

1. Чи доводилось вам використовувати які-небудь методи участі?
2. Наскільки результативною була ваша участь?

12.2 Текстовий матеріал:

Драбина участі за Р. Хартом

УЧАСТЬ ГРОМАДЯН – це один з базових принципів демократичної держави. Механізм участі дозволяє людям здійснювати вплив на дії влади, навіть тієї, якій вони делегували свої повноваження.

Дослідники часто замислювались над тим, наскільки дії влади впливають на ступінь залученості та участі молодих людей. Тому свого часу американський психолог Роджер Харт на основі попередніх досліджень американської дослідниці Шеррі Арнштейн розробив так звану «Драбину молодіжної участі».

Драбина складається з 8 сходинок:

А тепер поміркуйте на якій сходинці знаходитесь ви під час реалізації проєктів?

8

СПІЛЬНЕ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Молоді люди ініціюють та втілюють проєкти, при цьому запрошують дорослих в якості рівноправних партнерів, які поділяють відповідальність за результати проєкту.

7

ПРОЄКТАМИ КЕРУЮТЬ МОЛОДІ ЛЮДИ

Молодь ініціює та виконує проєкти, при цьому, за необхідності, можуть запрошувати дорослих. Молодь здатна реалізувати проєкт і самостійно.

6

ІНІЦІАТИВА ВІД ДОРΟΣЛИХ, А РІШЕННЯ ПРИЙМАЮТЬСЯ СПІЛЬНО З МОЛОДДЮ

Хоч проєктом керують дорослі, але молодь виступає у ролі рівноправних партнерів, які спільно приймають рішення та поділяють відповідальність за проєкт та його результати

5

КОНСУЛЬТАЦІЇ ТА ІНФОРМУВАННЯ

Дорослі розробляють та керують проєктом, але при цьому молодь бере участь на рівні порад, пропозицій та консультацій. Остаточне рішення за дорослими, але думку молоді враховують та поважають.

4

ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ІНФОРМУВАННЯ

Проєкт доручають молодим людям і повідомляють про його реалізацію. Проєктом можуть керувати дорослі, але молодь запрошується дорослими до виконання окремих визначених частин проєкту. Молодь розуміє, поділяє мету та розуміє свою роль в проєкті.

3

СИМВОЛІЧНА УЧАСТЬ (ІМІТАЦІЯ)

Дорослі надають молодим людям конкретні ролі, які не мають впливу ні на що. Молодь начебто приймає та реалізує рішення. **ЗРОЗУМІЛО, ЩО ЦІ ТРИ СХОДИНКИ НЕ ВВАЖАЮТЬСЯ УЧАСТЮ**

2

ДЕКОРАЦІЯ

Молодь виступає в якості оформлення проєкту, для того, щоб «прикрасити» захід цільовою групою. Молоді люди просто присутні, щоб сформувати гарне зображення для фото чи відеозвіту.

1

МАНІПУЛЯЦІЯ

Молоді люди беруть участь у проєкті, але не розуміють його суті, не впливають на рішення. Дії молоді використовуються задля досягнення мети, поставленої дорослими.

12.3 Текстовий матеріал:

Бюджет участі громадян

БЮДЖЕТ УЧАСТІ (АБО ГРОМАДСЬКИЙ БЮДЖЕТ) – це один з ефективних механізмів участі громадян у прийнятті рішень, задоволенні потреб громади та розподілі певної частини бюджетних коштів. Ідея створення такого механізму походить з Бразилії і вже декілька років активно впроваджується в Україні.

Як це працює?

1. Орган влади приймає рішення про визначення частини бюджету громади, виділеної на Бюджет участі. Зазвичай, сума проектів бюджету участі складає від 0,1% до 1% від загального фонду бюджету громади (міста, села.) Таке рішення може прийматись через громадські слухання.
2. Окремі представники громади, групи осіб чи організації після обговорень складають проекти, які мають на меті задовольнити потреби місцевої громади, та кошториси до них. Наприклад, проекти, щоб підтримати місцеві ініціативи у сфері:
 - благоустрою;
 - здорового способу життя та спорту;
 - освітніх, культурних, творчих напрямків;
 - молодіжної активності;
 - енергоефективності;
 - тощо
3. Проектні заявки проходять попередній огляд та технічний відбір;
4. Відбувається публічне та прозоре голосування представників громади за проектні заявки. Відбувається, зазвичай, через електронні платформи.
5. Затвердження та реалізація проектів органами влади;
6. Публічне звітування про виконання проектів та досягнення поставлених цілей.

Для отримання додаткової інформації запрошуємо на платформу – Громадський проект, яка часто використовується громадами для проведення голосування за проекти – <https://pb.org.ua>. Кожна громада зазвичай має свою сторінку, наприклад м. Львів – <https://lviv.pb.org.ua/>

Корисні посилання:

1. Відео-урок «Громадський бюджет» від Фонду «Східна Європа». Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=SwJID4Sh6tA>
2. ТСН – Бюджет участі: історії найцікавіших проектів. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=mgYgYSLKk5Q>
3. Дніпро – Програмою «Бюджет участі» скористалися десятки ОСББ. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=mcz7kAUm_44
4. Дніпро – завдяки Бюджету участі у Дніпрі з'являються нові спортмайданчики. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=EB4EcYFLMy8>
5. Дніпро – кабінети з новітніми технологіями у школі № 135. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=7860rczxjpo>
6. Чернівці – створення сучасного дитячого майданчику. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=TwgrPhU1bHA>
7. Житомир – який вигляд мають проекти і що не вдалося реалізувати. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Sucde-nCHTU>
8. Мирноград – за програмою «Бюджет участі» облаштували розважальний майданчик. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=NzQrMmGIAPM>
9. Нікополь – Проекти-переможці конкурсу «Бюджет участі -2021». Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=a7gz6nkauRM>
10. Слов`янськ – успішні проекти бюджету участі. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=PP05GOEsHfk>
11. Кам'янське – «Бюджет участі. Діти». Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Ebu7HngOgas>
12. Торецьк – За які ініціативи проголосувала громада. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=d8-wsd3uTIQ>
13. Дніпро – Сучасний простір для особливих дітей. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=5kgY1186liw>

Основна вправа

«Оцінка методів громадянської участі»

ПЕРЕЛІК МЕТОДІВ УЧАСТІ У ПОЛІТИЧНОМУ/ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ⁶³

1	Пошук інформації в газетах, журналах і довідкових матеріалах та оцінка її достовірності
2	Голосування на місцевих і загальнодержавних виборах
3	Участь у політичній дискусії
4	Підписання петиції
5	Носіння значка або розміщення на машині наклейки, яка засвідчує підтримку актуального питання
6	Написання листів виборним посадовим особам, які представляють громадян
7	Пожертвування коштів партії або кандидату
8	Відвідування зустрічей для отримання інформації, обговорення питань або надання підтримки
9	Сприяння кампанії кандидата (активна допомога з мобілізацією підтримки кандидата за допомогою телефонних дзвінків, спілкування з друзями та сусідами або використання соціальних мереж)
10	Лобіювання законів, що стосуються важливих для вас питань
11	Демонстрації у формі маршів, бойкотів, сидячого чи інших форм протесту
12	Діяльність у ролі посадової особи
13	Діяльність у професійних об'єднаннях з метою захисту прав працівників
14	Участь в актах громадянської непокори (недотримання законів і підкреслення наслідків цього, щоб продемонструвати, що закон чи політика є несправедливими, та підвищувати рівень обізнаності громадськості)

⁶³ / Перелік методів участі не є вичерпним

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ ДЛЯ МАРКУВАННЯ ПРОЧИТАНОГО

«+» – знаю метод, можу пояснити

«!» – знаю метод, використовував/ла у реальному житті

«?» – маю сумніви та запитання

«-» – не знаю метод та як він реалізується

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ МЕТОДІВ УЧАСТІ

 ПЕРЕВАГИ	 НЕДОЛІКИ
Пошук інформації в газетах, журналах і довідкових матеріалах та оцінка її достовірності	
Голосування на місцевих і загальнодержавних виборах	
Участь у політичній дискусії	
Підписання петиції	
Носіння значка або розміщення на машині наклейки, яка засвідчує підтримку актуального питання	
Написання листів виборним посадовим особам, які представляють громадян	
Пожертвування коштів партії або кандидату	
Відвідування зустрічей для отримання інформації, обговорення питань або надання підтримки	

 ПЕРЕВАГИ	 НЕДОЛІКИ
<p>Сприяння кампанії кандидата (активна допомога з мобілізацією підтримки кандидата за допомогою телефонних дзвінків, спілкування з друзями та сусідами або використання соціальних мереж)</p>	
<p>Лобіювання законів, що стосуються важливих для вас питань</p>	
<p>Демонстрації у формі маршів, бойкотів, сидячого чи інших форм протесту</p>	
<p>Діяльність у ролі посадової особи</p>	
<p>Діяльність у професійних об'єднаннях з метою захисту прав працівників</p>	
<p>Участь в актах громадянської непокори (недотримання законів і підкреслення наслідків цього, щоб продемонструвати, що закон чи політика є несправедливими, та підвищувати рівень обізнаності громадськості)</p>	

Додаткова вправа

«Бюджет участі»

БЮДЖЕТ УЧАСТІ ЯК ДЕМОКРАТИЧНИЙ ПРОЦЕС

матеріали онлайн-платформи «Громадський проєкт»⁶⁴

Зверніть увагу, що назва, процес організації, відбору, голосування, реалізації проєктів, вибір онлайн-платформ, програмне забезпечення та інші характеристики можуть відрізнятись одна від одної у різних населених пунктах та областях України.

ЩО ТАКЕ БЮДЖЕТ УЧАСТІ?

Бюджет участі – демократичний процес, який надає можливість кожному жителю брати участь в розподілі коштів місцевого бюджету через створення проєктів для покращення міста/ТГ та/або голосування за них.

Будь-який житель міста/ТГ може подати проєкт, пов'язаний з покращенням життя в місті/ТГ, взяти участь у конкурсі, перемогти в голосуванні і спостерігати за тим, як його проєкт реалізують в рамках бюджету.

ЧОМУ ЦЕ МОЖЕ БУТИ ЦІКАВИМ ДЛЯ МЕНЕ?

1. Шанс реально вплинути на місце, де ти живеш.
2. Не депутати, а ти вирішуєш, на що саме йдуть виділені кошти.
3. Голосування відбувається прозоро і ти можеш впливати на цей процес, просуюючи свій проєкт.
4. Ти точно знаєш, як подати заявку і коли буде зрозуміла її доля (не потрібно оббивати пороги державних установ).
5. Вже наступного року ти бачиш, як твоя ідея втілюється в життя.
6. Буде реалізовано саме те, що ти задумав, в рамках заздалегідь відомої суми.

ЯК ВІДБУВАЄТЬСЯ ПРОЦЕС БЮДЖЕТУ УЧАСТІ?

1. Ти подаєш свої ідеї, ділишся побажаннями.
2. Мешканці голосують за проєкти-фаворити.
3. Місцева рада реалізує проєкти, які набрали найбільшу кількість голосів за рахунок місцевого бюджету.

64 / Загальна інформація про проєкт / Бюджет участі Чернівці. Режим доступу: <https://gb.city.cv.ua/about>

З ЯКИХ ЕТАПІВ СКЛАДАЄТЬСЯ ПРОЦЕС?

I. Подання проєктів

Автор залишає проєктну заявку в електронному вигляді або у пунктах супроводу бюджету участі.

II. Розгляд ідей

Виконавчі органи місцевої ради розглядають проєкти. В цей час автори можуть отримати проєкт на правку.

III. Голосування

Жителі голосують онлайн або у пунктах супроводу Бюджету участі. Автори рекламують та просувають свої проєкти, щоб отримати найбільшу кількість голосів.

IV. Виявлення переможців

Переможцями можуть бути декілька проєктів, якщо кошти на їх реалізацію менше Бюджету участі.

V. Реалізація

Місто/ТГ в особі місцевої ради починає втілювати ідеї. За цим процесом можна стежити онлайн. День за днем місто/ТГ змінюється на краще завдяки тобі.

ЯКІ ПРОЄКТИ МОЖУТЬ БУТИ ПОДАНІ?

1. Велоінфраструктура
2. Безпека та громадський порядок
3. Дорожнє господарство
4. Енергозбереження
5. Засоби масової інформації
6. Комунальне господарство
7. Культура
8. Навколишнє середовище
9. Соціальний захист
10. Спорт
11. Телекомунікації, зв'язок та інформаційні технології
12. Транспорт
13. Інше

ДОДАТКОВО:

Інструкція подання проєкту на онлайн-платформі «Громадський проєкт»: реєстрація та подача за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=BIRIVWd1qLU&t=340s>

ПРИКЛАД РЕАЛІЗОВАНОГО ПРОЄКТУ

ПРИКЛАД 1. СПОРТ НА СВІЖОМУ ПОВІТРІ – ЦЕ ЖИТТЯ, ЦЕ КУЛЬТУРА, ЦЕ ЗДОРОВ'Я⁶⁵.

ВІДЕО: <https://www.youtube.com/watch?v=DLEDSG0IzBk>

КАТЕГОРІЯ: Освіта

АВТОР ПРОЄКТУ: Тетяна Вабілева Співавтор: Терентьев Олександр

БЮДЖЕТ: 998 491 ГРН

ТЕГИ: спортивний майданчик, молодь

РАЙОН: Шевченківський

АДРЕСА: просп. Богдана Хмельницького, 49А, Дніпро

МЕТА ПРОЄКТУ:

Головною метою проекту є:

1. покращити якість проведення уроків фізкультури на свіжому повітрі;
2. створення належних умов для загальнодоступних та систематичних занять спортом підлітків, для їх активного відпочинку;
3. популяризація здорового способу життя через встановлення сучасного універсального стадіону;
4. підвищення розумової працездатності учнів за рахунок фізкультурно-оздоровчих заходів.

ПРОБЛЕМА

Наш проєкт універсального стадіону надасть можливість проводити уроки фізичної культури на свіжому повітрі, вільно та безкоштовно займатися ігровими видами спорту всім, хто хоче вести здоровий спосіб життя, проводити змагання з будь-яких спортивних ігор серед учнів всіх ПТНЗ міста і не тільки. Він сприятиме активності населення мікрорайону та встановленню тісних зв'язків між студентами та мешканцям.

ПРОПОНОВАНЕ РІШЕННЯ ЩОДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ І ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ:

1. влаштування нового безшовного, травмобезпечного та довговічного наливного гумового покриття з бетонною основою (покриття стадіону не повинне обмежувати у виборі ігор) розміром 28х12 м;
2. встановлення воріт футбольних комбінованих з баскетбольним щитом;
3. встановлення стійок для волейболу та бадмінтону із сіткою;
4. розмітка поля для футболу, баскетболу, волейболу, бадмінтону.

65 / Спорт на свіжому повітрі – це життя, це культура, це здоров'я / Громадський бюджет Дніпро. Режим доступу: <https://adm.dniprorada.gov.ua/projects/archive/281/show/67>

ДЛЯ КОГО ЦЕЙ ПРОЄКТ?

Реалізація цього проєкту вирішить одразу питання безпечного, активного, різноманітного навчального процесу та дозвілля на свіжому повітрі для учнів ВПУН^{№17} та студентів коледжу економіки та бізнесу Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, мешканців гуртожитку ВПУН^{№17}, викладачів та працівників ВПУН^{№17}, для учнів всіх ПТНЗ міста долучених до різноманітних змагань та усіх бажаючих мешканців прилеглих житлових будинків всіх вікових груп.

КЛЮЧОВІ ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТУ ПРОЄКТУ:

Економічні:

за рахунок фізичного зміцнення зростатиме продуктивність праці учнів та викладачів; зменшення витрат для нарахування лікарняних.

Соціальні:

збільшення фізичної активності молоді та виховання фізично загартованого молодого покоління.

РИЗИКИ (ПЕРЕШКОДИ) У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ, НА ЯКІ СЛІД ЗВЕРНУТИ УВАГУ:

Можливе подорожчання обладнання. Потрібне якісне, вуличне обладнання та покриття.

ПЛАН ЗАХОДІВ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ:

1. Підготовка ділянки.
2. Закупівля обладнання та елементів.
3. Доставка обладнання та елементів.
4. Встановлення покриття стадіону.
5. Встановлення обладнання та елементів.

ШАБЛОН ПРОЄКТНОЇ ЗАЯВКИ

за матеріалами онлайн-платформи «Громадський проєкт»⁶⁶

1. Назва проєкту <i>не більше 15 слів</i>
2. Бюджет проєкту:
3. Місце реалізації проєкту <i>адреса</i>
4. Короткий опис проєкту (анотація) <i>не більше 50 слів</i>
5. Опис проєкту (основна мета проєкту; проблема, на вирішення якої він спрямований; запропоновані рішення; пояснення, чому саме це завдання повинно бути реалізоване, і яким чином його реалізація вплине на подальше життя мешканців. Опис проєкту не повинен містити вказівки на суб'єкт, який може бути потенційним виконавцем проєкту. Якщо проєкт носить капітальний характер, зазначається можливість користування результатами проєкту особами з особливими потребами)

6. Обґрунтування бенефіціарів проекту (основні групи мешканців, які зможуть користуватися результатами проекту)

7. Умови використання результатів проекту всіма мешканцями міста (наприклад, години роботи, умови використання)

8. Інформація щодо очікуваних результатів в разі реалізації проекту

9. Орієнтовна вартість (кошторис) проекту (всі складові проекту та їх орієнтовна вартість)

№	Складові завдання	Орієнтовна вартість, грн
1		
2		
3		
4		
5		

10. Чи потребує проект додаткових коштів на утримання об'єкту, що є результатом проекту (наприклад, витрати на прибирання, електроенергію, водопостачання, поточний ремонт, технічне обслуговування)?

ТАК

НІ

МОДУЛЬ 13: ЩО ТАКЕ КОРУПЦІЯ І ЧОМУ ВОНА ШКІДЛИВА ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА

13.1 Текстовий матеріал:

Що таке корупція та у чому її негативний вплив?

Матеріал присвячений сутності корупції, пояснює чому вона є проблемою (для економіки, політичної системи, суспільства та кожного громадянина), що може робити держава, недержавні органи і кожен громадянин для зменшення корупції.

Уявіть, що щомісяця ви маєте віддавати частину свого доходу і ви ніколи не знаєте, якою буде ця сума наступного разу. Саме так відчують себе люди у корумпованих країнах, які регулярно стикаються із хабарництвом в освіті, медицині, судах, поліції та інших установах.

Корупція – це зловживання владою у приватних цілях.

Корупція має широкий спектр негативних наслідків для суспільства. Вона знижує довіру громадян один до одного та до держави, зменшує податкові надходження до бюджету, гальмує економічний розвиток країни та збільшує нерівність між багатими та бідними.

Корупція призводить до зменшення надходжень до державного бюджету. Корумповані посадовці звільняють громадян та приватні компанії від сплати податків і штрафів в обмін на хабарі. За останніми розрахунками, щорічно хабарництво завдає збитків світовій економіці на суму до 2 трильйонів доларів⁶⁷.

Корупція створює непередбачуваність для ведення бізнесу – скільки треба буде заплатити контролюючим органам наступного разу, аби отримати певний дозвіл? Чи є гарантія, що хабар вирішить проблему і як надовго? Високі ризики та втрата частини прибутку, пов'язані з корупцією, відлякують бізнес та інвестиції.

Корупція посилює економічну нерівність у суспільстві. Завдяки корупції багаті люди стають ще багатшими, а бідні – біднішими.

67 / Corruption: Costs and Mitigating Strategies. International Monetary Fund, 2016: 5

Корупція несе загрозу життю людей. Часто це проявляється у будівельній промисловості. Інспектори безпеки будівництва, ігноруючи недоброякісну роботу у цій галузі (наприклад, порушення норм будівництва) в обмін на хабарі, є відповідальними за травми та смерті внаслідок неякісних будівельних робіт⁶⁸.

Корупція підриває демократію. Дослідження свідчать, що у корумпованих країнах люди втрачають інтерес до політики та сприймають нечесних посадовців як норму.

Прихований характер корупції робить боротьбу із нею складною та тривалою. Як би нам не хотілося, подолати корупцію повністю неможливо, але певні заходи можуть її суттєво зменшити і тим самим покращити життя мільйонів людей. Тож боротьба з корупцією є можливою і необхідною.

Підвищення зарплат держслужбовцям є ледь не в кожному списку антикорупційних стратегій. Прихильники підвищення зарплат як антикорупційної стратегії часто наводять приклад Сингапуру, де чиновники отримують зарплати у понад мільйон доларів та керують кришталево-чистим урядом. Втім, доказів ефективності цієї стратегії недостатньо, а її запровадження у деяких країнах дає зворотній ефект. Якщо корупція збагачує суттєво більше, ніж підвищена зарплата, то чиновники і далі братимуть хабарі .

Це не означає, що підвищення зарплат державним чиновникам є неефективним способом боротьби із корупцією, але воно має поєднуватися з іншими антикорупційними заходами. Щонайменше зі зміною вседозволеного ставлення до корупції у суспільстві та посиленням юридичної відповідальності за корупційні дії⁶⁹.

Тож наступна антикорупційна стратегія – моніторинг та суворіше покарання за участь по той або інший бік корупції. Одним із часто пропонуваних рішень є створення незалежних антикорупційних органів, таких як Національне антикорупційне бюро (НАБУ) в Україні, яке збирає інформацію про фінанси високопосадовців і надає цю інформацію широкому загалу.

Вільні ЗМІ та соціальні медіа також відіграють значну роль у боротьбі із корупцією – посадовим особам стає важче зловживати повноваженнями, якщо їхні дії є постійно на виду у громадянськості.

У багатьох країнах, у тому числі і в Україні, посадові особи зобов'язані декларувати доходи та майно як один із способів боротьби з корупцією. Однак багато корумпованих чиновників

68 / Там само: 237

уникають цього. Саме тому глибокий аудит їхніх доходів та витрат, включаючи доступ до банківських рахунків, є необхідною мірою для запобігання корупції⁶⁹.

Іноколи корупція настільки пронизує все суспільство, що боротьба з нею потребує радикальних заходів. До прикладу, Міхаїл Саакашвілі під час свого президентства у Грузії пішов шляхом звільнення усіх працівників дорожньої поліції і заміни їх новими, що призвело до суттєвого успіху у боротьбі з корупцією у цій сфері⁷⁰.

Зменшення корупції залежить від кожного громадянина. Відмова громадян давати хабарі у повсякденному спілкуванні з державними органами та нетолерантне ставлення до корумпованих еліт – є смертельною зброєю проти корупції. Громадянська освіта у навчальних закладах та просвітницькі кампанії є дієвими засобами формування культури несприйняття корупції.

Поміркуйте:

1. Який (-і) з методів боротьби з корупцією ви вважаєте найбільш ефективним для України? Поясніть свою відповідь.
2. Знайдіть рейтинг країн за Індексом Сприйняття Корупції (Corruption Perceptions Index) за останній рік. Проаналізуйте, що спільного між першими десятима країнами у рейтингу та що спільного між останніми десятима країнами (за географічним розташуванням, політичним режимом, партійною системою, типом та рівнем економіки, ситуацією з правами людини, вільними медіа, розвитком громадянського суспільства)?

69 / Holmes, L. Corruption: A very short introduction. Oxford, 2015: 92

70 / Там само: 99-100

Основна вправа

«Антикорупційний експерт»

Ця вправа має на меті навчити вас розпізнавати корупційні дії та сформуванню розуміння негативних наслідків корупції для суспільства.

ТРИ СКЛАДОВІ КОРУПЦІЇ

Корупція виникає тоді, коли особа одержує неправомірну (нечесну) вигоду від наданих їй службових повноважень та можливостей.

За визначенням міжнародної громадської організації Transparency International, **корупція** – це зловживання довіреною владою для отримання приватної вигоди. Розглянемо детальніше ці три складові корупції: зловживання, влада та приватна вигода.

ЗЛОВЖИВАННЯ

Корупція передбачає порушення норм поведінки або професійних обов'язків. Зловживання проявляються у прийнятті рішень без належної неупередженості та проти суспільних інтересів.

ВЛАДА

Корупція виникає, коли особа зловживає повноваженнями, отриманими від будь-яких формальних чи професійних, а також неформальних чи традиційних ролей.

ВИГОДА,

отримана через корупцію, є приватною, оскільки вона не приносить користі тим, чий інтерес має представляти особа. Приватна вигода виражає протилежність суспільного блага. Але вигода не обов'язково повинна надходити безпосередньо відповідній посадовій особі: вона також може принести користь члену сім'ї, другу, соратнику чи політичній партії.

Також зауважте, що все, що має цінність, може становити вигоду: це не лише гроші та матеріальні блага, а й влада, вплив та інші переваги.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ ДО ВПРАВИ «АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ЕКСПЕРТ»

СИТУАЦІЯ 1

Чинний мер міста Х балотується на наступний виборчий термін. Його дружина володіє великою фармацевтичною компанією. Напередодні виборів пенсіонерам міста надходять листи, у яких пропонується безкоштовно перевірити тиск і отримати ліки в разі потреби. У листі зазначається, що акція проходитиме у виборчому штабі мера.

СИТУАЦІЯ 2

Студент першого курсу медичного коледжу тричі на тиждень підробляє офіціантом у кафе. Через роботу він не встигає як слід підготуватися до екзамену та не здає його з першого разу. На перездачі викладач пропонує «вирішити питання», купивши його книжки.

СИТУАЦІЯ 3

Водій позашляховика перетнув перехрестя на червоне світло та ледь не збив пішохода. Машину зупинила поліція. За кермом виявився 18-річний син місцевого бізнесмена, який запропонував поліцейському вирішити питання на місці. Поліцейський, який є батьком трьох дітей, вирішує не зв'язуватися із сином впливової людини та враховуючи, що у ДТП ніхто не постраждав, називає суму, яка вирішить проблему.

СИТУАЦІЯ 4

Суддя адміністративного суду міста П святкує свій 50-річний ювілей. Її підлеглі вирішили зробити подарунок – купити їй новий iPhone, для чого скинулися усім судом. Подарунок надійшов також і від мера міста – у вигляді пляшки колекційного вина.

СИТУАЦІЯ 5

У 5-річного сина старшого прокурора Офісу Генпрокурора України виявили рідкісне захворювання, яке потребує дороговартісного лікування. Лікування можна отримати тільки в Ізраїлі та воно коштує 120 тисяч доларів. Дружина прокурора отримує телефонний дзвінок від приватної особи з пропозицією допомогти і повністю оплатити лікування, переказавши кошти на рахунок ізраїльської клініки.

ПИТАННЯ ДО ВПРАВИ «АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ЕКСПЕРТ»

ЕТАП 1. ПИТАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДІ

- Чи є в описаній ситуації ознаки корупції? Які?
- Як би у цій ситуації вчинив відповідальний громадянин?

ЕТАП 2. ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ У ПАРАХ

- Чи є в описаній ситуації ознаки корупції? Які?
- Як би у цій ситуації вчинив відповідальний громадянин?
- На розглянутому вами прикладі поясніть, чому корупція шкідлива для суспільства.

ЕТАП 3. ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ У ЧЕТВІРКАХ

- Чи є в описаній ситуації ознаки корупції? Які?
- Як би у цій ситуації вчинив відповідальний громадянин?
- На розглянутому вами прикладі поясніть, чому корупція шкідлива для суспільства.
- У деяких країнах юридична відповідальність за корупцію лежить на усіх її учасниках. Подумайте, чи доречною була би відповідальність обох сторін у розглянутій вами ситуації?

Додаткова вправа

«Консультації з громадськістю»

Ця вправа має на меті змодельювати процес консультацій з громадськістю як невід'ємного елементу демократії та мотивувати вас до міркувань щодо ролі громадян у прийнятті та реалізації рішень на місцевому рівні.

ОПИС РОЛЬОВОЇ ГРИ «КОНСУЛЬТАЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ»

Важливим елементом демократії є наявність відкритого діалогу між владою та громадськістю. Існує чимало способів, які громадяни можуть використовувати задля висловлення своїх поглядів стосовно актуальних питань. Консультації з громадськістю є одним з таких способів. Особливо важливо провести коректне інформування громадян про заплановані консультації та організувати середовище, сприятливе для спільного висловлення думок публічними службовцями та представниками громадськості.

1. Протягом виконання вправи вам варто буде розглянути суспільно важливе питання. Вашій групі буде призначена роль, якої вам варто дотримуватися під час обговорення та представлення позиції. Вам необхідно буде працювати разом задля визначення позиції відповідно до вашої ролі та підготовки аргументів на її підтвердження. Час для представлення позиції однієї рольової групи – 1 хвилина.
2. Окремі студенти будуть виконувати роль публічних службовців, які будуть проводити зустріч. Публічні службовці мають уважно слухати представлені точки зору усіх рольових груп для того, щоб врахувати їх у своїй пропозиції щодо вирішення запропонованої ситуації. Під час висловлення позицій службовці можуть задавати короткі питання доповідачам. Після завершення висвітлення позицій службовці можуть обговорити між собою почуті аргументи та запропонувати громадськості своє бачення вирішення ситуації.

ПРАВИЛА ПРОВЕДЕННЯ КОНСУЛЬТАЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

1. Публічні службовці організують процес проведення консультації, оголошують мету, визначають порядок виступу доповідачів і час (час доповіді однієї групи – 1 хвилина).
2. Громадяни (доповідачі рольових груп) по черзі виступають, висловлюють свою позицію та наводять аргументи. Не варто вступати у суперечки та вигукувати свої думки. Діалог має відбуватися між доповідачем (або групою осіб) та публічними службовцями.
3. Після висловлення позицій кожної з груп громадян, публічні службовці можуть задати їм кілька питань, задля кращого розуміння їх ставлень або ж визначити, чи підтримали б громадяни на цьому етапі певну пропозицію щодо вирішення проблеми.
4. Після висловлення позицій усіх груп, публічні службовці можуть порадитись і запропонувати рекомендацію щодо вирішення проблемного питання, взявши до уваги представлені раніше позиції.

Ситуація для обговорення

«ЯК ЗРОБИТИ МІСТО КОМФОРТНИМ ДЛЯ ВСІХ?»

Ви мешкаєте у великому місті, яке швидко розвивається. В ньому регулярно з'являються нові можливості, послуги, робочі місця для громадян. У місті стрімко зростає кількість населення та кількість житлових будинків. Ріст населення призводить до проблем з інфраструктурою: навантаження на старі системи каналізації та водопостачання, автомобільні затори у центрі міста, нестача вільних місць у дитячих садочках, знищення зелених зон, просторів для родинного та активного відпочинку, історичних будівель у центрі тощо.

Відповідно до Плану реконструкції міста, у центрі планується знести багато старих будівель XIX сторіччя, що знаходяться в занедбаному стані, але оточені старими зеленими насадженнями та під якими, за свідченнями місцевих істориків, можуть знаходитись легендарні міські катакомби, які можуть бути втрачені назавжди через забудову центру сучасними будівлями⁷¹. ЗМІ повідомили, що 1 га землі у центрі міста буде виділено для побудови готелю із торговельним центром на перших поверхах.

ІНШІ ФАКТОРИ ПРО СИТУАЦІЮ У ЦЕНТРІ МІСТА ТАКІ:

- внаслідок карантинних заходів 2020-2021 рр. надходження до міського бюджету від місцевих податків та зборів скоротились на 22 %;
- до міста із зони збройного конфлікту було переміщено один з університетів, що призвело до збільшення кількості студентів та вчених у місті, але створило проблеми із нестачею місць для культурного дозвілля. Органи студентського самоврядування звернулись до місцевих органів влади із запитом про виділення приміщення в одному зі старих будинків у центрі для облаштування студентського хабу та бібліотеки, яке вони можуть відремонтувати власними силами;
- у центрі міста немає обладнаних майданчиків для активних видів спорту та сімейного відпочинку;
- у центрі міста збільшилася кількість автомобільних заторів у годину пік, вихідні та святкові дні. Середня тривалість перебування у заторі – 30 хвилин. Частково затори викликані також нестачею паркувальних місць у центрі;
- більшість будинків у центрі міста – це офісні будівлі;
- 7% території центру міста – зелена зона.

План побудувати готель викликав напругу в громаді, тому міська влада вирішила вислухати усі зацікавлені сторони перед ухваленням рішення. На зустрічі з міською радою присутні наступні групи:

1. Представники готельної компанії, яка планує побудувати готель із торговельним центром на перших поверхах.
2. Представники середнього та малого місцевого бізнесу.
3. Мешканці прилеглих територій.
4. Спілка органів студентського самоврядування.
5. Історики та представники краєзнавчого товариства «Збереження культурної спадщини».
6. Екологічна організація «Зелене місто».

За наявності додаткового часу:

1. Об'єднання водіїв.
2. Спілка прогресивних архітекторів.
3. Представники спортивної спільноти міста.
4. Представники ЗМІ.

71 / Про проблему знищення історичного центру див. кейс Вінниці. Режим доступу: <https://bit.ly/3TjRjAD>

МОДУЛЬ 14: ЯК АКТИВНОМУ ГРОМАДЯНИНУ ПОВОДИТИСЬ У ЦИФРОВОМУ СВІТІ?

14.1 Текстовий матеріал:

Якими навичками має володіти активний громадянин в цифрову епоху?

Матеріал знайомить студентів з видами маніпуляцій, поняттям критичного мислення, основними поняттями постправди, важливістю цифрової грамотності для стабільності демократії.

Однією з важливих рис активного громадянина у демократії є його поінформованість про поточні проблеми та здатність приймати відповідальні рішення з важливих для суспільства питань. У світі безперервного потоку інформації дуже важливо критично мислити і відрізняти правду від маніпуляцій і фейків.

Критичне мислення означає здатність розглядати проблему з різних сторін. Людина, яка володіє цією навичкою, відкрита до нової інформації, навіть якщо ця інформація суперечить чи спростовує її власну точку зору.

Людина з критичним мисленням міркує неупереджено, ставить питання і сприймає твердження лише за наявності доказів.

Тобто **критичне мислення** – це усвідомлене, самостійне, раціональне мислення, яке базується на фактах.

Саме вміння критично мислити допомагає громадянам не загубитися в інформаційному потоці.

Ще ніколи не було так складно відрізнити правду від маніпуляцій або відвертої брехні. Ми усі живемо у світі постправди. Це слово використовують для опису ситуацій, за яких об'єктивні факти менш впливають на формування громадської думки, ніж заклики до емоцій та особистої віри. Яскравим прикладом постправди є поширення різноманітних теорій змов про причини виникнення пандемії коронавірусу Covid-19. Така інформація не має доказів, але викликає сильну емоційну реакцію у суспільства, загрожує нестабільністю та зниженням довіри громадян до державних та громадських інститутів.

Засоби масової інформації та соцмережі часто свідомо чи несвідомо поширюють неправдиву інформацію.

Щоб не стати жертвою маніпуляцій або дезінформації, треба вміти розпізнавати упередженість, оцінювати надійність джерел, порівнювати їх між собою та не обмежуватися однією точкою зору під час аналізу.

Вміння критично мислити — це навичка. Її можна напрацьовувати та тренувати. Варто розпочати з розпізнавання типових маніпуляцій, які використовують для поширення некоректної або викривленої інформації. Розглянемо кілька з них.

Перше — це **підбір слів**. Те, як ви сприймаєте повідомлення, залежить від слів, що в ньому використані.

Наприклад, деякі ЗМІ використовують для опису російсько-української війни та її наслідків такі слова, як «українська криза» або «конфлікт в Україні», таким чином вони подають подію як таку, що стосується лише України, та виключають роль зовнішнього агресора — Росії. Як наслідок, відповідальність за «кризу» або «конфлікт» розмивається або взагалі перекладається на Україну.

Емоційні слова на зразок «терміновий репост», безліч знаків оклику, слова великими літерами у заголовках теж є ознакою маніпулятивності інформації і бажання автора викликати емоцію.

Друга маніпуляція — це **вибірковість**. Замовчування окремих новин або деталей — це також упередженість.

Вибірковість може здійснюватись через такий прийом як «розміщення». Він визначає, де саме публікують історію. Новини на головній сторінці зазвичай привертають увагу, а до новин на інших сторінках ви можете ніколи не дістатися. Або час публікації інформації є непопулярним і не привертає увагу аудиторії.

Тож звертайте увагу на те, які саме новини опубліковані на головній сторінці видання. І аналізуйте, наскільки повно, чітко та об'єктивно висвітлена інформація.

Третя маніпуляція — **обмеження дискусії**. Іноді інформацію подають однобічно. Автори сподіваються, що громадськість прийме запропоновані висновки. Однак, можуть існувати й інші погляди, яких не пропонують аудиторії.

Щоб визначити, чи не вдається той чи інший ресурс до обмеження дискусії, поставте собі запитання.

- Які існують докази для підкріплення цього твердження?
- Чи представлені інші погляди на ситуацію?
- Чи не здається, що нам нав'язують певну думку?

Четверта маніпуляція стосується **джерел**, на яких ґрунтується новина. Визначте, наскільки це джерело надійне та як стосується новини. Чи має джерело свій інтерес у цій історії? Якщо новина містить пряму мову, то кому вона належить: офіційній особі, визнаному експерту, свідку події? Пам'ятайте, що одна з маніпулятивних технологій, яку, зокрема, широко використовує російська пропаганда, — це використання фейкових експертів та свідків. Тож, якщо ім'я невідоме, слід перевірити, що це за особа чи організація, щоб визначити, чи мають вони свій інтерес, та знайти додаткові джерела.

Інформація з різноманітних джерел дозволить вам побачити повнішу картину та не піддаватись емоціям.

Не переставайте ставити собі питання та тренувати критичне мислення. Читаючи певну новину, подумайте, кому вигідно поширення цієї інформації, чи упереджена вона і чи варто їй довіряти.

Питання для обговорення:

1. Як саме можна маніпулювати інформацію за допомогою слів? Наведіть приклади зі свого життя.
2. Як можна тренувати критичне мислення?
3. Для чого ЗМІ можуть використовувати постправду, маніпуляції та дезінформацію?

14.2 Текстовий матеріал:

Як можна покращити свої цифрові навички?

Стаття містить опис та покликання на безкоштовні платформи та онлайн-ресурси, які можуть стати у нагоді студентам для підвищення цифрової грамотності.

Світ дуже швидко розвивається та змінюється і значну роль у цих процесах відіграють технології. Технології та цифровий світ сьогодні сягають чи не кожної сфери нашого життя.

Україна у 2021 році стала першою державою світу, в якій цифрові паспорти у смартфоні мають таку ж юридичну силу, що й паперові документи⁷². Але такі зміни можуть втілюватися лише за умов, що громадяни мають достатньо високий рівень сформованості цифрових компетентностей – знань, умінь, навичок, цінностей, яких достатньо для ефективного та безпечного використання цифрових технологій у своєму житті.

Для того, щоб покращити рівень своїх цифрових навичок, варто спершу визначити яким він є на даний момент.

Тут у нагоді стане:

Цифрограм⁷³ – це державний ресурс, який дозволяє громадянам безкоштовно перевірити свою цифрову грамотність за допомогою тестування та згенерувати сертифікат у електронному форматі.

Ще одним інструментом може стати так зване Колесо цифрових компетентностей – «[The Digital Competence Wheel](#)». Мета цього інструменту – надати огляд цифрових компетентностей і запропонувати конкретні інструменти для підвищення їх рівня та вдосконалення.

Зверніть увагу, що цей та деякі з наступних запропонованих нами ресурсів поки не доступні українською мовою, але програмне забезпечення сучасних браузерів дозволяє користуватись ним за допомогою автоматичного перекладу сторінок. Як перекладати веб-сторінки на прикладі браузера Google Chrome, можна дізнатись за [посиланням](#).

Визначення рівня цифрової грамотності також можливе за допомогою тесту «[Визнач свої цифрові вміння](#)» розміщеного на платформі «[Digital Skills and Jobs Platform](#)», що є частиною офіційного сайту Європейського Союзу.

72 / Цит. за Перший етап режиму “без паперів”: з 23 серпня почав діяти закон про цифрові паспорти в Дії / 23 серпня 2021 року. - Режим доступу: <https://shorturl.at/vzW36>

73 / Детальніше про методологію створення Цифрограму. - Режим доступу: <https://shorturl.at/PbLrl>

А також за допомогою [SELFIE \(Self-reflection on Effective Learning by Fostering the Use of Innovative Educational Technologies\)](#).

Коли громадяни визначили свій рівень цифрових навичок, варто розпочати процес їх вдосконалення. Тому рекомендуємо вам насамперед скористатись україномовними ресурсами:

[«Дія: Освіта»](#) – це національна онлайн-платформа для розвитку цифрової грамотності, яка є частиною Єдиного порталу державних послуг ДІЯ. Цей ресурс містить величезну кількість безкоштовних освітніх серіалів, кожен з яких розроблений командою кваліфікованих експертів та присвячений окремій темі.

[Google: Digital Workshop](#) – платформа містить чимало безкоштовних онлайн курсів та навчальних матеріалів, які присвячені тематиці цифрового маркетингу, розвитку кар'єри та основам роботи з даними.

Чимало корисних матеріалів та ресурсів ви можете також отримати на таких англійськомовних платформах:

[Meta Blueprint – Free online courses](#) – містить короткі та безкоштовні онлайн курси, які допоможуть розвинути свої навички за допомогою інструментів Facebook, Messenger, Instagram та WhatsApp.

[Digitallearn.org](#) – містить ресурси, що допомагають опанувати тематику безпечної поведінки в Інтернеті та захисту персональних даних.

[GCFLearnFree.org](#) – платформа, що містить онлайн-посібники з основ комп'ютерної грамотності, а також конкретні вправи та інструктажі щодо використання миші та клавіатури, ресурсів Microsoft Office, електронної пошти тощо.

